

nió

észet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet: társadalomtudomány irodalom

7-8

IRODALMI, MŰVÉSZETI,
TÁRSADALOMTUDOMÁ-
NYI FOLYOIRAT / ALAPÍ-
TÁSI ÉV: 1934. XXV. ÉVF.
7-8. szám. 1961.

JÚLIUS—AUGUSZTUS
SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ACS KÁROLY / MAJOR
NÁNDOR / SAFFER PÁL
/ VEBEL LAJOS / VUKO-
VICS GEZA / FELELŐS
SZERKESZTŐ MAJOR
NÁNDOR

Szemelvények drvari naplóból

Sinkó Ervin

Kézirataim közt keresgélve, füzetek akadtak kezembe. Számszerint tizenegy. Tudtam, hogy vannak, de ez volt minden, amit tudtam róluk. Húsz év előtt írtam tele legnagyobb részüket, s most lapozgatva bennük, mintha idegen ember feljegyzéseit olvasnám, egy-egy részlet megdöbbenett, izgatott, rendkívül érdekelt. S úgy képzelem, hogy mások számára sem lesz érdektelen megismerkedni ezekkel a ma már helyyel-közzel dokumentációs értékű jegyzetekkel. Időnként, az akkori helyzetre való tekintettel, úgy íródtak, hogy idegen kézben némák maradjanak, mint a rejtjeles közlemények. Ezeken a helyeken változtatnom kellett az eredeti szövegen, hogy érthetővé válják másoknak is. Meghagytam azonban változatlanul mindazt, ami magukra az eseményekre vonatkozik, és ami arról tanúskodik, hogy az idegen, aki itt voltam, sokáig milyen tanácstalanul kereste a magyarázatot arra, amit látott.

Drvar, 1941 április

Mikor Párizst elhagytam M.-vel, nem világított nekem a reményszikrácskája sem. Onnan muszáj volt elmennem, és idejöttem, mert ez volt az egyetlen ország, ahova még lehetett, és mert az embernek, amíg van, valahol lennie kell. S természetesen tudtam, hogy ide is eljön a háború. Mindennap úgy ébredtem, úgy ültem az asztalhoz, hogy tudtam: úton van, illetőleg úton vagyunk feléje, feltartóztathatatlanul. S már Párizsban 1939-ben, de még inkább itt, már régóta köszöntöm csodálkozással az estéket: megint elmúlt egy nap, s még mindig nincs itt, még mindig élünk. Még mindig élünk: ez már régóta sokkal valószínűtlenebb, semmint hogy hozzá lehetne szokni.

A háború: képzeletem tartósan nem is tudott mással foglalkozni. Csak vele, az egyre közelödővel és minden velejáróval. S most itt van.

És íme, a legféktelenebb képzeletről is nyilvánvalóvá válik, hogy még csak nem is hasonlít a mítoszbeli szárnyas paripához. Bizony csak szegény, ócska emlékek mankóin bicegő szegény ördög, kontár. Sose éri utól az élet valóságát — vagy talán úgy kellene nevezni: a valóság fantáziáját.

Még az is, amire azt szokták mondani, hogy „pontosan úgy történt, mint ahogy képzeltem” — amint megtörtént, már valami egész más, mint az, ami gondolatban volt. Azért, már azért is, mert megtörtént. Mert fantomból ténnyé lett. Érzékelhető lett, szemed látja, füled hallja, sőt nemcsak lehet érzékelned, hanem érzékelned kell, ha kinyújtod a kezed, ott kell tapintanod, és a levegőben, amit belélegzel, ott az íze. A legkínzóbb rémlátások se tudják eléggé és úgy eléd festeni, hogy milyen rémes lesz a réműletes, ha egyszer valóság lesz. Készülhetsz rá éveken át, éberem és álmaidban. Amint bekövetkezik, mégis meglep. Az elképzeletből, a lehetőségesből, ami mégis csupán pontenciálisan valóság, igazi, tompa és buta, kimozdíthatatlan, maradéktalan realitás lett. Ez az új minőség az, amit előre tapasztalni, átélni, nincs mód. Azzal, hogy csakugyan valóság lett, valóság, ami elől nincs kitérés, valóság, amibe hiába fáradsz bele, valóság, ami a nap minden percében számtalan alakban minden érzékszervedre rázúdul, azzal egy csapásra minden múlttá lett, ami addig volt, még a képzelet is, amivel állítólag átélted a jelen borzalmát.

A Rettenet és a Rettentő megérkezett, bekövetkezett, itt van. Ő az, aki az úr, akinek a hiénaszemével találkozol, akárhova is fordul riadtan iszonyodó tekinteted. Még a rettegés is, amivel haidan előre festetted ki magadnak az iszonyt, idillikus emlékké válik ahhoz képest, amit csak kifestettél magadnak, de ami most van. Lehet látнокi a iövőtől való szorongás, s a mérgezett, önkínzó képzelet palettáia dúskálkodhatik sikoltó színekben —, de más az, amikor már egész érzéki brutalitásával itt a fájdalom, amikor lábad körmétől a fejed búbjáig, mintegy önálló életet élve minden ízed fáj és fáj és fáj — és a híres személyiséged, az én, az öntudat, „az ember büszke legénye” csak ez a fáj és fáj és fáj.

Nem a mesék, hanem a valóság a valószínűtlen. S valószínűtlen, hogy milyen messze van, milyen régmúlt lett, ami a naptár szerint csak egy-pár nap előtt még jelennek számított, s az is volt.

Pár nappal ezelőtt még az olyan értelmetlen, de az én számomra mégis egyedül lehetséges „eredménynek” is örültem, hogy csakazértis tudtam folytatni egyetlen mesterségem, az írást, s hogy el is jutottam annak az előttem először Romániában, majd Párizsban felmerült figurának, a zsidó Áronnak a történetében a tervezett trilógia közepéig. S nem is tudtam, hogy mennyire igazam volt, amikor eredményként örültem ennek. Most bezzeg tudom. Most, most, mikor, mint annak idején Moszkvában, majd Párizsban, megint naplóírásba kezdtem, megint azért, mert mást tenni nem tudok, mint írni, és mert mást írni, mint naplót, most, itt a süllyedő hajón, számomra is képtelenség.

M.-nek itt a kórház, a munkája, s hozzá még rengeteg munka. Munkája egyelőre biztosítja attól, hogy firtassák az inkognitóját. Ő az egyedüli orvos, ahol eddig négyen voltak. És a kórházban most ott a munkatöbblet is, amit a háború, azaz a háború kitörésével egyidőben elkezdődött polgárháború sebesültjei követelnek meg. Így az én életemnek is új centruma a kórház.

Mennél inkább sűrűsödnek az események, annál inkább kétségessé válik az én nagyon is szemet szűrő egzisztenciám. A háború előtt csak kuriózum volt, most másképp van. „A doktornő férje” — ez nem foglalkozás. Különösen nem az én esetemben, aki idegen vagyok, jövevény, és még rosszabb: zsidó. Azonkívül itt az egyetlen ember, akiről nem tudni, hogy hova tartozik, és akiről senki se tud semmit. S hogy semmit se tudnak rólam, az természetesen szerencse (— szerencse! — még a szó is fur-

csán hangzik!), de ugyanakkor egy okkal több, hogy ma egyszerűen illetlenségnek, sértésnek hasson, hogy egyáltalán vagyok, még mindig itt vagyok. Ebben az én egzisztenciámban minden érthetetlen, minden gyanús, mindenki mástól elütök: a sok könyv, a lakatos faláda a kéziratokkal, s a nyelvet is alig, szinte dadogva beszélem. Magam is érzem, ha híreket lesve, M.-re várva, a kórház körül kóválygok, hogy még fizikai megjelenésem is, a lézengő hórihorgas ember, aki vagyok, most szinte kihívás. S mind nehezebb nekem, hogy teljesítsem, amire M. mindennap újra és újra kér: ne mutakozzam, maradjak a szobában. Vannak, akik mindenképpen szemet szűrnak: azzal is, hogy szem előtt vannak, s azzal is, hogy nem mozdulnak ki a négy fal közül.

Még csak az elején vagyunk. Csak épp tudjuk, hogy a hajók süllyedőben. Ez a mi kis hajónk, nekünk, hajótörötteknek, utolsó kis hajónk, Drvar is, mely a maga háromezer lakosával kicsiben valósággal szemléltető oktatást nyújt arról, hogy mi történik az egész országban és az egész országgal. A látvány annyira meglep, annyira lenyűgöz, hogy néha szinte el is felejttem, hogy halottak vagyunk ideiglenes szabadságon. Leírtam, s azon kapom rajta magam, hogy plagizáltam. Ma huszonkét éve, az akkori német birodalomban, hóhérai elé hurcolva, ily szépen s ami több, pontosan, ekképp definiálta Eugen Leviné a maga helyzetét és viszonyát az adott helyzethez. Plagizáltam, mert van úgy, hogy új helyzetek plagizálnak régieket. Erre a tökéletesen értelmetlen naplóíráásra is, szabadságot halott, alighanem azért szántam el magam, mert mindig is úgy volt, hogy jobban megértettem, amit átéltem, ha megpróbáltam feljegyezni, megírni. S ami esemény, hír, benyomás szakadatlan hullámban itt rázműdul, azt még akkor is igyekeznék követni, valahogy világosabban látni, felfogni, ha tudnám is biztosan, hogy másnap én is egy leszek azok közül, akiknek lejárt az a bizonyos szabadságuk.

Ami ebből az egész országból ennek a kis boszniai fészeknek a tükreben tárul elém, azt önkéntelenül minduntalan azzal hasonlítom össze, amit Párizsban láttam a háború kitörése előtt és az azt követő napokban. Itt minden másképpen van. A *Le Temps*-beli vezércikk cím: „Mourir pour Danzig?“, ami ott szállóige és jelszó lett, itt lázadó felháborodást váltott volna — váltott is ki. Ennek az „okosságának“, ennek az eleve lemondásnak, az ottani általánossá vált apátiának itt még halvány árnyékát se lehet fellelni.

Drvar, ahol minden olyan békésnek, elrendezettnek, valósággal melankólikusan eseménytelennek látszott — látszott legalábbis a be nem avatott számára, mint én —, a kis Drvarról most azt kell hinni, szinte várt rá, hogy az összeférhetetlen ellentétek kirobban hassanak. Még nem is volt itt a háború, s a kulisszák már ebben a völgyben is vészajtóslóan inogni és szakadozni kezdtek. A hírre, hogy Jugoszlávia, mint „nem hadviselő fél“ a hármassághoz csatlakozott, lehetett volna, hogy az ostobák reménykedjenek: ily módon legalább mi megússzuk a háborút. Ehelyett — csak Drvarról beszélhetek — itt a mindig oly álmosnak látszó Činovnički domban, ahol eddig csak enni-inni meg kártyázni láttam az embereket, kigyulladtak a szenvedélyek, és összevissza vertek egy bírót. Azért, mert úgy nyilatkozott, hogy a kormány bölcsen tette, hogy „mint nem hadviselő fél“ csatlakozott a minden ellenállást szédületes iramban legázoló fasiszta hatalmakhoz. S ugyanakkor a cellulóz-gyárba mentőkocsit hívtak. M. az én legfőbb hírforrásom. Mint ő megtudta, a gyárban egy munkafelügyelő a csatlakozás hírére ezt a kijelentést tette: „Hitler je naš pokrovitelj!“ Parázs verekedés támadt, a munkafelügyelő kezében megvillant egy nagy kés pengéje, egy munkás is kést rántott. Őt és a munkafelügyelőt együtt hozták be a kórházba. Ez utóbbit könnyebb

sérüléssel, de a munkást vérbeborulva. M. mondja, hogy életveszélyes mély sebbel, két borda közt a tüdejét sértette meg a kés. És éjjel — mi-közben az utcán kisebb-nagyobb csoportok bukkantak fel, és rendeztek messze hallható, fülsiketítő macskazenét több, hitlerista rokonszenvéről ismert polgár ablakai alatt — a kórház folyosóján elfogtak egy munkást, aki állítólag azzal a szándékkal lopódzott be, hogy bosszút álljon a hitlerista munkafelügyelőn.

Aztán négy nappal a paktum aláírása után, március 27-én: a kórház igazgatója, dr. Zotović meséli M.-nek: — Reggel kinyitom a rádiót, és Beográdból hírek helyett katonaindulókat s a himnuszt, megint katonaindulókat s újra s mindig újra a himnuszt hallom, s bosszúsán már el akarom hallgattatni, tovább akarok csavarni, mikor megszólal a bemondó, s jelenti, hogy a kormány lemondott, a régenstanács is lemondott, és hogy Simović tábornok alakított új kormányt, mely semmisnek nyilvánította a paktumhoz való csatlakozást. Tiszta katonai kormány. Ez utóbbit dr. Z. különösen helyeselte. Mit jelent a változás, mi történt, szerb Antonescu? — kérdezte volna M., de abban a pillanatban a kórház ablaka alatt ének és örömujjongás és tömegek. Jagnjetović, a pékmester, nemzeti zászlóval, körülötte, mögötte, előtte munkások, de ott vannak a tisztviselők is, maga dr. Z. is a betegápolókkal együtt, és a betegekkel, akik jární tudnak, ki az utcára, mind az utcán, örülnek, lelkesednek, mintha egész Drvar valami boldogító ajándékot kapott volna. S mind tudják, hogy ez a biztos háborút jelenti. A kérdés helyett: „Mourir pour Danzig?” itt a jelszó: „Bolje rat nego pakt!”

Délután érkezett az OUZOR (kerületi munkabiztosító) igazgatója Banja Lukáról. Az már többet tudott. Állítólag Maček is benne van a kormányban, az összes régi szerb pártok is, az új kormány Szovjet-oroszországhoz fordult segítségért, és Sztalin megígérte, hogy ha Jugoszláviát megtámadnák, fegyveres segítséget nyújt. Drvar tombol az örömtől, a házakon mindenütt zászlók.

M. orvosi vizitet tart. Megkérdi a munkást, akinek a késszúrás a tüdejét sértette meg: — Hogy van?

Mint a többi pácienshez, hozzá is orvosként intézi a kérdést. Az azonban a maga módján értelmezi, és jelentősen hangsúlyozva a szót, elégedettségtől sugárzó arccal válaszolja: — Soha jobban, mint most.

S ez nem egyéni, ez közhangulat volt. Nekem itt első naptól kezdve feltűnt, hogy a tisztviselők háza és tagjai, az úgynevezett intelligencia, valósággal kasztszerűen el vannak különítve a többi lakosságtól, főleg a munkásoktól.

Drvar-t a faipar-telepével és ipari vasútjával valami bécsi Steinbeis nevű úriember létesítette, mikor Boszniát, „bennszülötteivel” a Habsburg monarchia gyarmatának tekintették. A hivatalnokoknak, az úgynevezett intelligenciának az elzárkózása, a Činovnički dom szelleme talán ebből az időből való hagyomány volt. Azért írom, hogy „volt”, mert ezen a napon, március 27-én, egy csapásra ez is megváltozott. A „čaršija” lakói, boltosok és mesteremberek, parasztok, munkások, mérnökök, tisztviselők, tanítók és gyerekek egymással elvegyülve tüntettek. És a beszélgető és híreket leső kisebb-nagyobb csoportok egész nap ott tarkállottak a zászló-dísz tőlött főutcán, voltaképp az egyetlen igazi utcán. Mintha egyszerre mindenki felfedezte volna „a másokkal”, „a többiekkel” való közösséget. Én is, míg lementem a lakásunkból, hogy M.-t a kórház előtt várjam meg, várakozva több emberrel beszéltem, mint eddigi ittlétünk egész ideje alatt. Megszólítottak, hogy közöljék velem is legfrissebb híreiket és kommentárjaikat, vagy hogy tőlem kérdezzék, tudok-e valami újságot.

A hangulat, en miniature, mint Párizsban, a Front populaire nagy

illúzióinak leghevesebb, legexpanzívabb napjaiban. Vagy nem is. Ez a tömeges eufória nem is azokra a párizsi, hanem sokkal inkább ama hajdani pesti időkre emlékeztetett engem, az 1918-as Budapest utcáira, a Károlyi-forradalom első rajongó napjaira, amikor a lehetetlen is, csak azért, mert szép, elérhetőnek látszott. Igen ám, de ott akkor a mindenkit magával ragadó buzgó öröm és remény közvetlen és legfőbb oka az volt, hogy vége lett a már rég elvesztett, négy éve zsarnokian öldöklő és pusztító K. u. K. háborúnak...

Itt azonban, itt még csak kezdődőben volt egy háború. És a munkások között is, akiknek nagy része félig még paraszt és írástudatlan, még ezek között is aligha akadott csak egy is, aki ezt nem tudta volna. Ezért hamis minden összehasonlítás más emlékekkel, más időkkel és eseményekkel. A lelkesedést, amit Drvaron láttam — csak arról beszélek, amit magam láttam és hallottam és amiről M.-től értesültem —, ezt a lelkesedést nem illúziók szították.

Hát akkor mi, mivel lehet megmagyarázni? Ami március 27-ét megelőzte, a bécsi deklaráció aláírása, a tengelyhatalmakhoz való csatlakozás, az Jagnjetović pékmestert is kiragadta a maga hétköznapijából, egyszerre éreztetted vele, hogy családján kívül egy nagyobb közösséghez is tartozik, így valahogy valósággá lett, uralkodó valósággá a szó, amivel ezt az egységet jelölik: a nép. S ez a nép arra, ami március 27-ét megelőzte, úgy reagált, mint orvul rákényszerített árulásra, megalázó szégyenre. S valahogy érezték, hogy március 27-ével rést ütöttek azon, ami addig feltartóztatatlan fatalitásnak látszott. Ez a nap talán azért hatott úgy, mintha egyszerre felszabadítóan éreztetted volna velük a saját erejüket. Ezen a napon ők győztek, és — ez lépten-nyomon szinte szemmel látható volt — egyszerre szabadnak érezték magukat, s ünnepelték azt, hogy egymásra ismernek a közös tiltakozásban és lázadásban.

De ezzel együtt — magam hallottam a Sipad vasutasainak, a munkásoknak és régi ismerősömnök, a fűszeresnek a beszélgetéseit, s M. ugyanezt tapasztalta mind a betegeknel, mind dr. Zotovičnál, mind Vasaličnál, a kórházi adminisztráció vezetőjénél, valamint a kórházi bábánál — ott a világos tudata annak is, hogy március 27-re nem maradhat el, s nem fog elmaradni a berlini válasz. A jelszó azonban: „Bolje grob nego rob” — ez a jelszó, mely minden más körülmény között csak nagyhangú frázis lett volna, az most és itt nemcsak egy meghatározott cselekvő magatartásnak a polémikus kifejezését jelentette, hanem egy tudatosan és elszántan választott útnak a megnevezését is.

Már két nappal később, a zászlók ugyan továbbra is kitűzve, de egyszerre mintha valami szorongó nyugtalanság és tanácsstalanság kezdte volna befészkelni magát a kedélyekbe. A régi átok: ez a mi szegénységünk. Nekünk nincs rádiónk, csak másoktól értesülhetünk az eseményekről, no meg az újságokból. Megérkeztek a belgrádi újságok, oldalas leírásokkal a belgrádi, ljubljanaí, szkopjei, noviszádi utcai tüntetésekről, Szarajevó, Maribor, Nis is ott szerepel a sorban — Zágrábról egyetlen szó se.

Az ország külpolitikájában forradalmi méretű változás, de a belső ügyekben minden a régi. A képek az újságokban. Az új miniszterek eskütétele. Gyúró a betegápoló, mutatja M.-nek: nincsenek köztük a horvátok, noha a belgrádi lapok továbbra is úgy írnak, mintha azok is részt vennének az új kormányban. A zágrábi lapok még csak nem is kommentálják, hogy mi történt március 27-én.

Csak öt nap múlva jött a hír, hogy dr. Maček Belgrádba utazott. Vagyis március 27-e után öt napig semmi se történt, ami csak hasonlított

volna is a belső ellentétek nagyszabású, gyökeres újjárendezéséhez. Már március végén a március 27-i látszólag egyöntetű eufória itt Drvaron valahogy múlttá távolodott. Eddig bennünket nem is érdekelt, nem is tudtuk, hogy Drvaron kicsoda szerb és kicsoda horvát. Ahogy március 27-e óta múltak a napok, a tisztviselő-otthonban, de M. szerint a kórházban is, ez a különbség érezhetően hangsúlyozottá vált.

Mozgósítás. Dr. Zotović is megkapta behívóját. Félti a holmiját. Megkérte M.-t, hogy a manzárdról, ahol laktunk, költözzünk be a lakásába. „Ja idem da poginem” — mondta. Nem patetikusan, csak következetesen, mert mint általában itt az embereknek, neki se voltak illúziói. Pillanatnyilag csak a németek győzhetnek — ezt tudták előre. Amit senki se tudott előre, az a teljes dezorganizáció, az, hogy saját hadseregük katonái — közkatonák közkatonákra és tisztekre, tiszték pedig egymásra és közkatonákra fognak lövöldözni. Számoltak vele, hogy Belgrádot a németek bombázni fogják. De senki se volt elkészülve arra, hogy a háború első napjától kezdve a rádióleadó megnemul, és mint az egész ország lakossága, Drvar is irányítás és hír nélkül marad. Új lakásunk nagy jótéteménye, Zotović rádiókészüléke se bizonyult jótéteménynek. A belgrádi rádió nem működött, a zágrábi pedig csak szinte szakadatlanul a repülők közeledését és távozását jelző szirénák üvöltését hallatta. Drvar szinte varázsütésre elnéptelenedett. A lakosság nagyobb része a környékbeli falvakba húzódott. Ez is növelte a pánikot. A betegek, a legsúlyosabb állapotban is, haza akartak menni. Ha a szirénák megszólaltak, mindenki eszeveszetten rohant ki a házából a rétekre. A betegápolók — a kis Nikola, a bába, Pajo — M. minden fenyegetése ellenére otthagyták a kórházat a magukkal tehetetlen betegekkel, aztán a kórház is kiürült, csak egy gerinctöréses vasutas és egy öreg ember, akinek sínben volt a lába, maradt. Harmadnap még a gerinctöréses is elvitette magát haza. Igen, volt még egy, akinek vakbélgyulladásra volt. Nekem most már nem kellett a kórház előtt várnom M.-re, exlex volt, ott éltem én is a kiürült kórház falai között. Egy riadó idején, minthogy a férfi ápolószemélyzet mind egy szállig a rétekre szökött, a vakbélgyulladásost, aki rimánkodott, ketten vittük a hordágyon legalább a kórház udvarába.

Ha nem vagyok a kórházban, a rádió mellett ülök. Egy napon Vasalić telefonál. Azt hittem, mint mindenki, ő is megint hírek után érdeklődik, de első szava, hangja, hallom, boldogságtól remeg. Ő az, aki nekem újságot akar mondani. A község házára hivatalos sürgöny érkezett: Oroszország és Törökország háborút üzent Németországnak. Biztos? Holt biztos. Rohanok a kórházba, a betegek ujjonganak, M.-t az ambulancián találom meg, a hírre sírva fakad, a bába meg megcsókol... A hír plauzibilis: előző nap a németek áttörték a frontot, Szalonikiig jutottak, erre meg kellett mozdulnia Oroszországnak és Törökországnak. Teljesen plauzibilis, és mégis, hiába csavargatom a rádiót, a nagy újságról egyetlen állomás se beszél... Ezen a napon éjjel után felzörgetnek bennünket, M. húga a férjével, György Mátyással és szép nagy fiúkkal, Péterrel. Belgrádi házukra bomba hullott az április 6-i bombázáskor, a pincéből még felmentek egykori lakásukba, hogy a romok közül kabátot keressenek, s aztán sodródtak százakkal és ezrekkel együtt, s felültek az első vonatra, amire akadtak. A vonaton határozták el, hogy Drvar felé fognak igyekezni. Öt napig utaztak. Útközben tucattal hallottak hasonló híreket, mint amilyennel Vasalić örvendeztetett meg engem.

Györgyék érkezése napján reggel az ágyból tíz perce halljuk már repülőgéprajok zúgását, mikor megszólalnak a szirénák. Senki se tudja, hogy ellenséges vagy saját repülőink-e. Így napjában számtalanszor szólalnak meg a szirénák. A drvari szenzáció: a Drvar felé menő vonaton

elfogtak s félig agyonverték egy német kémeket, aki belgrádi futárnak adta ki magát. Pár nappal később „a kém” idekerült Drvarra, a kórházba. Dr. Schlesinger, szubotikai zsidó fogorvos, aki Kninben szolgált a katonaságnál. Mikor Kninben az usztasák kitűzték a fehér zászlót, és kihirdették a katonáknak, hogy menjen ki merre lát, attól való félelmében, hogy német fogságba kerül, idegen névre szóló személyazonossági iratokat hamisított magának. A hamisítást már a vonaton felfedezték, s mindjárt összeverték, itt Drvaron pedig a csendőrök, M. látéletje szerint, hét bordáját törték össze. Csak akkor vallotta be, hogy miért hamisított magának papírokat. Maguk a csendőrök és egy kapitány — idősebb ember, aki itt parancsnokféle — látogatták meg a kórházban, s kérték M.-t, tegyen meg mindent, hogy a szegény ember felgyógyuljon. A kapitány fülem hallatára mondta dr. Schlesingernek: — Orvos, intelligens ember ilyen ostobaságot kövessen el, s ha már elkövette, miért nem mondta mindjárt — dehogyan bántották volna, mindnyájan csak segítettünk volna.

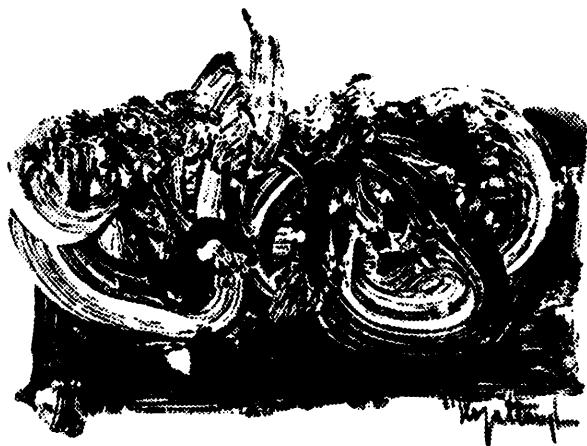
A vasútépületnél egész nap ott feküdt egy jugoszláv ezredes hullája. Senkinek se jutott eszébe, hogy el kellene takarítani. Semmi mást se lehetett megtudni, mint azt, hogy egy őrmester lőtte agyon. Mert kémnek tartotta. Hátulról lőtte le. Ezt M. állapította meg, akit halottkémnek hívtak oda. Az őrmester, fiatal ember, napokig sétált még itt Drvaron. Senki se volt, aki kérdőre vonja. Az ezredes zsebében pénzt már nem találtak, csak fényképek voltak a tárcájában és a zágrábi Higijenski zavod negatív lelete a megejtett vérvizsgálatról. Végül is Milan szerb pap temette el a drvari pravoszláv temetőben.

1941. április 24.

Gépfegyverkattogás a folyó partján, konyhaablakunk alatt: a német katonák gyakorlatoznak a zsákmányolt jugoszláv hadianyaggal. Egy betegápoló, aki most tért vissza a katonaságtól, elmondta, hogy és mint volt minden — illetőleg hogy és mint nem történt semmi, ami szervezett ellenálláshoz hasonlítana is...

Nem újság. A kórház első háborús sebesültje egy nyolcéves kisgyerek volt, akinek az erdőben talált töltény szakította le keze két ujját. Azután, hogy a kórház egészen kiürült, csak az öreg ember maradt, akinek a lába sínben volt, a háború hetedik napján az öreg kezdett társaságot kapni. Délután telefonáltak Ostreljéről, hogy sebesültek vannak útnan, a kórház készüljön. Ott voltam M. mellett, mikor az első sebesültszállító kocsis megérkezett. Az első, egy közkatona, akit hordágyon hoztak be, nem került a műtőasztalra: egyenesen a kórház halottas kamrájába vitték. Azután jöttek a többiek. Egész hajnalig. M. az egyetlen orvos, röntgenológus, belgyógyász — sebész sehol a közelben. Ez az első éjszaka, el lehet-e valaha felejteni? Tüdőlövéses csendőr, majd egy fiatal katona, akinek a keze feje hiányzik, tizenhét éves fiú térdsebesüléssel, s a legiszonyosabb, hogy közülük senki ellenséget nem látott. Itt az a hír járta, hogy innen egy óránnyira, Grahovón, harcok folynak, a sebesültek azonban mind vagy úgy sebesültek meg, hogy szerencsétlenül jártak elővigyázatlanságuk miatt, vagy pedig — ez volt a leggyakoribb — félreértésből, gyanakvásból, mindenki benn ámuló gyanítva, vakon és vadul lövöldöztek egymásra. Például a tüdőlövéses csendőr: egy tucat fegyveres katona körülfogta a trubári csendőrőrsön. „Add meg magad!” — mondták neki. Ő abban a hiszemben, hogy usztasákkal áll szemben, lövöldözni kezdett, egyedül egy tucat ellen. Mikor tüdőlövést kapott s a csendőrőrst elfog-

lalták, kiderült, hogy támadói is tévedtek. Azt hitték, hogy a csendőr az usztrasákhöz csatlakozott. Ezer és ezer katona kóborolt, keresve az ellenséget, s egész osztagok jelentek meg Drvaron, keresve egy parancsnokságot, hogy harcba vigye őket. Csak 1918-ban, Magyarországon láttam hasonló káoszt, avval a különbséggel, hogy akkor ott már senki se akart harcolni, itt azonban mindenki úgy érezte, hogy feltámadás lenne, ha akadna, aki parancsot ad: ide vagy oda kell menni, vezetni foglak az ellenség ellen.

Egy napon fölkel a vörös vihar

1

*A láthatár szélén fekete fák közt
véres halott fej akasztott nap*

(A. B. Simić)

2

*Adjatok egy pohár vizet
pohár napot
Hadd vedeljem az olcsó halál vermében
Karaj kenyeret adjatok
penészeset feketét
Hadd csámcsogjam ebben a mi csúf éjszakánkban*

(D. Matić)

3

*Kiállok az út közepére
torkom szakadtából
elordítom magam*

(A. B. Simić)

4

*Adjatok nekem
Adjatok
egy szitkot dühösebbet az éjnél és a halálnál*

(D. Matić)

5

*A föld kihál
csak egy-egy alak dagad és nő bőföggve*

(A. B. Simić)

6

„A jugoszláv királyságban minden gyülekezés és össze-
tilos, mert én gondolkozom mindenki helyett”

(Pribičević
Isten kegyelméből a rend minisztere)

7

Adjatok nekem

Adjatok

egy szitkot vesztebbet az éjnél és a halálnál

(D. Matić)

8

Az ember és a kor és az élet
szenny és iszony és szégyen

(A. B. Šimić)

9

Adjatok egy vihart vadabbat az éjnél és a halálnál

Adjatok egy álmot rémitőbbet az éjnél és a halálnál

Adjatok egy szerelmet szörnyűbbet az éjnél és a halálnál

(D. Matić)

10

Egy halálraitélt:

„Hogyha halállal kell büntetni azt, hogy forrón szeretem
a szabadságot és az emberiséget, akkor fennen mondom:
rendelkezzetek életemmel!”

11

Adjatok

egy fekete kutyát

fekete ördögöt

Hogy vadul megugassuk

a csillagokat

és csillagolvasókat

(D. Matić)

12

Másik halálraitélt:

„Megvetlek benneteket, megvetem a törvényeiteket, a
rendeteket, a hatalmatokat: fölakaszthatok.”

13

Mert én nem keresek zsákmányt, jussot:
csak egy marék tiszta fényt adjatok nekem
s egy kevés tiszta hajnali harmatot

(D. Vasiljev)

14

Adjatok nekem

szót adjatok

hogy leírhassem ezt a kort ezt az átkot

(D. Matić)

15

Egy napon fölkél a vörös vihar

Ó — egy napon —

(M. Križža)

16

Adjak nekem
adjatok
kutyavöltést
fekete ördögjajt
hogy kifejezzem a gondolatunkat
hogy megénekeljem ezt a földet
hogy elmeséljem életünket
ezt a keservest
érthetlent
és elérhetlent

(D. Matić)

17

... A rezsím fejünket követeli, börtönt követel, a dolgozó tömegek ellen elkövetett gonosztetteinek védelmére. Ha olyan ítéletet hoztok, amilyent a rezsím követel, csak ennyit mondok: mi büszkén és megtisztelés gyanánt öltjük fel a rabruhát, büszkén és szemrebbenés nélkül állunk a tőkés igazságszolgáltatás golyói elé, szilárdan meggyőződve, hogy kiontott vérünkéből a dolgozó nép új erőt fog meríteni.

18

Adjak nekem
Adjak
szitkot
vihart álmat
és szerelmet

(D. Matić)

19

Te aki sírsz
te aki harcolsz és virrasztasz mások nyugodt álmáért
te akinek szeméről lefagyott az élő mosoly
te, testvérem, akinek arcán félelem görcse ráng
ugorj fel és kiáltsd el magad: Azért se!

20

Valami forr
valami lóg a levegőben

(J. Kaštelan)

21

E korhadt vén golyóbis
alatt
sercegve
ég
a dinamit

(J. Kaštelan)

22

Valami forr
valami lóg a levegőben

(J. Kaštelan)

23

Ég! Ég!
Ég a föld és az ég!

(M. Krleža)

Ma már közöttünk jár a holnap

1

Kések csengnek az éjben
Fekete harang
kondul.
Nyakat
hurkol
a homály
kötele

(J. Kaštelan)

2

Nincs nap hogy vér ne volna
Nincs nap hogy másnapot érne
Napra nap, fekete sorba
Nincs nap hogy ne hullna a mélybe
(M. Ristić)

3

Kedves gyermekeim, néhány óra múlva már nem leszek az élők közt, ez az utolsó levelem. Mindig nagyon büszke voltam rátok. Legyetek szerények, és vessétek meg a gögőt; ez az én tanításom, amit egész életemben követtem.

Szeressétek egymást, szeressétek anyátokat, hogy ne fájjon neki nagyon a hiányom. Azzal a biztos tudattal megyek a halálba, hogy a tavasz, amit annyira vártam, nemsokára elér hozzátok. És ez a remény erőt ad nekem, hogy derűs szívvel fogadjam a halált.

Csókkollak mindnyájatokat utoljára
Apátok

4

Nincs nap hogy vér ne volna
Nincs nap hogy másnapot érne
(M. Ristić)

5

Gyerekek sírnak. Behallatszik a cellákba, áthatol a falakon. s mi összenézünk: „Hát már a gyerekeket is bezárják, hát már ők is bűnösök?”

6

Nincs nap hogy vér ne volna
Nincs nap hogy másnapot érne
(M. Ristić)

7

Az ember láthatár, amelynek vége nincs: vérrel
öntözi meg a titkokat és sziklákat
Az ember végtelen láthatár
(D. Matić)

8

Akkor fölkélt a szél, a kor fölébredt vére
Csak ez a vihar űzheti szét a gyalázat felhőit
(O. Davičo)

9

*Tito elvtárs az élen lovagol
Meredek hegyi úton*

(V. Nazor)

10

*Vihar vonít az éjben valahol. Bóra kél
s árbocot szaggat*

(D. Matić)

11

Az ember a fény a homályt kegyetlen oltja

(D. Matić)

12

*Vonul a sor a sors elé...
Mindent elföd az éj-lepel
Csönd. Lövés. Csak föl felé.
Itt bukni kell és kelni kell,
A Sutjeska forr, zuhog, perel...
Te gyors folyó, jeges folyó.
Te víz, te falánk, te mohó!
Milyen drága vagy, vágyott szabadság,
Milyen nehéz átjutni hozzád!*

(T. Mladenović)

13

Az ember a vér mely szurony nyomán kiserked fájva

(D. Matić)

14

*Egy gyermekcsapat
kézenfogva megindult
az utolsó óra után
párosával a kivégzésre
mintha a halál semmi volna.*

(D. Maksimović)

15

*Lábnymokat számolok a hóban.
Minden nyom egy halál.
Mindegyik
megy
sírja
felé.*

Mindegyik megy sírja felé.

(J. Kaštelan)

16

*Megint százötven állt a falhoz.
A háború tart.
A gyümölcs érik.
Esők lehullnak.*

(D. Matić)

17

*Nincs éj hogy emléke ne volna
Nincs álom hogy föl ne fájna*

*Éjre éj fekete sorba
Nincs hűg hogy ne volna vézű bűtyja*
(M. Ristić)

18

*A Zelengorán van egy tó mondják
saját szeműnkkel láttuk
Hol vannak ezek a rég ismert hangok
hova lettek
hova
tűnhettek el?
A Zelengorán van egy tó
hű fűtta be hozzá az utat*
(J. Kaštelan)

19

*Nincs nap hogy vér ne volna
Nincs nap hogy másnapot érne*
(M. Ristić)

20

*Hát hol a csendes boldogság, üvegfény,
A kerti illat s hol a fecskefészek?
És hol a bölcsű, almával a szekrény,
S a ház elűl a fény hová enyészett?*
(I. G. Kovačić)

21

*A mély csűndben
messzi léptek
alig hallom.
Lázálmon túl
messzi hangok.
— Elvtárs...
— Elvtárs...
Hideg kezét szorongatok.
Megyek
némán
a sor végén.*
(J. Kaštelan)

22

*Világ és virág és álom és járom
Vér a világon
Hű és hullás és hulla és kenyér
Vér a kenyéren
Háború és kűrűm és örűm és ború
Vér a borban.*
(M. Ristić)

23

*Alig hűsz évig néztél a fénybe
és nem vagy többé.
Hűsz év!
Milliók vagytok és hűszévesek
Hűsz év és millió hulla
Holló sincs elég kűrűzni fűlűttűk
Kűnny sincs elég...*
(D. Matić)

24

Az utolsó falat kenyérig
A háború utolsó falatjáig

(M. Ristić)

25

Eljön megint a nap s tavasz lesz a tavaszból
fecskemarasztó
langyos és lágy nap.
El sem hiszed, hogy valamikor oly könnyen
öltek
és haltak
elmerülve a vérben és a könnyben.
Eljön megint a nap s a virág csak virág lesz
s a galamb csak galamb és békés tetőkre száll le s
előnt mosollyal és feledéssel,
valami régi édes hangot idéz fel,
a lányét, akivel együtt a hűség
gyönyörű hűsét.

(D. Matić)

26

Az ember a katona
rongyos lobogó a halála.

(D. Matić)

27

Idegen seregek poroztak el a házad előtt
Vérszagú szél porzott el
az út hosszán csak por
csak pernye maradt
(anyák hol vannak a fiaitok?)
Nézd nézd
ajtódon hangosan lihegve
kopogtat a dicsőség

(D. Matić)

28

Már ma közöttünk jár a holnap

(D. Matić)

29

Dicsőség azoknak, akik így szóltak:
Mi vagyunk a fa az életet szülő lánghoz
Dicsőség azoknak, akik önmagukat fölgyújtva
világították meg útjainkat.
Dicsőség azoknak, akik vállukat tartották, hogy magasabbra
[hágjunk.
Dicsőség azoknak, akik a szívüket hagyták nekünk örökbe.
Dicsőség az arcunkat megvilágító szíveknek.

(G. Vitez)

30

Én az anya
utoljára kiáltom a világ négy tája felé:
Én az anya betiltok
minden kést
amivel gyereket lehet ölni.
Hadd aludjanak nyugodtan.

(N. Iveljić)

A titkos láng most énekel

1

Fölébredsz és körül nézel: minden itt van már, a fa, a kígyó, a kö és a nap. Aztán nekilátsz, hogy sárból, álból, lehetből, akármiből teremts valamit, akármit, de a magad képére, a magad módján. Kibocsátod a világba, és rettegsz: nem tudod, elindul-e, megszólal-e, megmarad-e. S ha minden rendben van, ez a te valamid, ez a te teremtményed, nekivág, saját lábán, a nagyvilágnak.
Most mondd: szereted vagy nem szereted?

(V. Popa)

2

És legyen béke
embereid között,
béke a bányászoknak és szántóvetődnek,
béke az építődnek és őriződnek,
béke az örömödnek a földön és az égen,
búzád aranyában
és gépeid énekében.
Nőj és virágozz, te boldog és szabad,
a Párt csillagával
Tito szíve alatt.

(J. Kaštelan)

3

Minden szavunk mind több és több felelősséget szül. S ez azt bizonyítja, hogy valahová tartunk. A felelősség a jövő tartozéka. Minden szavunk növeli a kötelességet: sohasem lenni kisebb, de tévedés ne essék: az alkotás sohasem válik könnyebbé. Olyan világot építünk, amelyben az alkotás súlya csak tisztább lesz, nem kisebb; tisztább, tehát teljesebb.

(V. Gotovac)

4

Olyan vagyok, amilyen még sahosem voltam,
s amilyennek kellett lennem:
kicsit lármásabb, kicsit halkabb,
kicsit durvább, kicsit gyöngédebb,
kicsit egyszerűbb, kicsit különösebb.
Mai napom nagyon hasonlít minden eddigi napra,
de mégis: ez a nap.

(T. Mijović)

5

Ifjúságunk aranyát
ezeknek a napoknak,
mert szeretik a szerelmünket

6

Ti ott az esti kapualjakban, homályba merülő utcán,
mellékfeljáróknál, házfalak mentén.
Ti ketten, ti ketten, egyedül egymással a sötétben,
halljátok-e szavát suttogástok szüneteiben?
halljátok-e szavát suttogástok szüneteiben?

(J. Hristić)

7

*Sutjeska a csontjainkban mennydörög
Piros virágok közt folyik
Szívünkben a torkolata
Szívünkben a forrása
Sutjeska nap-madárrá változik
Csőrében a fekete kutyával*

(V. Popa)

8

A titkos láng most énekel

(D. Matić)

9

*A gyerekek nőnek
a gyerekek hihetetlenül nőnek
és rohannak.
A gyerekek telenövik
a várost
a trolibuszt
a gesztenyefákat, a Topčidert,
burjánzanak
a tizenhat évesek*

(M. Stefanović)

10

*Űres vagyok szerelem nélkül, mint a puszta föld; meddő,
mint a tó víz nélkül, halak nélkül; mint a kert szél nélkül,
eső nélkül; mint a paradicsom alma és kígyó nélkül.*

(Z. Tomićić)

11

Mese

*Valahol, hét tengeren túl, a folyók merőlegesen fölfelé
folynak, aztán kicsit cikcakkban, az emberek a csillagokon
taposnak, az utcák trüsszögve rázzák magukról a harmat-
csöppeket, a makarónik szegfűt tűznek kabátjuk gomb-
lyukába, és úszók szelik erős karcapásokkal az aszfaltot.
A füzek futballoznak, s a kutyák megugatnak egy sárga
sajtkorongot, mert a holdat szétosztották a gyerekek közt
uzsonnára.*

(M. Stefanović)

12

*Szeretem becsapni az ajtót
Szeretem becsapni az ajtót
Szeretem becsapni az ajtót
Meghódítom a világot
Meghódítom a boldogságot
Meghódítom a kedvest*

(M. Stefanović)

13

*A hajnalért, az ébredésért,
az otthon gyöngéd melegéért,
azért, hogy gondot, hamis éket
a gesztusaink levetkeznek,
hogy útjaink az égig érnek, —
érdemes szórni erőt s szerelmet!*

(D. Ivančan)

14

Erőd vagyok egyetlen lobogóm a szív
 Vér a láthatatlan bástyafokokon
 Altatódallal
 állom a rohamokat
 Erőd vagyok egyetlen lobogóm a szív
 erőd amely nem adja meg magát.
 (J. Kaštelan)

15

Jugoszlávia
 Testem hazája, fény gerince,
 Hazámnak teste, szikla szirma,
 Vérem tengerét a te partod szegélyezi,
 Féltve őrzött álmom egednek színét hordja
 S a kivivott nyár szent tüzének,
 Melyben kicsiny madarak fürödnek, el nem égve.
 Négy testvérszél lengeti a te zászlódat,
 Vér selyméből, hús virágából szőtték,
 Értelemmel termékenyített évek.
 Álom homlokán, mint egy bronz lepke
 Lebeg a te neved

(I. Lalić)

16

Az ember nemcsak a gyöngye szív mely reszketeg függ
 [halálfonálon
 És minden szél legyinti és minden láng ragadja...
 Az ember az országút s a földbe taposott salak
 Az ember a kéz mely szénnel tömi mozdonyok gyomrát
 Az ember a körbefutó vagy egyenes falak
 Az ember a kő szeretettel faragva
 Az ember mező bevetett ugarolt gyomlált.

(D. Matić)

17

Van reményem a városomhoz
 Sok a reményem
 Nagy a város
 Enyém a reggel minden reggel
 De reményem reggelre csak most érkezik.

(M. Pavlović)

18

Az ember a mezítláb iszapon tarlón sziklaélen lépked
 Az ember a katona rongyos lobogó a halála
 Az ember a szem mely cirógatja a gépet
 Az ember a koponya amit bevernek és ami turbinát esz ki
 Az ember a dal az ember a föld türelemmel önképére
 [formált
 Az ember a látóhatár: nem tekint be senki
 Az ember a reményesség és a munka a kézen
 Az ember a kéz mely messzebb lát mint a szem

(D. Matić)

19

Enyém a reggel minden reggel
 De a reményem reggele csak most érkezik.
 Nem is a reményé, a beteljesülésé.
 Nem is érkezik, hanem tart régóta

Nem érkezik, csak a képét cseréli,
A nagy remény képét, a város érkezését,
Minden reggel ez a reményem.
(M. Pavlović)

20

Az ember a fény századok homályát oltja
Az ember a kéz mely folyót fegyelmez markol a sárba
Az ember a fény a homályt kegyetlen oltja
(D. Matić)

21

Minden reggel kigyúlt kikötőt látok
Hallom hintázik az üveg-emelet
A gongok tere, tárt ajtók érkezése.
(M. Pavlović)

22

Kéz kéz fekete eres kérges és sárga
Az ember a fény a homályt nyugtalan oltja
(D. Matić)

23

Hallom hintáznak a téren a virágok
Helikopterek tánca a felhők emeletén
Hallom az érkezés gongját
Hallom a tárt ajtókat
Érkeznek a virágok
(M. Pavlović)

24

Kéz kéz kéz simogat gyűlöl és váj vétkez igazgat
Az ember a fény a homályt boldogan oltja
(D. Matić)

25

Van reményem a városomhoz
Mert volt reményük ehhez az érkezéshez
Az ősöknek s a napnak legfölül.
(M. Pavlović)

26

Kéz kéz kéz vés álmodik tud ápol ír altat
Az ember a dal határtalan
Az ember a fény ura a fénynek: a homály egyre oszlóbb
Az ember ura a homálynak: a fény egyre piroslóbb
Kéz kéz kéz számlálatlan a munkán az ölben
Kéz a ravaszon kéz az álmokon kéz átkoz épít ront áld
Az ember a föld minta nélkül önképére formált
Az ember a dal határtalan
(D. Matić)

Összeállította:
Ivan Horovic és
Vladimir Milavic
Ács Károly fordítása

A költemény

Részlet

Oskar Davičo

I.

Márctus, szombat, alkonyatkor

— Niksz csilakok! — súgta a közép-korú, félig katonásan öltözött őr. — Máma porus. Nincs csilakok.

— Csillagok! — javította ki a zöldkockás ruhájú néember. — Mondd: g.

— K! — mondta a katona, és magához húzta a lányt.

— Hagyjál! — védekezett csöppet sem meggyőzően a lány. — Mennem kell. Istenemre, mennem kell.

— Nincs csilakok, fájront is nincs.

— Nektek nincs, de nekünk van. Mire hazaérek, éjszaka lesz.

A lány kibontakozott az ölelésből és felállt. A katona utánahajolt, s kinyújtotta a kezét, hogy visszatartsa.

— Adtam neket kenyér!

Mičo azonban már előbb fejbe vágta a katonát egy vasrúddal, nem, franciukulccsal, s most nézte, hogyan csuklik össze szétlapított fejjel, meghökkenve es véresen. A megrémült lányt csak pofon vágta. Nem. Belerúgott a szok-

nyájába és elkergette. Nem. Bekötötte a száját, összekötötte a kezét és a lábát, és aztán megnyírta. Az agyonvert katona agyveleje piszkosan és szürkén lüktetett a lába előtt. Nem franciukulccsal kell az ilyesmit csinálni, nem is vésővel, hanem késsel. Elképzelte magát, amint megöli. De ez alkalommal úgy döntöttek: „Csak a legvégső esetben!”

A kés leküzdötte a szövet, a bőr, a hús komolytalan ellenállását, s behatolt a hatalmas német testébe. Mičo nem szűrt. A kezét se mozdította meg. Csupán a kés markolatát fogta. A katona maga szívta lélegzetével magába a kést, s a halál behatolt a légszövén keresztül, amelynek az is a rendelkezése, hogy kilehelje az életet. És beszívja — a halált.

A katona átölelte a testes lányt, s elindult vele lefelé az úton.

Mičo óvatosan kibújt a csupasz, de sűrű mogyoróbokorból, és odalépett Kostához.

— Te maradj itt!

— Miért mindig én? — tiltakozott suttogva Kosta. Tudta, hogy nem sokra megy a tiltakozással, de szeretett mindig Mičo mellett lenni.

Mičo hidegen végigmérte, aztán Ljubóval és Dimčével benyitott a hangszóróállomásra. Ez ma nem közvetíti Nédić beszédét.

Az órájára nézett. Tíz perc múlva hat. Gyorsan szét kell verniük a lámpákat, a tekercseket és a többi berendezést. Két perc alatt kész az egész.

Hatra otthon lesznek.

2.

Márctius, szombat, este hatkor

Amióta Anna délelőtt elment s magával vitte arcképét, amely a könyv-állványok közötti mélyedésben függött, amióta Anna elment...

Anna elment, magával vitte olajportréját s egy irattáskában az ő kéziratait, s ez jól van így, a Gestapo és a Különleges Rendőrség nem talál majd semmit, ami Annát kompromitálhatná. Annát vagy bárki mást. A főlöszeges leveleket már korábban eltűzelte. Mindaz, amihez különösen ragaszkodott, elkerült a lakásból.

Amióta Anna elment, a költő bánatosan, mint valami eldobott tárgy, üldögte a letarolt íróasztalnál, melynek gorgombán gyalult bükkfalába volt, csak ült az asztal fényezett rózsafalapjára könyökölve, csak ült, és nem történt semmi...

Nemcsak semmi. És nemcsak így. Egy ideig az ablakon át a Kalemegdan kopasz fáit nézte. Betartsa-e szavát? Aztán elhatározta: megteszi, amit ígért. S mint valami közönséges küldönc, elvitte Anna levelét Mičohoz. Nem adta át személyesen. Bedobta az ajtóra szögezett kis bádóg postaládába. S amíg Mičohoz ment, aki ugyanabban a házban lakott egy udvari, negyedik emeleti lakásban, amíg a ház padlásán átment hozzá, váratlanul olyasmi történt vele, amiből Anna megerthette volna, hogy ő korántsem olyan öreg, amilyennek a lány nézi. A mosonő kezdte a dolgot.

Megtörtént, de nem segített rajta. Nem volt benne semmi öröm. Miért ragadták el tőle Annát? Miért, Mičo? Te nem szereted azt a lányt.

Később visszajött, és csak ült így tovább. Semmi. Sem érzés, sem gondolat, se mozdulat, sem emlékezés, sem igazi bánat. Egy nagy semmi. Egyet-

len érzés csupán, hogy főlöszeges, eldobott, öreg, szánalmas, süket tárgy, amelyet lassan belep a félhomály és a csend. Kit lep be?

Hát az istenért, őt magát.

Őt?

Igen, Andrija Vekovićot, mit csodálkozol!

Nem csodálkozom többé. Talán egy óra múltott valamivel, amikor lejött a padlásról. Most már esteledett. Az akkor és a most között nem történt semmi. Csak ült. Valami elromlott, eltört benne. Valami megpattant. Egy kis kerék elmozdult a helyéből az ő belső szerkezetében, egy apró tengely talán. Egy parányi, láthatatlan csap meglazult. Valami eláradt benne. Mi-csoda? Az üresség? Úgy látszik, végleg elhalt benne a hajdúk, útonálló, révész, disznókupec, zsarnok dédapjától örökölt véresejt. Csend.

Meddig? Meddig tart ez?

Veković erre nem vont a meg széles, erős vállát, s ősz fejét sem csóválta meg. De mintha mégis felvonta volna a vállát, megrázta volna a fejét, és azt mondta volna: Ki tudja, meddig!

Ki tudja? Amíg csak be nem állítanak azok a fiúk holnap vagy holnapután, hogy rámosolyogjanak és a fülebe súgják: Indulás!

Az ördögbe is, Veković elvtárs, mi-féle indulás. Nem lehet örökké verset írni. Öreg vagy te ehhez. Szánalmas kifogás szabad területekről és egyebekről ábrándozni. Ilyesmi nem méltó intelligens emberhez. Egy agyalágyult költőn már a szabad becsület sem segít. Tudod te ezt jól. Hát akkor minék áltatod magad annyit? Miért ámitod magad és nem csak magadat? Miért bizonygatod előttünk, hogy ott irod majd meg legjobb költeményedet, az igazit, az egyetlent, amiért érdemes volt ilyen sokáig élni és úgy dolgozni, ahogy te dolgoztál, amikor magad is tudod, hogy a megöregedett tenor hangja már veszít szárnyalásából, s a kivénhedt költők önmagukat utánozzák a fiatalos hevület változataival, olyan emlékek felmelegítésével, amelyek már nem melegítenek fel senkit?

És a nevem?

Ejnye, de önzetlen lettél egyszerre. A neved nem sokat ér. Értékét mindig kétségbe vonták, akkor is amikor — ki tudja, milyen zavaros okokból — beválasztották az Akadémiába. Ami megint csak biztos jele annak, hogy nem sokat érsz.

Nem igaz. Megmutatom, hogy mit érek. Segíteni fogok nekik, hogy új harcosokat toborozzanak. Ha aztán híre jár, hogy szabad területre mentem, egyesek majd azt mondják: „A vén róka nem lép korhadt deszkára, tudja ez jól, hogy mit csinál”, mások meg majd sietnek színt vallani, „amíg nem késő”, s megint mások azt mondják magukban: „Ha egy ilyen jóhírű költő, egy ilyen tekintélyes úr, egy ilyen független és politikával nem foglalkozó ember elmegy az erdőbe, akkor már csakugyan...”

Mi az, hogy csakugyan?

Megértik, hogy harcolni kell. Igen.

Kik? A parasztok? A munkások? Ugyan, mintha olvasták volna a verseimet.

Vannak mások is.

Vannak, de azok nem harcolnak, azok csak fecsegnek.

Majd harcolnak.

A szabadságért? Ugyan, öregem, ne gyerekeskedj! Anna elvitte kézirataidat, s elvitte olajportréját is, te meg csak ülsz itt, és nem történik semmi. Szánalmas, eldobott, ócska rongy vagy, amelyre senkinek sincs szüksége. Holnap vagy holnapután megjönnek a fiúk, ők pontosak. S magukkal visznek a szabad területre egy halálosan agyalágyult, akadémikus hólyagot. Aki már senkinek se kell.

A nevem még jelent valamit.

Kinek?

Mindenkinek, Mindazoknak, akik...

Na, mi az, mért álltál meg? Mindazoknak, akik... Micsoda? Mért nem beszélsz? Szégyelled magad? Annyira banális, amit mondani akartál? Nagyon banális? Nem baj. Ne törődj vele. Csak mondd! Előttem igazán nem kell röstellkedned. Gyerünk! No? Hallgatsz? Azt akarod, hogy én fejezzem be ezt a te banális gondolatodat?

Nem kell.

Hát azért is befejezem ezt a te banális gondolatodat. Azokról van szó, ugyebár, akik a mindenkire érvényes szabadságért küzdenek. Így van?

Vannak ilyenek.

Te is szeretted ezt a szabadságot? Teljes ötvenhat esztendeig a füled botját se mozdítottad érte. Nem igaz, te önző fráter? Vagy talán te is lelkesedtél az általános szabadságjogokért? Mondd.

Igen, lelkesedtem értük. Mindig. De ez most még valami egyéb is.

Ez most? A megszállásra gondolsz?

A megszállásra gondolok, de minden egyébre is.

Azt akarod mondani, hogy nem hagy egészen hidegen az egyetemes szabadság kérdése?

Nem.

Nézz rám, öregem! Nézzünk szembe egymással úgy, ahogyan csak mi tudunk. Ott a lelkünk mélyén az elhalasztott becsületesség is becsstelenségnek számít. Nem akarsz rám nézni? Tudtam, hogy nincs bátorságod hozzá, mert tudod, hogy tudom, hogy tudjuk, hogy elég a felhős vagy a csillagos égre nézni, hogy semmit, ami az emberrel kapcsolatos, ne vegyünk komolyan. Mit jelent a szabadságnak ez a híres vízszintes kiterjedése holdfényes éjszakan? Mit jelenthet ez a népszerű társadalmi és nemzeti szabadság, ha az ember már önmagában csöppet sem szabad jelenség a mindenségben, parányi lény csupán, melyet törvényszerű határok közé szorít az életidő, s szervi szükségletek kötnek meg, okok és következmények vernek bilincsbe, s az ember, ez a testi és szellemi determinizmustól halálosan beteg parány nem emelheti fel szabadon a fejét, hogy...

Csöngettek. Egyszer.

Veković felütötte fejét, s az estebe belevesző hangra figyelt.

Másodszor csöngettek.

Felállt, lámpát gyújtott, de még nem engedte meg magának, hogy előre örüljön. Pedig biztos volt benne, hogy Anna jött vissza. Megbánta a dolgot, most eljött, hogy átvegye a levelet.

Veković érezte, hogyan tér vissza az ereje, hatalmas mellkasa megtelt levegővel: a drága!

Megtántorodott az örömtől: a drága!

Tévedés volt az egész, Anna egyáltalán nem törődött Micóval... Hogy is szerethetné Micót, ha egyszer tölem tanult meg élni, érezni, beszélni, gondolkodni. Hát nem az ő szóképeivel, hasonlataival él? Hát nem a maga képeire teremtette Annát, csak szebb, kíméletlenebb, költőibb kiadásban?

Micó lépett be sápadtan, nyugodtan, de majd kicsattant a fiatalágtól és még valamitől, valami jelenlététől, valami meghatározhatatlantól, a felforgatás-szellemétől. Arcán úgy feszült a bőr, mint egy kétéves csikó farán, álla kőből volt, orrcimpája vékony, reszkető. Egész lénye ilyen volt, magas, karcsú, mint egy hajlékony, vibráló rugó. Elvitte tőle Annát. S most eljött, hogy forradalmi dekrétumot kö-

zöljön vele az ügyben. Első pont: a fiatalságnak joga van a fiatalságra.

Miúdo, mint rendesen, a legközvetlenebbi karosszékre ült, mindig ugyanabba, olyan kényelmesen helyezkedett el benne, mintha egy örökkévalóságra rendezkedne be (persze, ráér, fiatal még), tekintetét a könyvvállványok közötti bemélyedésre emelte, s mintha észre se vette volna, hogy Anna nincs többé ott, lassan Veković felé fordult, szemtelenül fiatal, ragyogó s nyugodtan mosolygó ibolyakék szemével elnézte egy ideig, aztán halkán, szinte súgva így szólt:

— Utazási láz? Már az íróasztalról is leraktál mindent! Nem dolgozol?

— Nem dolgozom! — felelte Veković, és magában azt gondolta: Csak azért tetszik Annának, mert fiatal! Egyébként az arca is elég közönséges, csöppet sem feltűnő. Túlságosan sovány, általában erőtlennek látszik. Meghajlíthatnám, mint a nádszálat.

Miúdo az órára nézett.

— Van másfél óra időm. Szeretnék beszélgetni veled. Nem is dolgozol, tehát nem zavarlak.

— Nem dolgozom! — mondta a költő, s tekintete a fiú átázott, sáros gumitalpú vászon félcipőjére tévedt. Milyen közönséges! Zöldes esőköpeny, kék trikó, vakondszürke nadrág. Kopott. Vasalatlan. Mi tetszett meg rajta Annának? Sehogy sem értette, pedig nagyon jól tudta. Ilyen fiút minden utcasarok találhat. Miért éppen őt választotta? Biztosan elolvasta már a levelet, azért akar beszélni vele. Világos, hogy elolvasta.

De Veković, miután még egyszer szemügyre vette Miúdo teniszcipőjét, megkérdezte:

— Sár van odakinn?

Miúdo egy gyors pillantást vetett rá, éppen csak átsuhant tekintetével Veković komor, bizonytalanságot eláruló arcán, aztán megakadt azon a bemélyedésen a könyvvállványok között.

— Nem mondhatnám? Miért?

— Hát akkor hol sároztad így be a teniszcipődet?

Miúdo nem a vizes vászoncipőjét nézte, hanem Vekovićot. Elmúlt egy pillanat. Kettő. Három.

— A Kalemegdánon! — felelte nagyon nyugodtan, s aztán még hozzátette: — De azért ne ijedj meg, nem üldöztek.

— Miért üldöztek volna?

Miúdo közönyösen nézett Vekovićra, s habozás nélkül mondta:

— Csak nem gondolod, hogy azután, ami történt, ott kellett volna várom őket a holttest mellett.

— Holttest? — szakadt ki Vekovićból. — Kit öltek meg?

— Nem ők öltek — magyarázta Miúdo türelmesen —, hanem én!

— Ó! — szakadt fel a hang Vekovićból ismét. — Te...

Miúdo bólintott, s aztán nyugodtabban megkérdezte:

— Van egy cigarettád?

Veković szemével intett a kék muránói üvegtál felé. A fiú felemelte a súlyos üvegfódelet. Szóval, még nem volt otthon — állapította meg Veković, s most már nem volt olyan izgatott. Egyenesen idejött. A levelet se látta még.

— Na és... mikor történt?

— Alig húsz perce, hogy elintéztem...

Miúdo nem fejezte be, amit mondani akart. Figyelmesen válogatott húszegynéhány cigarettá között, a legjobbat akarta kihalászni, amely nem kőkemény, de nem is nagyon puha s félig üres. Mikor ráakadt a neki való cigarettára, megnyalta a végét, rágyújtott, lassan magába szívta a füstöt, vékony orrán át kifújta, és csendesen így szólt:

— Tölem akár Ibar is lehet, csak a mi dohányunk legyen. Azt a bolgár Ardát igazán nem bírom.

— Öltél! — ismételte Veković azt a füsttölcsért nézve, melyet Miúdo a könyvvállvány felé fújt.

— Ühüm! — bólintott újra Miúdo. — Szigetelt fogóval. Elege volt.

— Elege? Miért?

Veković zavartnak látszott s rémült zavarában csaknem szórakozottnak. Miúdo azonban olyan türelmesen beszélt hozzá, mint a fogyatékosok iskolájában a tanítónő a gyerekekhez.

— Tarkón vágtam. Teljes erőmből.

— Nem azt kérdeztem. — Veković alig észrevehetően összerezsent. — Azt kérdeztem, miért tetted?

Miúdo ismét az orrán át fújta ki a füstöt, orrcimpái most nem reszkettek, s minden izgalom nélkül, talán kicsit fáradtan így felelt:

— Mielőtt beléptem a hangszóróállomásra, látom, hogy ott ül egy padon és valami nőt tart átölelve. A nő halkán nevetgált, az őz mind erősebben szorította magához, s tekintetét az égre emelte: „Nincs csilakok”. „Csillagok”. — javította ki a mosónő...

— Mosónó? — kapta fel a fejét.

— Nem tudom, miért, de az az érzésem, hogy mosónó volt. Alacsony, tömzsi, csunya. Kifakult piros blúz volt rajta, vizes kék szoknyája a háshoz tapadt, a keze kiázott, repedezett. „Porus! Máma nincs csilakok!” — mondta a német, s engem a hányinger kerülgetett. Erted? A szigetelt fogóval teljes erőmből vágtam kupán.

— A németet?

— Altiszt volt. De nem erről van szó, akármi lett volna, végeztem volna vele. Olyan utálatos volt az egész.

— Hát a lány? — kérdezte óvatosan Veković.

— A mosónó? Nem tudom. A hangszóróállomáson éppen akkor robbant a bomba, menekülnöm kellett.

Vekovićnak nem volt világos a dolog. Ez az altiszt volt az őrszem a kalemgdáni hangszóróállomáson?

Útjában volt a merényletnél? Vagy csak a „csilakok” miatt ölte meg? De hát az ördögbe is, mássalhangzók miatt még nem kell ölni, főleg akkor nem, ha tudjuk, hogy a németek más-képpen ejtik a mássalhangzókat. Meg aztán miféle német az, kicsoda altiszt, aki nem végzi a kötelességét, amikor szolgálatban van. De hát mi bajom van? — kérdezte önmagától. Még majd a németekről is sémákban gondolkodom! Gyerekség. De mégis.

Mindebben volt valami megfjejthetelen. Veković nyugtalanul kezdte elemezni a dolgot, és csodálkozott a maga csodálkozásán. Miért törődik most azzal, hogy mi hogyan történt. Mičo megmondta, gondolta, megmondta: „A hangszóróállomáson robbant a bomba, menekülnöm kellett.” Szóval, Mičo elhelyezte a készülékben a bombát, aztán kiment, és csak akkor pillantotta meg a németet. Szóval, esetleg észrevétlenül is elmehetett volna. Biztosan. Megtehetné volna. De nem ezt tette. Megölte az altisztet, mert a szerencsétlen nem tudta helyesen kiejteni ezt a szót: csillagok. Na és a mosónó? Miért éppen mosónó? Véletlen volna ez, vagy pedig Mičo szándékos célzása? De honnan venné? És miért? Micsoda összefüggés van ebben? Tudta, hogy nem érdemes magyarázatot kérni tőle. Mičo csak azt fogja elmondani, amit akar. S ezt megteszi minden kérdezősködés nélkül is.

Veković kinyitotta a szekrényt, és elővett egy parasztos lapos pálinkásbutykoszt. Semmi kedve se volt ki-

menni a konyhába és poharakat keresni.

— Iszol? Békebeli kisüstönfőtt.

— Nem kérek!

— Nem akarsz? — kérdezte Veković, s maga ivott néhány kortyot, aztán megtörölte száját, és így szólt:

— Pompás!

A fiúra nézett. Mičo ibolyakék szemé derüsen, nyugodtan, barátságosan, csaknem vidáman fénylett. Arca nyugodt volt, feszült, mint mindig, de nyugodt. Kezeit az asztalon pihentette. Milyen vékonyak, rugalmasak az ujjai. De hiszen ezekkel az ujjakkal szoritotta az imént a szigetelt fogót.

Veković hirtelen összerezzen, de mintha ezt el akarta volna titkolni a fiú előtt.

Mičo tekintete végigsiklott Veković arcán, s aztán megint ott állapodott meg azon a bemélyedésen a könyvvállványok között. Nem volt már ott annak a narancsszín hajú, keskeny arcú, hosszúkás, fénylő szemű lánynak az arcképe, a habos csipkeblúz alatt sejtelmesen pihegő keblével. Veković megreszelte a torkát.

— Megölni az ellenséget, azt megértem. Az nem gyilkosság! — mondta. — De miért mondtad el ezt nekem? Nagyon felizgatott?

— Szó sincs róla! Nem az első, és nem is az utolsó esetem.

— Érdekes! — mondta Veković eltűnődve. — Soha nem beszélél arról, hogy mit csinálsz. Valahányszor arra kértelek, hogy magyarázz meg valamit... valami egészen ártatlan és jelentéktelen dolgot, mindig a konspirációról tartottál nekem előadást. Hát akkor miért éppen most...

Mičo nyugodtan nézett rá, csaknem kedvesen.

— Holnapután elmegyünk, s akkor a mosónó...

— Nem értem! — mondta Veković, és idegesen húzta ki a butykos dugóját.

— Pedig én azt hittem — mondta Mičo —, hogy mindent megértesz.

S nagyon türelmesen megismételte:

— A mosónó. Erted most már? Mit gondolsz, jól van ez így?

— Tudja! — gondolta Veković, s átfutott rajta a hideg, de nem kérdezte, hogy mit tud, és honnan tudja.

Mičo úgy ült a karosszékekben, mint-ha örökre lefelepedett volna, arca vallomásra készítetett, de Veković ott látta rajta az ígéretet is, hogy nem kell megbánnia, ha vallomásra szánja el

Sáfrány
Imre
szövegrajza

magát. Kedves kifejezésének ártatlanságával őszinteségre készítetett ez a fiatal arc, feladata a katalizátoré volt, amelynek a költő tudatában kellett meggyorsítania a vegyi folyamatot, kinyitnia akarátának csapjait, hogy meginduljon önéletrajzának sötét vize, s napvilágra hozzon belőle mindet, ami eddig rejtve volt.

Talán engedett volna is a csábításnak s feltárja minden intimitását, de vallomásában megakadályozta a fájdalom: Anna levele, melyet dél körül vitt el a fiúnak. Igaz, Mičo valószínűleg el sem olvasta még azt a levelet. De én úgy gyűlölöm, mintha már is elolvasta volna. Mindenért. Elviszi tőlem az egyetlen nőt, akit szerettem.

Mičo meg ártatlan arccal és figyelmesen nézett rá, olyan tekintettel, amelyben ott volt a kegyetlen felszólítás az őszinteségre, a vallomásra. S talán Veković a kínzó féltékenység ellenére is (féltékenység volt ez, vagy csak az az érzés, hogy rettenetesen

megöregedett?) mesélt volna neki Anáról (ez volt az egyetlen dolog, amelyről most beszélni tudott volna), ha egyszerre, úgyszólván az utolsó pillanatban valahogy világos nem lett volna előtte, bár nem tudta volna megmagyarázni, miért éppen most és honnan jött ez a világos felismerés, de megértette, hogy Mičo arcának ártatlan kedvessége, nyugodt tekintete, ahogyan szelíden és derűsen ránéz, tulajdonképpen a vizsgálóbíró hideg és érzéketlen figyelmét fejezi ki, amellyel majd megvizsgál és mérlegre tesz minden szót az ő vallomásában; mint a vámtiszt, aki csempészáru után kutatva átnézi a bőrönd tartalmát és minden tárgyat megtapogat. Mičo nem hisz neki. S az a gondolat, hogy Mičo nem hisz neki, torkára forrasztotta a szót, mélyen megsértődött, felfortyant magában. Aztán lecsillapodott. Mindjárt.

Az egészben csak az volt a különös, hogy sem ez a harag, sem a gyű-

lötlet, sem a sértődés nem okozott neki fájdalmat. Mindez csupán arra volt jó, hogy megállítsa a felesleges vallo-más küszöbén. Igen, felesleges, mert Mičo nem mint jó barát várta tőle ezt a vallomást. Mičo arcán a fiatal idomított kutya barátságos mosolya látszott, a mosoly álarca alatt azonban komoly volt, vizslatott, mint a vāmör csempészaru után szaglászva. (De az istenért, miért kellene csempésznie?) Én csak Annáról szeretnék beszélni, akit szeretek, s aki nem szeret már engem, aki a levélben, amelyet én úgy csuszattam abba a kis bádogszekrénybe, mint valami küldönc, bizonyára Mičót hívta magához. Pedig azt is el akarta mesélni neki, hogy amikor ezt a levelet leverten vitte, a padláson belebotlott abba a mosónőbe.

Most már minden világos volt előtte. Az a képtelen, hihetetlen mese is az altisztról, a „csilakok”-ról és a gyilkosságról. Az egész nem egyéb csapdánál. Csak azt nem tudja megérteni, mit akar Mičo megfogni ezzel a csapdával. Azt azonban érezte, hogy Mičo ítélkezni akar fölötte. Most már abban is biztos volt, hogy ez a fiú mindig valamiféle vizsgálóbíró volt. Akkor is, amikor barátságosnak és jókedvűnek látta. Tudta ezt akkor is. Lám, az ártatlanul kedves álarc mögött most is ott van a vizsgálóbíró kárörme. Engedély nélkül, rendes, hiteles iratok nélkül, melyek a Veković előtt ismeretlen, Mičo alkotta jó és rossz koordinátrendszer értékei alapján mérettek meg, nem a természetes jó és rossz, hanem valamilyen új,

különleges érték szerint; hivatalos igazolás és pecsét nélkül arról, hogy Veković szavainak és eljárásának áruját szabályszerűen elvámolták ennél a sorompónál, nem juthatott be semmi Mičo realitásának határai mögé, a fiú emlékezetének iratcsomójába, az ismeretlen, kegyetlen határozatoknak és könyörtelen paragrafusoknak ebbe a rendszerébe, ebbe a hatalmas, élő, kórházi nyilvántartásba, ez elé a repülő vészbírótság elé.

Veković megint félni kezdett. És hogy el ne árulja magát, felállt, odalépett az ablakhoz, megállt, kinézett.

A Pilsudski utca leégett házai fölött a Kalemegdán sötét bozóttal benőtt lejtője terült el. Ezt nézte most, hogy elfelejtse Mičót és elcsitítsa magában a gyűlöletet s a félelmet. A fennsíkron legyezőszerűen nyílt a fe-

ketek ágak érrendszere. Miért érrendszer? Ez nem a szivacsos hörgők érrendszereinek a képe, hanem csupasz ágú bükkfák sora, és semmiféle hasonlat nem teheti realisabbá és hasonlóbbá a csupasz ágú bükkfákhoz. Ez a fekete, csupasz, száraz faszor nem a hörgők csatárlancba felfejlődött katonáinak érrendszerét mutatja egy röntgenképen, hanem inkább holmi földalatti utcaseprők seregét, akik a nyírfák, jávorok, akácok és kőrisek egész hatalmas törzseit kötötték sörűbe, hogy elsöpörjék maguk elől a nedves homok színében sötétedő bárányfelhőket. S miért volna utcaseprők serege? Keleti szél kergeti a felhőket Čukarica, Ralja és az Avala felé, s nem holmi földalatti utcaseprők serege veri fel a felhős port az égbolt aszfaltján; a nyírfák, nyírfák, szelídek és még mindig fázékonyak; a karsú jegegyék csak jegenyék, s mindössze néhány megpattant rügyből ágaskodnak rajtuk az apró levélkék, amelyek máris igyeksenek ilyen gyengén és fiatalon, acélosan zizegni, mintha vékony bádogból volnának. Zúg az egész Kalemegdan, ahogy szemtelenül száguld a Dunán át a fúrge lábú szél, s végigsöpör rajta, egész mellet tör előre a Rit és Višnjica felől, a sással és náddal benőtt árterület fölött, hogy cikcakkban fusson el a Djeram és a Dorćol fölött, s a bárányok körmeinek tompa kopogásával hajtja maga előtt a tavalyi megbőrösödött leveleket a folyami kavicssal borított utakon. Veković fülében úgy zúgott a szél, mintha egy egész birkanyáj topogott volna a kövezeten, mint távolképen látta a bárányok apró körmeit, ahogyan a birkák után iramodnak, a falusi utcán át, ügyetlen s még merev, fehér, fekete és foltos lábacskaik kopognak a kemény, legázolt, a kora tavaszi esős éjszakáktól csak helyenként megpuhult földön. Mégis lehetetlen bármit is felfognunk a tudatunkban feltörő képek nélkül, mint ahogyan a vizeket is csak összehasonlítással különböztethetjük meg; sem az ember sem a víz, sem a szelek, sem a virágok nem léphetik át a virágok, a szelek és a vizek természetrajzi útlevele nélkül az öntudat küszöbét, melynél ott állnak a vāmörök, akiket nem mindig Mičónak neveznek, mint ezt itt.

Veković elhúzta homlokát az ablaküvegtől. A sötétség megsűrűsödött, mind áthatolhatatlanabb lett. Amit látott, inkább csak emlékezetből és sejtve látta. Ez a sejtés hiányos emlékezéssel

utal a megtörtént dolgok alapján arra, aminek majd csak ezután kell megtörténnie. Mičo megölt egy altisztet, ellenséges katonát ugyan, a mosónő miatt, szóval... És ezért mondja most neki mindezeket. Meg volt győződve róla, hogy Mičo egy szót se szőlt volna neki az egésztől, ha nem volna szándékában őt magát is megölni. Meg fogja ölni. Megrázkódott, s aztán egyszerre megnyugodott. Nem, engem nem öl meg. S ha meg is tenné, mindegy. De nem teszi meg.

Veković megsértődött alattomos, gyerekes képzéldése miatt. Hogy is jutott ilyesmi az eszébe!

Amikor megnyugodva visszafordult, úgy tűnt neki, mintha az asztal most is tele volna munkában lévő kéziratokkal, de aztán eszébe jutott, hogy a sima rózsaszín asztallapon délben ott látta Anna Mičohoz intézett levelének kékecsszürke négyszögét, most is ott van, kezével végigsimított a szemén, s amikor ismét az asztalra nézett, nem Anna levelét látta már, hanem egy feketekeretes gyászjelentést. Igen, evvel a gyászjelentéssel hívta meg Kneževićné holnap délelőtt tíz órára, hogy vegyen rész megboldogult férjének, Urošnak a temetésén, aki nyugalmazott tábornok volt, és a Szerb Királyi Akadémia tagja.

Mičo csak ült a karosszékekben, kedvesen mosolygott és továbbra is hallgatott. Ez a kedves mosoly volt a vértje, és Vekovićnak úgy tűnt, hogy most már tudja, mit talált Anna vonzónak Mičoiban. A türelem és nyugalom, az összpontosított figyelem és szelíd mosoly vértje mögött Anna felfedezte azt a vad, szenvedélyes, taitékosan pusztító lázadó erőt, amely bizonyos tekintetben Vekovićra kellett, hogy emlékeztesse Annát, az én egykori szilajságomra, amelyet a versírás jármába fogtam. Ahogyan most engem is emlékeztett fiatalságomra ez a fiú. Az én szilaj ifiúságomra. Mičónál ezt a szilajságot a forradalomcsinálás törvényeinek alávetett akarat zabláia fékezi. Ennyi a különbség közöttünk. És az évek. S Veković ettől csodálatosképpen megkönnyebbült, és ugyanakkor nyomasztónak érezte ezt a felismerést. Mindenesetre mi ketten képviseljük a férfinennek azt a típusát, amely Annának tetszik. Szóval, én is! Leszámítva persze harmincöt-harminchat évet.

Ez az. A férfiaság. A szilajság, amely minden erőszakra képes mással és önmagával szemben.

Mičo továbbra is mozdulatlanul ült (mint az ugrásra kész fenevad), arca is vigyázzba merevedett (csak az arca, mert ül). De már a bőre alatt szem-melláthatóan nem volt ilyen nyugodt. Valami hallgatásra kényszerítette és arra, hogy vigyázzba merevedett arccal üljön, valaki a bensejében ezt parancsolta neki, miután meggyőzte róla, hogy így kell viselkednie mindenkinek, aki a forradalmat akarja. A jó és a rossz koordinátarendszerét nála a harc jelentette. Igen. Most ezt is megértette. Mindent, amire szüksége volt. Így szólt:

— Szóval, a mosónő ellen van kifogásod?

— Nemcsak nekem. Mindannyiunknak! — felelte Mičo nyugodtan, s gyors, megfeszített tekintettel nézett rá. Veković sosem tudott tisztába jönni Mičónak ezzel a tekintetével, amely nem engedte, hogy elskatulyázzák, még azt se lehetett mondani róla: „rejtélyes tekintet”. Mégis mindig zavarba hozta, nyugtalanná tette evvel az érzéktelen tekintetével, amelyben csak a látóképesség volt érzékelhető, a fényképezőgép lemezének tárgyla-gossága, amely nem ítél, hanem csak rögzít. A meghozott ítélet hiánvzott ebből a tekintetből. Az mélyebben volt, elérhetetlenül lapult valahol a bensejében, mások tekintete elől elrejtőzve. Ez volt az, ami nyugtalanította. Ez az ismeretlen tényekkel teli kartoték, amelyekből az ítélet megszületett. Ez a hozzáférhetetlenség nyugtalanította. De most már nem. Kezdet beletörődni, hogy megölik. Anna elhagyta, verset nem írhat többé, s néhány — a mosónőhöz hasonló — kurva kedvéért igazán nem érdemes élni. Nem érdemes. Nem érdemes. Már megint haragudott önmagára az alattomos gyanúsítás miatt.

— Neked is kellemetlen! — mondta Mičo.

— Nekem?

Veković összerezett, de mindiárt nyugalmat erőltetett magára. Mi volt ez? Az örömtől reszkettem meg? Miért az örömtől? Hogy ez előbb nem jutott eszébe! Hiszen Mičo eltiltotta magát a szerelemtől. Az ilyesmi nem méltó egy forradalmárhoz.

— Neked is!

— Nem! Nekem nem kellemetlen!

Az állólámpának hátat fordítva ült, arca árnyékban maradt, és Mičo nem tudta megfejteni gondolatainak igazi értelmét, az örömet és azt a vágyat,

hogy kihívja maga ellen, hogy ellentmondjon neki.

— Föltétlenül kellemetlen! — felelte Mičo türelmesen. — Az után, amit ma délbén a padláson tettél, neked is kellemetlen kell, hogy legyen, mert...

— Mert?

— Semmi. Nem jöhetsz a szabad területre — mondta Mičo rövid szünet után, szemelláthatóan elégedetten, úgyhogy ibolyakék szivárványhártyája egy pillanatra kicsire zsugorodott, s a fény ezer apró csilláma szikrázott szét és villámlott hosszú fénycsóvaival, szemének keskeny vágásából. De mindjárt ezután tárgyilagossá, s kissé unott nyugalommal vette szemügyre a megdermedt Vekovićot, és szelíden, minden hangsúly nélkül kezdett beszélni, annak a tanárnak a hanghordozásával, aki századoskor mondja el a leckét a harcok telességéről a forradalommal szemben, s beszédében állandóan vezércikkből kölcsönzött elvont szavak nehéztüzérségét vonultatta fel. Ezek a szavak azonban az ő szájában visszakapták az élet valóságának csengését, ha mindjárt az alap, amelyre szövődtek, papírból volt is.

Meglehet, hogy a gyilkosság után, melyet egy órával ezelőtt háított végre, nem is beszélhet másképpen; az emberiség nevében elkövetett gyilkosság után s a felrobbantott hangszóró-állomás izgalmai után nem beszélhet másképpen. Veković egy kicsit össze-rezzent. Nem azért, mert az a állomás most nem közvetíti Nedić beszédét, hanem mert ebben a pillanatban realizálta a másik lehetőségét is. Nemcsak azt a lehetőséget, hogy meggyilkolhatják. Egyébként ebben a lehetőségben akkor sem hitt komolyan, amikor elképzelte, csak azért, hogy félhessen a fiútól. Hogy gyűlölhesse.

Az imént, amíg beleéltte magát, ezt nemcsak azért tette, hogy szemügyre vegye saját reakcióját erre a lehetőségre (a forradalom felfalja saját gyerekeit, a halál... és így tovább), hanem hogy még engesztelhetetlenebbül gyűlölje vetélytársát. Mičót, aki azonkívül, hogy vetélytársa, még gyilkos és gonosztevő is. Ez azonban más valami. A gyűlölet már elhamvadt benne. És minden más is. Most a büntetésről van szó. Az elvtársak megakariák büntetni. Mičo ezt meg is mondta: „Nem hiszem, hogy az elvtársak ezek után hasznosnak találják, hogy velünk jöjjenek”. Az embernek azért

is meg kell bűnhődnie, amit csak elkövetetett volna. Szóval így! — gondolta. — Megbüntetnek. — Próbálta beleélni magát a büntettség állapotába. Fáj. Sértő. Már megint. Miért sértődik meg ilyen könnyen? Miért van állandóan megsértve?

Sokkal inkább bántotta és fájt neki, hogy büntetésből nem mehet szabad területre, mint ami azzal együtt járt: hogy itt kell maradnia a megszállt városban. Mert Anna a megszállás ellenére is itt van. Mičo meg tovább beszélt arról, hogy milyen fontos dolog az önmegtartóztatás, hogy a harcoknak tisztának kell lennie, becsületesnek, tisztának és igaznak az emberek és önmaga előtt, ott is, ahol látják és hallják, ott is, ahol azt hiszi, senki se látja és hallja. Minden harcos egy-egy zászló. „Te pedig” — folytatta Mičo —, „te meg most egy közönséges ócska rongy lettél.”

Vekovićot bántotta és sértette, hogy meg akarják büntetni. Miért? Mert egy ismeretlen mosónőre feküdt? Lehetetlen, hogy azok az emberek valamennyien ilyen korlátoltak, ostobák, könyörtelenek! Hátha csak hazudik ez a Mičo? De Mičo szavai — mint amikor a céllövők lövés közben behunyták jobb szemüket — csak a mosónőre céloztak, semmi másra, s ez azt jelentette, hogy legalább ő csakugyan ilyen lehetetlenül könyörtelen, ostoba, konok, elvontan puritán, két-színű, korlátolt marha, mert utóvégre ő is csak férfi, és annak ellenére, amit itt mesél, neki se lenne szíve elutasítani egy nőt, aki felkínálja magát...

Veković most már megint örült. Mičo azt mondta:

— Én azt hiszem, ma minden szerelem — áruság. Meg vagyok győződve róla, hogy így van. S így gondolkoznak az elvtársak is.

— Én tudok olvasokat is, akik nem így gondolkoznak, s mégis jó elvtársak.

Mirkóra gondolt Veković. De Mičo szeme gúnyosan villant.

— Nem igaz. Azt hiszed forradalmárnak lenni könnyű, közben fogalmad sincs róla, milyen nehéz jó harcosnak lenni, és hogy egyáltalán mit jelent elvtársnak lenni. Te ezt nem tudod. Aki elvtárs, az ma csak a harc eszköze. És semmi máshoz nincs köze.

— Na és a faifenntartás? — akarta kérdezni Veković, de nem lett volna értelme. Mičo különben is megelőzte:

— Ma semmi egyébre nincs idő. Sem itt, sem ott a szabad területen. Ott a kéjenceket agyonlövik.

Veković a szavába akart vágni, a kezét is felemelte, de aztán szótlanul leengedte újra.

Mičo folytatta. Mind banálisabb dolgokat mondott, s olyasmiről beszélt, amit egykor az emberiség iránti szeretetnek neveztek.

Veković csak hallgatta, és ismét elfogta a reszketés. A sértődöttség érzése, háborgó harag. Ezek az érzések egymással birkózva váltakoztak benne,

s végül a harag legyőzte a sértődöttséget s minden egyebet, magasra lán-golt már benne, mert ebben a pillanatban biztosra vette, s éppen az háborította fel, hogy Mičo mégis elutasítja, s ezzel megsérti Annát. Ez háborította fel. Micsoda? Felháborította? Igen, a bizonyosság, hogy Mičo elutasítja a lányt. De hiszen meg is ölhetné. Nem. Hogy azonban hülye, az egyszer biztos. Egy ilyen nőt! S tulajdonképpen örült. El fogja utasítani.

Veković most valóban kitört.

Herceg János fordítása

Gombóc halálára

Gál László

1

*a kutyamennyország
az almafa alatt
muskátlorszag
szép piros*

*vastag kolbászangyalkák
és az isteni trónus
borjúcsontból
a dús égi mezőkön
virít a zsíros tarhonyavirág
mosolygó lombú egyenes törzsek
üzennek a szép szerelemről*

*mi senkit meg nem ugattunk
még az embereket sem*

2

*az íróasztal mellett
a fotó alatt
a szoba sarkában
hol vagy kiskutyám?*

*ajtót nyitok és körülnézek
zászlót nem lenget senki itten
amíg te voltál gazda voltam
nagyon nagy úr egy kicsit isten
most te sem vagy már
nem vagyok isten
nincsen kutyám
magam ugatok este*

3

*hát persze nyár van s énekelni
lehetne annyi minden másról
mesét mondok egy csupa jószág
csupa szeretet kiskutyáról*

mi ketten jóbarátok voltunk
és együtt néztük a világot
fej s farkcsóválva elmeséltük
mit innen fentről ki-ki látott

nem illik fentről mégis jó volt
mert minden csúnyább lent s közelről
bár aki fent van egyedül van
még akkor is ha van kutya
még akkor is hogyha a bolha
mert más a dolga sose bántja

4.

egy kicsi kutya mellett nagy az ember
s ki ne futna a nagyság után?
hát persze látszat minden csak látszat
de oly kicsi vagyok most kiskutyám
s ez a kuckóvilág olyan végtelen
s nekem most már egy kiskutya sem örül
nem is veszek már virslit senkinek
töpörtyűt sem nem ám!

5.

sokizú élet oly színes
s millió éve folyton s egyre él
hullik veszít és végül győzni fog
zuhan zuhan és a napig felér
s labdázni kezd a csillagokkal

mert van mennyország
ahová mi hiába ugatunk
kicsi kutyám te almafavirág
piros muskátli

6.

belesimogatok a semmibe
az íróasztal alá
s a füstöt is odafújom

ez még mindig az a büdös zeta
ne fintorogjon érzékeny orrod
gombóc

hej! fújtak füstöt mérgesebbet
hiszen neked sokszor elmondtam
amikor kivert kutya voltam
nekem virslit senki sem hozott
† bizony ugatni nemigen mertem
kuckóm sem volt nem is hevertem

s mikor már haraphattam volna
tőled tanultam: nem haraptam

7.

vigyázz rá almafa és muskátlivirág
rossz kiskutya volt senkit sem bántott
félvállról vette a világot
vagy csak olyannak amilyen

8.

te már tudod mit sajnós én is:
legfeljebb alma lesz belőlünk
és ez még a jobbik eset

Ballada a békéről

Zákány Antal

... esküszöm, nem én
vagyok a tettes!
Bíró, hamisan ítélj!
A vád éles, mint a kés,
az ítélet súlyos,
mint az ólom —
engedj, ügyész, valami jogon,
talán az igazság
jogán, csak egyet szólnom!
Esküszöm,
nem én vagyok a tettes...
Bíró, hamis a szíved,
a talár meg nem illet
téged, sem az igazság
semmilyen jelképe!
Gonoszság setten
a két szemedben,
a szavad sebez, öl a kezed,
nézd!
Senkinek sem tetszel!
Kotródj a fenébe!
Ártatlan vagyok... bár
nem tagadom,
egyszer-másszor loptam,
néha önkéntelen,
néha meggondoltan
(egyik nyáron az északi sarkot
s forró Afrikát egy téli estén),
esküszöm a pokolra, újra,
a negyedik világháborúra!
hogy a békét

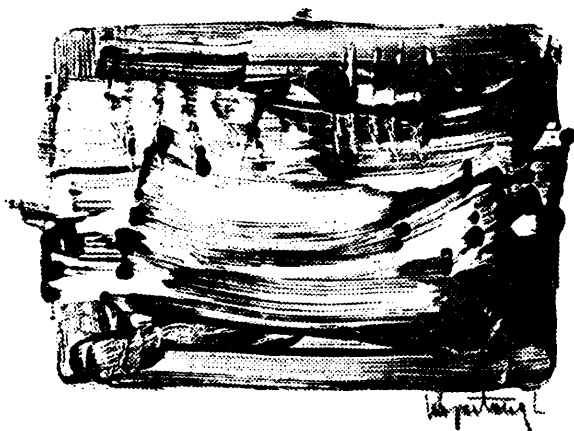
nem is érintettem!
Beteg vagyok,
öreg vagyok
(közel a százezredik évhez)
ahhoz, hogy fölötte
súlyos és kétes
értékű holmit
titkon magammal hordjak —
nézz rám, te korcs!
te veszett komondor!
ó, jaj,
szabadíts meg a halálos gondtól
engem, még az éjjel!
Én ismerem a poklot,
a testem s a lelkem is rokkant,
száraz kedélyem nem szökken
soha többé zöldbe —
tudnod kell, hogy Doberdónál jártam,
s hogy fölitta a vérem
Európa piszkos földje...
Itt áll, im, a színed előtt,
ki megjárta a poklot,
a vád éles, mint a kés,
az ítélet súlyos, mint az ólom —
engedj, ügyész, valami jogon,
talán az igazság
jogán, csak egyet szólnom!
Mondjuk, hogy bűnös vagyok...
Amit mondtam,
nem vonhatom vissza —
ebben a béke-ügyben
tiltakozom!
Az én lelkem tiszta.
Ártatlan vagyok.

Imádság

Zákány Antal

Hát beszéljünk...
az időjárás nem férfi-téma...
Halálos,
bítang és szent
kérdések idejében élünk...
Minden letépett,
tisztá hajtás,
elgebedt fohász az ember
rothadó agyvelejétől erjed —
hozzád kiáltok
távolí tűzvívág, ó, Nap!
örült östudat,
égesd ki a kint belőlem!

foszd meg a testem a szennytől,
ettől az álruhától,
végy magadhoz egy szál lepedőben,
szólíts új néven engem és
adj új nevet a kenyeremnek...
Ó, vigyori, örök suhanc, te,
itt állsz a szememben,
örjítő, forró ikrás habbal,
itt vagy bennem, e félig télben,
ágyából kilépő szajha tavaszban,
hívlak, mert meg akarok halni,
de nem tudok —
mert nincsen
merészségem és példaképem!...
Hozzód kiáltok,
távoli tűzvirág, ó, Nap!
égesd ki a kint belőlem!

Kádenciák

I. aták István

Odaüt üllőjére

*Igaz, hogy bolond csapszékek
Minden fiával koccintani restell,
De még odaüt üllőjére
Vidám hajnalokon a mester.
Még ő mutatja új hitek zászlaját
A bizonytalan tapogatóknak,
Ha rossz pletykák kuvaszai
Vicsorogva a nyomán is lógnak.
Szól fennem még, hogy a szajkózók
Elámulva lesnek szavára,
Csakhogy mindenik harcos napnak
Száz békés, jövő nap az ára . . .*

Igaz krónikák embere

*Ne vallj többé tök-süketeknek
és önhitt vakoknak,
mikor mint a békák
mocsár bűzében vartyognak.
Minek mondanál
izmosan meleg ígéket
szívárványbontó színekről?
És bizonygassad,
hogy az élet dalai szépek?*

*Ne hagyd, hogy csalogassanak
hüllőszívű divatbohócok,
hogy derüs álmaidat szaggassák,
mint az elrongyolt kócot.
Te vagy az igaz krónikák embere,
Ne keserítsen ludas gágogás.
Az ég kékjét fessék szürke semmire,
Napjaid fénye mégis oly csodás.*

Tél előtt

Laták István

Hogy rohannak
ezek a szüret nélküli napok!
Meleg nappali zivatarok
és deres éjszakák között
hogy táncolnak
a szeles felhőktől vöröslő,
langyos őszi reggelek!
Harsány áriák
szelik ketté az álmomat.
Dobhártyámon
vasak csilingelése
és teherautóktól zuhogó
téglák kongása
zongoráz.
Szemembe
a sárga uszályú
őszi nap kacsint,
s én hajszolom
a megrövidült órák
igaz értelmét.
De néha kiállok
a törtetésből,
és a siető sokaságba
kiáltom vidáman:
hó, emberek,
vannak olyan percek is,
amikor csak
dévánkozni érdemes!
Mikor egy fitrinka
bánatos virágot
a tenyerünkbe véve
a tél előtt újra sarjadó
füveket csodálhatjuk!

Születésnap i köszöntő helyett

Fehér Ferenc

Mindig úgy éreztem, hogy keveset írtak Róla és írásművészetéről az írott szó vizsgálódó mágusai, a műbírálok és esztéták. Talán mert rendszerint könyveiről írtak, s nem a szíve dobbanásait hallgatta fülük; az egyetlen, nagy Majtényi Mihály-i életművet lesték egy ünneplős vendégvárás izgalmával, s nyilván csak akkor eszméltek föl, akkor restellték el magukat, amikor az Író már meglegyintette őket az egyszerű emberi csoda — nem a vállalkozás nagyságának, hanem a tehetség hőfokának lehetetlenségével, hogy aztán kissé leszegett fővel továbbandukoljon, vagy öreglegényes mérlázással kikeressen ott, fönt, a társtalan égen egy ismerős csillagot valami eszébe ötlő, kedves, régi verssorhoz...

El akartam Hozzá menni valamelyik este, hogy elkérjem első, ma már nehezen föllelhető, ifjúkori regényét, s legalább belelapozzak élete tavaszába is, hogy kiegészüljön a magamban hordott kép... Elindultam, innen, a város másik végéből, és közben formálgattam magamban, hogy mi fontosat is kérdezek majd Tőle. Az utolsó megállónál várakoztam (az orrom előtt ment el a busz), és ahogy permetezni kezdett az eső, megint mellém állt, mint huszonhárom éves koromban, ott, a Futaki úton: „Látod, ezért nem jó egyedül várakozni... Ha egymagad nézel utána a villamosnak, így, éjszaka, összeszorul a torkod, mert mindig az az érzésed, hogy épp az utolsó ment el előtted és az éjszaka hajótöröttje vagy... Ha van melletted valaki, akkor csak várakozol, elébe nézel; ha magad vagy, akkor meg csak azt a messzibe vesző lámpát figyeled... Akkor lekéstél, nem pedig várakozol...”

Jólesett, hogy ott áll mellettem, hogy várakozhatom, és az a buta kis szorítás (amit talán a távolba vesző, hunyorgó lámpaszemek, talán az írásaink utolsó órhelyének, az újságos bódének a tetején pilkázó esőcseppek okoztak) fölenged torkomban.

Együtt léptünk föl a kocsiba, s alig helyezkedtünk el, láttam, hogy egyet hunyorintva, körülfogja, mindig friss érzékelésének lencséjébe zárja az arcok csodálatos mikrokozmoszát; már mesél, hallom a hangját, amint mókás-könnyedén jellemez, pedig nekem úgy rémlik, hogy egyedül, rettetően egyedül vagyok, csak az az ismerős, mindig fáradtra hajsolt sofőr ül ott elől, akinek a neve most hirtelen kiment az eszemből (talán Simónak, talán Vladónak vagy Stojannak hívják), nem merem nevén nevezni, pedig jó lenne szóval tartani, hisz hosszúak, végtelenül hosszúak ezek a vajdasági kátyús kövesutak, és a motor álmosítóan, ó, milyen álmosítóan remegteti az ablaküvegeket!... aztán elhal, elenyészik ez a hang, már magányos bakterházak mellett kattognak a kerekek; kikeresem arconásait pipája felhői mögött, és találgatom: mire gondolhat most, két szippantás között? Egy régi-régi vidéki írói estre? Talán az elsőre? Talán egyre, egy emlékezetesre a sok ezer közül? Talán nem is a kerekeket hallgatja, hanem valami hegedűszóra les, ami becsorog mélyen, rejtetten a szívébe, olyan mélyre, hogy semmit se áruljon el a füst galambködében hunyorgó szem, hisz ahhoz az egyhez senkinek semmi köze, azt senki nem hallja úgy, ahogyan ő — az emberi mosoly és könny Garabonciása...

Ahogy elváltunk, akkor jutott eszembe, hogy én Hozzá indultam valami miatt, s egész úton Vele voltam: a mindig távolba vesző villamoson, a kátyús kövesen, a hajnali kupéban, a klubok újságlapozgató, tereferelő sarokasztalánál és ott is, a szerkesztőségek dohányfüstjében... Most battyogott el előttem a Duna-park fái alatt, már világít annak a szürke épületnek emeleti ablaka.

Valamit mégiscsak elfelejtettem Tőle megkérdezni. Valamit mondanom kellett volna neki... De mikor a tiszteletérzés mindig visszatartotta a fiatalabb útitárs keresetlen szavait.

Allok tanácstalan a Duna-park éjszakai sétányán, s fáj a kis őzsalád bronzhideg rezzenéstelensége, mert egyszer már, egy írásában életre keltette őket... Miért nem futkároznak hát? Bánt a mesterséges kis halastó hallgatása, itt, világítószemű ablaka alatt, mert hattyúit egyszer már megénekelte... Miért nem röppennek hát föl ablaka magasába? És éget annak a kidőlő parki faóriásnak behegeszthetetlen, nagy sebe, mert Ő adott a gondolatnak igazi mélységet: „A fák állva halnak meg...”

Aztán elszégyellem magam, mert arra gondolok, hogy talán épp most, ott fönt, derűs májusi tárcát ír a fiatal költőről, aki lám, hánykódik illúzió és valóság lélekvesztőjén, és nem tud mosolyogva, egyszerűen boldog születésnapot kívánni, mert még nem elég fiatal... Még nincs hatvanéves...

A váróterem utasai

Majtényi Mihály

Igen, ez így van, most már belátom mindenfajta unszolásra, hogy a máról kell írni. A mai emberekről fokozottan, hogy ne mondjam: kizárólag; a máról és mai nyelven. S azokat a régi figurákat, akik agyamban és lelkemben oly nagy helyet szorítanak ki, tartósan szabadságolva — nyugdíjigényük teljes elismerésével —, ki kell űzni a semmibe. Menjenek: fel is út, le is út! (Legfeljebb tíz kiló személypoggyászt vihet magával mindegyik). Menjenek a kucsébrek, uradalmi gazdatisztek, bajszos fiákeresek és kövér kocsmárosok... ilyenek ne forduljanak többé elő. Menjenek az alkoholgőzzel, tört vágyaikkal az ismeretlenbe, mostantól legfeljebb egy tejcsarnokvezető fordulhat elő, tekintettel az alkohol elleni fokozott harcra, az is fehér köpenyben. Nem kellene többé a regényeimben, egy regény végcélja különben sem a happy endes házasság már, egy jó parti a szappangyáros lányával. Menjen ő is, a szappangyáros, lányával együtt a semmibe, úgysis balgaság volt a regényt házassággal befejezni, amikor a harc csak akkor kezdődik.

Mindig azt olvasom, hogy atomkorszak. Az atomkorszak költészete is legyen más. A hős — mondjuk — egy fiatal, szőke atomtudós, aki ifjú feleségével egy villaszerű házban él a kertvárosban (harmincévi kölcsönrel felépített saját házában), s ha arra járok, mindig belesek abba a kis álomházba: esténként neonfény szűrődik ki a csipkefüggönyös ablakon, és ahogy ropog a léptem a ház előterében a kavicson, arra gondolok, hogy ő, az atomtudós, most biztosan túlórázik... Otthon dolgozat, osztja az atomokat, kevéske honoráris munkát végez. A környék népe — akár csak magam — tisztelettel mered az ablakra, csak az öregek köhécselnek gyanakodva, hogy a nagy fény mögött talán mégis veszélyes a további atomosztás, de ezek megátalkodott öregek, akiket szintén szabadságolok majd a képzeletvilágomból: ők is mehetnek, tíz kilós csomaggal, a semmibe. A szolgálatba induló vasutasok, kistáskával a kezükben, azok még meg-

tűrhetők egyelőre — bár nem egészen korképesek —, de együtt kell működni velük, amíg a közlekedés nem ölt tömegesebb repülő jelleget, és ezek a repülővonalak átveszik a vicinális szolgálatot is... Addig maradjanak meg a vasutasok, csak igyekezni kell modernizálni őket, és főleg, hogy minél több verset olvassanak, mert ebben elég elmaradtak.

Szóval nagytakarítás a regény és álmomalakok augiászistállójában. S magában a stílusban is. Szaggatottabb, lihegő mondatok, több kibekezdés. Kár, hogy az élményanyag beszerzéséhez a sors nem mellékel megfelelő anyakönyvi kivonatot, amely a bizonyítvány tulajdonosát egyszerre húszévéssé varázsolja ismét... (Hopp, ez jó téma!) A mesebeli anyakönyv fölött megjelenik egy nagy kéz, áthúzza a születési évet, és újat ír bele, újabbat, jobb ízűt, ropogósat. És egy májusi hajnalon a posta — Par Avion jelzésű cédulácskával a borítékon — kikézbésíti az új kivonattal járó minden beneficiumot: éles hallást, jó szemet és fiatal izmokat. Ám azt hiszem, enélkül is megy majd a dolog, lévén a költői lélek olyan, hogy oszlás útján is képes szaporodni: fel lehet váltani, mint egy szászt, öt huszasra. S van-e szebb érzés, mint megint kopogtatni friss kézirattal a szerkesztő ajtaján — pirulva, és ez a pirulás megfizethetetlen —, és várni remegve a szerkesztői üzeneteket.

Újrakezdeni, ez minden ember vágya, s a költő, az író újrakezdeheti. Csak ki kell tessékelní a régi utasokat lelkéből, és új alakokkal kell benépesíteni az alkotás nagy várótermét. És újra megtanulni, hogyha reggel a városba indulsz, milyen különösen csillognak a májusi napsütésben az ablakok. A reggelről kell írni sokat, a reggelről, a reggeli madárfüttyről, és ahogy ekkor — reggel — vidáman zakatolnak a kerekék... Igen, ilyen vágyakkal kell foglalkozni, újjászületni a májusi fényben és akkor... nekiülni a tiszta papírnak.

Mit is írnak a műbírálók, melyek az új kívánalmak? Boncolni és újrakezdeni mindent, aztán lelkes hittel újból összerakni az élet maltervárát... Vagy ez nem jó, nem helyes kifejezés, hiszen a mai korszak üveggel és vasbetonnal épít. Hát jó: üveggel és vasbetonnal. Csak meg kell vizsgálni, hogy lelkünk mélyén van-e elég törhetetlen üveg és traverz. Ha igen, eresszük rá a síkos padlóra a szavakat, képeket, alakokat. Igen, így kell ezt csinálni egy középkorú regényírónak is, aki ismeri a neorealizmust és a soksíki vetítést — itt egy szoba, ott egy szoba és mindenütt történjen valami... s ha a történés kissé ide-oda jár, a lélekből a szobába és fordítva — úgy izgalmas az! Forgószínpaddá kell átalakítani ezt az egész kurta életet, a poézis csak hálás lesz érte, mert a poézis az örök rotáció minden tájakon, minden színpadon alul és fölül... az életben, a lélekben és mindenütt.

Igen, én megértettem a kor szavát, mert meg akartam érteni; mert nekem is van fiam, aki legyint a régi alakjaimra, kiirtaná mind a bérkocsisokat, autóra ültetné őket, az atomdolgokért és ürrepülésért lelkesedik, amelyek lényegét már igyekezett tudományosan közelhozni hozzám. Ehhez azonban még egy kis haladékot kérek, (hogy mind megértsem), egyelőre magyarázza csak meg a villanycsengőt, mert még ezt sem értem eléggé, és ő szokta megjavítani. Na szóval májusban rátérünk az atomra is, és én sóhajjal és dobogó szívvel veszem majd a leckét, hogy megtudjam, miből is vagyok összetéve. Hogy aztán — ezzel a tudománnyal felszerelve — az atomkorszakot magát is merészebben és hitelesebben ábrázoljam, költői síkon.

Mert akarom — és ki nem akarja? — a merészebbet, a jobbat, ki nem akarja az újjászületést? Fene vigye a füstölgő öreg sparhertot, jöjjön a villanytűzhely, s ha a költői mű a rádióban és filmen újravirágzik, ki akarja, hogy csak vén salabaktereken, porosodó könyvespolcokon felelj-

tődjön el a neve és a műve, amikor pompásan illusztrált folyóiratokban, az éter hullámain, a ma kellős közepén, mai dolgok tőszomszédságában újjá tud születni?

Ezért határoztam el véglegesen, hogy szélnek eresztem a bajuzos bérkocsisokat, akik előbb a ló nyakán függő zabostarisznyát kénytelenek bevonni, és akkor gyújthatják csak be a lovat, hogy: gyí! Nem kellene. A szappangyáros lánya ne legyen boldog az én regényem hőisével, menjen egyedül a semmibe! S áhitattal gondolok a fiatal bírálóra, aki majd felcsavarja töltőtollát — kissé maradi, hogy még azzal ír... hát nem jobb a gép — kérdem tőle. „Nem jut rá részlet” — mondja kissé szomorkásan, de én megbocsátok neki, és vigasztalom: majd jut arra is! Mondom, remegve várom, hogyan kezdi meg a rólam szóló mondatokat. Megérzi-e majd, hogy órákat vettem az újjászületésből, hogy a soraim közt felváltottam a hatvanat huszasokra, és most azok csobognak és bugyognak — mert a költészet az írás, az örök ifjúság — vajon megérzi-e? Vagy félrevezeti őt is földi porhüvelyem, amely — sajnos — felválthatatlan. Megérzi-e, hogy szélnek eresztettem, a váróterem örök népét, amely pedig úgy sóhajtja mind, úgy várja, hogy sorrakerüljön egy regény vagy novella lapjain...

Menjenek, igen, a kucséberék, a szappangyárosok és uradalmi tisztartók, és menjenek az öreg kocsmárosok is — keressenek más életrajzírót maguknak. Menjen az öreg kocsmáros is, aki majd búsan visszanéz rám, mert ott viseli iszákjában — tíz kilós csomagja fenekén — ifjúkori kocsmaszámláimat.

Napló múltrol és jövőről

Bori Imre

ÁTNEZNI AZ IDŐ KERÍTÉSÉN

A könyveknek megvan a maguk sorsa — így szól az ősrégi közmondás, s hogy az évszázadok semmit sem változtattak ezen az igazságon, tanúsítja Sinkó Ervin most megjelent könyve az *Egy regény regénye** is. A magyar nyelvű kiadás öt évvel a szerb-horvát nyelvű után jelent meg. 1956-ban, amikor Sinkó művének testes kötete elhagyta a nyomdát, a nemzetközi életben az enyhülés, a békülékenység, a bizalom hangjai hallatszottak. Sztalin meghalt, s a halálát követő években a Szovjetunió s mindaz, ami vele volt kapcsolatban, lassan, de mind határozottabban új életet kezdett. Ebben a „optimista” légkörben, amelyben nem egy jel azt mutatta, hogy a Szovjetunió külpolitikája hazánk irányában pozitív vonatkozásokban szánynolcvan fokos fordulatot tesz, felszámolja a sztalini örökség minden vonatkozását, az 1948 óta tartó tájékoztató irodás hidegháborút, Sinkó Ervin könyve nem időszerűségét, hanem napi alkalmazhatóságát veszítette el, a szerb-horvát kritika éppen a fent jelzett „olvadás”

okából érdemében és lényegében nem foglalkozott vele oly mértékben, ahogy azt ez a könyv megérdemelte.

Azóta öt esztendő telt el, s megtanultuk és újra meggyőződünk arról, hogy az, amit mi az egyszerűség kedvéért sztalinizmusnak nevezünk, szorosabb és kitartóbb, mint ahogy első pillanatban mutatkozott, hogy éppen emiatt a kezdeti „olvadást” újabb fagyhullámok váltották fel, a bizalom zsenge hajtásai kókadtan lógtak a nemzetközi viszonyok kihűlt térségein. Azóta hallhattunk már egy újabb tiranapörről is, amely beállításában, rendezésében, egész szellemében a legmakacsabb és legkegyetlenebb sztalini hagyományok szellemében zajlott le, s ha a Tájékoztató Iroda megszűnt is, a Jugoszlávia ellen vezetett hadjárat tovább folyik. Ezek az évek újabb tanúbizonyságát adták Sinkó könyve értékének.

E könyv ismerői, hiszem, nem tartják túlzásnak, ha az *Egy regény regénye* című könyvet a nemzetközi élet ilyen vonatkozásaiban is szemléljük.

*Sinkó Ervin: *Egy regény regénye* I-II, Forum Kiadóvállalat, Noviszád, 1961.

Ha ezek a tényezők pillanatnyilag befolyásolni tudják is egy-egy könyv időszerűségét, a szövegben rejtőző aktualitást, a minőségi értéket megszabni, a kész mű páncélját áttörni nem tudják. S ezen, a kész alkotást jelentő zártágon túl is, Sinkó könyvének gondolatvilágát, mondanivalóját ezer szál fűzi a nemzetközinek ahhoz a problématikájához, amit általában is a Szovjetunió kül- és belpolitikája jelentett és jelent még ma is.

A két világháború között a Szovjetunió kivételes helye és szerepe volt a haladó emberiség tudatában. Az embertelenség végtelenség tetsző óceánjában az a biztatás volt, amely akármilyen messzinek tűnt is, azt a biztos partot jelentette, ahol a szabad gondolat, az igaz emberség, a forradalmi szellem bátran megvethette lábát. S vajon nem így volt-e? A világ forradalmárainak nem a Szovjetunió volt-e szinte az egyetlen menedékük azokban az időkben, amikor Európában a fehérterror és a reakció tombolt? Benne olyan emberi kísérlet, társadalmi forradalom készült, amilyent még nem látott a világ, amellyel az emberiség életének egy új korszaka köszöntött be, s amely, Marx szavaival, az emberiség igazi történetének kezdetét jelenti.

A két világháború között a „vigyázó szemek” Moszkván pihentek, mint a francia forradalom idején Párizson. Lenin halála után azonban Sztalin korszaka következett. Tíz esztendeig formálta, építgette a maga világát a háttérben, 1935 táján pedig elérkezettnek látta az időt igazi arca megmutatására. Majakovszkij halála volt az első komoly jele annak, hogy az emberi gondolat, méltóság, a kommunizmus eszméje veszélyben van. Már készültek a hírheft nagy nőrok, kezdetét vette a marxista filozófia revíziója, a szovjet szellemi élet a sztalini etika, művészetszemlélet életfelfogás kereteihez kezdett alkalmazkodni; a kétlakosság, a főkéis társadalomnak ez a nagy emberi betegsége, újra pusztítani kezdett: a magánember csigaházába húzódott, s a külvilágnak csupán offciális álarcát mutatta fel, amely inkább volt egy szélkakas természete, mint emberi tulajdonságok hordozója.

Amikor Sinkó Ervin 1935-ben Moszkvába érkezik, vihar előtti csend fogadja. Agyában az európai világ fogalomrendszerével, szívében a Szovjetunió iránt tanúsított mély vonzalom, a kommunizmus elve mellett tett hit-

vallás melegével járja az utcákat, és reménykedik. A napló azonban, amely a remény naplójaként szerepelt az író szándékaiban, lassan megváltoztatja természetét: együtt változik a szovjet étellel, éppen annyira észrevétlenül, mint ahogy amaz is lassan arccal Sztalin felé fordult. A napló nem a reménytelenség szövegévé vált, hanem a megfakult, de elpusztíthatatlan reményeké.

A Szovjetunió s egyben a világ egyik legválságosabb pár esztendejét jelenti az 1935 és 1937 között eltelt idő: Európa fasizálódása és a sztalinizmus fellépte folyt le ez alatt az idő alatt. Sinkó Ervin a keletkezés állapotában leshette meg az utóbbit, s könyve éppen ezért bír olyan nagy értékkel, s ezért olvashatjuk ma is a legfeszültebb érdeklődéssel, mert annyi év távlatából, annyi esemény lezajlása után, sorai távlatot kaptak: minden szavát a történelem illusztrálta.

Amikor annyi év után, az ötvenes évek kezdetén újra elővette moszkvai naplójegyzeteit, már lezajlottak a moszkvai perekhez hasonló újabb nagy perek: Rajk László, Szlanszki, Kocsi Dzodze halottak voltak, Dimitrov is meghalt, Jugoszlávia a példátlan tájékoztató irodás támadások középpontjában élt. Sinkó megfigyeléseibe, feljegyzéseibe ezek a távlatok lehettek különös és sajtóságos életet, szinte szerzőjüknek is akkor mutatták meg magukat egész mivoltukban. Sinkó naplójegyzeteiben ott van e felismerés meglepetése is, ez teszi, hogy szövege friss, eleven, izgalmas. Nem az eltűnt idő nyomában jár majd tizenöt év után sem, hanem a jelenben: amit a harmincas években a Szovjetunióban figyelhetett meg, az ötvenes évek elején majd fél Európa példázta életben, politikában, módszerben, emberi magatartásban, művészetben.

Sinkó könyvében a retrospektíva egy sajtóságos formájával állunk tehát szemben, éppen fordítottja ez a megszokottnak: nemcsak az író megy vissza a múltba, de a múlt is felbukkan a jelenben, de most már Európa visszhangozza. A jelen (az ötvenes évek eleje) így válik múlttá, annak példázatává, hogy az élet nem változott semmit, mióta Sinkó Ervin Moszkvában 1935 és 1937 között napról napra papírra vetette feljegyzéseit, impresszióját, találkozásainak történeteit, a moszkvai élet sok apró mozzanatát.

Feljegyzéseiből olyan atmoszféra bontakozik ki, amelyben az emberek

fuldokolnak, olyan emberi viszonyok alakulnak, amelyek végső formáikban embertelenekek; olyan körülmények keletkeznek, amelyek az embernek azokat a tulajdonságait helyezik előtérbe, részéssitik előnyben, amelyek egészükben és részleteikben is negatívek. Egy pozitívnek tartott világ elferdülésének képe bontakozik ki Sinkó jegyzeteiből, amelyek napról napra, hétről hétre, évről évre kísérték a maga körül látott életet, amelyek a történelem fényében meg is világosodtak az író előtt, s megkapták nemcsak távlatukat, hanem magyarázatukat is a történelemben és az író tudatában egyaránt.

AZ OPTIMISTÁK FONALÁN

A naplófeljegyzések *Optimisták* című regénye odüsszeiájának indultak. Húsz év kalandos élete után Sinkó Ervin ismert regénye magyar és szerb-horvát nyelven egyaránt megjelent. Tudjuk: az *Optimisták* a magyar tanácsköztársaság regénye, azé a forradalomé, amelyet Lenin és az októberi forradalom lángja, heve gyújtott meg, amelyet szívvel-lélekkel vállalt nemcsak a magyar munkásosztály haladó része, hanem a magyar értelmiség színe-java is. Hősei a forradalom igézetében éltek, szemük előtt annak a forradalomnak a képe élt, amelyet a világtörténelemben Lenin képviselt. S ha a forradalom a fehérterror túlsúlyától el is bukott, ha hősei szétszórártak is a világ minden részébe, vagy Horthv börtöneinek, különítményeseinek árnvékában pusztultak is el, az optimizmus, amit az új világ teremtése jelent, nem halt ki belőlük. A nagy célok optimizmusa élt bennük, ez hevítette őket olyan tűzzel, hogy úgy látszott, lobogásuk nem fogy ki sohasem. Nagy hősök regénye az *Optimisták*, kivételes korszak atmoszfériáját őrizi lapjain.

S ha van paradoxon, akkor az, ami ezzel a regénnyel történt, az élet egyik legnagyobb paradoxona. A joggal nagy érdeklődésre számot tartó mű nem karott kiadót sem Franciaországban, ahol a szerző a harmincas évek első felében élt, sem Moszkvában, ahová éppen az *Optimisták* kézírata jutatta ki, nem kisebb ember, mint Romain Rolland közbenjárására. S mire az *Optimisták* és szerzője kijutott Moszk-

vába, a győztes forradalom fővárosába, ahol az *Optimisták* hősei is éltek, a szerző nem ismert azokra az emberekre, akik oly eleven szellemiséggel, egész emberi valójukkal ott éltek tudatában és regénye lapjain, amely életük legszebb idejét őrizte a művészi alkotás balszamában.

A naplójegyzetek igen világosan tükrözik a szerző felismerését: nemcsak az *Optimisták* kézírata nem jelenhet meg soha a Szovjetunióban, de az *Optimisták* hősei sem azok, akik tizenöt évvel azelőtt voltak a magyar tanácsköztársaság forró napjaiban, 1918 őszirózsás őszén és 1919 szép tavaszán. Emberségükben lettek kisebbek, optimizmusuk, amelyről Sinkó írta hőskölteményét, „hivatal-optimizmus” lett, pöz és álarc, amely mögé megfogyatkozott emberi mivoltukat rejtették.

Az *Optimisták* sorsa Sinkó Ariadnéfona a szovjet társadalom és moszkvai élet labirintusában. Az *Optimisták* kéziratának vándorútja lektortól lektorig, kiadótól kiadóiig, véleményezések, ajánlások — ez a sorsa. S közben éppen ez a vándorút ismerteti meg az író a szovjet bürokrácia mechanizmusával, hierarchiájával, a szovjet irodalompolitikával s nem utolsó sorban azokkal az emberekkel, akik ezt az irodalompolitikát végrehajtták a maguk iroda-szemléjében s már a sztalin koncepciókat tükröző emberekhez való viszonyulásukban. Ami ezt a bürokráciát jellemzi, mind sorra megmutatkozik az írónak: a tekintélytisztélet, a képmutatás, az alakoskodás, a konformizmus, a kegyetlenség, a félelem a felelősségtől, a „láthatatlan felsőbb hatalmak” jelenléte — ezek azok az alapvető jegyek, amelyekkel Sinkó Ervin szemben találja magát a moszkvai kiadóvállalatok hivatali helyiségeiben. Megközelíthetetlen, láthatatlan főnökökkel és cinikus, képmutató titkárokkal vív szélmalomharcot. Az emberek szélkakastermészetét is ezeken a irodalmi hivatalnokokon fedezi fel. Kun Béla ajánlása csak addig jelent nekik valamit, míg meg nem neszelték, hogy a magyar forradalom vezére elveszítette Sztalin kegyeit. Vagy gondoljunk csak azokra a részletekre, amelyekben Romain Rolland moszkvai tartózkodásakor tett látogatásáról és egy fénykép megjelenéséről ír, amelyen ott van Sinkó Ervin is Rolland-nal és Gorkijjal együtt. S íme a hivatalnok-szellem és szélkakas-emberek természetrajza: azok,

akik eddig elzárkóztak az író elől: „Az ember szinte szégyelli magát mégcsak le is írni: ma reggel óta legalább tizen telefonáltak nekem, még az egyik szerkesztőség titkárnője is felhívott, hogy gratuláljon ahhoz, hogy rajta van a fényképem a *Pravdában* megjelent csoportképen, s alatta a nevem. Gratulálnak, mint tán XIV. Lajos idejében valakinek, aki kitüntetésben részesült azzal, hogy megjelenhetett az udvarnál...

Ez az érem egyik oldala. És sokkal tragikusabb a másik: Sinkó a harmincas évek nagy pereinek atmoszférájában élt Moszkvában. A „kegyvesztettség” lélektanát is tanulmányozhatta. A kegyvesztett környezete szinte egyetlen jeladásra hátat fordít az áldozatnak, nincs ember, aki mellé állna: „Az év végén ugyanis Kun Béla azok közé az emberek közé került, akikről általában senki se beszélt, mert még, illetőleg már nem lehetett tudni, hogy hogyan kell róla megemlékezni. Senki róla nem beszélt — annyira, hogy én, aki csudálkoztam, hogy mért nem vagyok képes telefonhoz kapni se Kunt, se Fonyót, és mindig újra panaszkodtam emiatt a különböző elvtársaknak, magyaroknak, németeknek, nem akadtam egyre se, aki tudta volna, vagy talán pontosabban, aki akarta volna, hogy megmondja nekem, mi ennek az oka...”

Az *Optimisták* kézírata Sinkót tehát a szovjet élet arculatának, szelleme természetének felismeréséhez vezette el. S ahogy múlnak a moszkvai napok, ahogy mélyebben hatol ebbe a szellemiségbe, ahogy mind nyomasztóbbnak mind foitogatóbbnak érzi maga körül az életet és magát mind elszigeteltebbnek, magányosabbnak, annál inkább háttérbe szorul önmagában is a regény kézírata iránti érdeklődése. Már az életet figyelni s annak hatásai nyomán támadt kétségeit. Könnyvében lassan mefogynak az *Optimisták* sorására vonatkozó adatok, de előtérbe kerülnek, mind nagyobb, majd szinte kizárólagos helyet foglalnak el a szovjet életet rögzítő, szellemiségét megmutató gondolatok.

Kéziratának ügyve jelentéktelenné vált lelkiismereti kérdései mellett. Ő maga is az „optimisták” fajtáiból való, de őt nem változtatta meg a moszkvai emigráció sok-sok esztendője, mint volt harcostársait. S most benne az optimizmus ütközött meg napról napra azzal a kiábrándulással, amit az élet tényei benne kiváltottak.

Hogy ez milyen lelkiismereti drámát, milyen világnézeti problémákat jelentett, álljon itt egyetlen, szubjektív valómása, amelyben mintegy együtt van ennek a problematikának egész emberi viszonylata: „Nincs az a magánzárka — írja a moszkvai perekkel kapcsolatban, a „beismerések” rejtelevélével kapcsolatban —, amelyben az ember annyira el van szigetelve, mint amennyire minden egyes embert elszigetel, elválaszt a másiktól s a többi embertől az az ellenállhatatlan szűgesztő, mely szerint az államapparátus mindenható, az egyén pedig reménytelenül és minden időkre tehetetlen. Ez nem holmi megállapítás, hanem csak kifejezése annak, amit épp ebben az időben — a Radek-per idején — saját magamon figyeltem meg. Amit akkor átéltem, az épp ez: se előbb, se később, sohase éreztem magam annyira magányosnak a világban, mint abban az időben, noha tudtam, hogy ugyanabban a házban, és minden utcában, a Szovjetunió minden szögletében vannak emberek, akik ugyanettől a tehetetlen magányosságtól szenvednek...” De: „Kollektív csálás eredményeképpen mindenki úgy tett, mintha valamennyien egyetlen egységes egyetértő kollektívumot alkotnánk, noha csak a család volt kollektív, és míg az a tele torokból hirdetett népakarat és közvélemény itt a valóságban egyáltalán nem létezett; ami létezett, az egy felülről szuggerált, de mindenkinél erősebb fantom volt...”

Sinkó Ervin könyve egy helyén Franz Kafka *Pör* című regényét emlegeti, s nem alaptalanul. Amit a Szovjetunióban megfigyelt, maga is átélte a „láthatatlan hatalmakkal” folytatott küzdelemben, az a magános ember, az elszigetelt ember küzdelme volt, aki várja, hogy mikor nyúl ki érte a halált jelentő kéz egy pör alakjában. Ennek a *valóságos* életnek a felszínén azonban a hivatal-optimizmus kontradiktórius, mesterségesen terjesztett és tenyésztett világa ál: a felsőbbrendűség és a maiban (Sztalin halála után) személtvi kultusznak nevezett jelenlét. A felsőbbrendűségi érzésre már a hajóúton felfigyelt a Szovjetunióba utaztában, ott még csak „szovjet kölni” vonatkozásaiiban, amely azonban később, különösen pedig a negyvenes években kiszáradt szinte az emberiség egész történetét s még a mitológiai Akhilleusz sem menekült meg. Léven az is krími származású. Az optimizmus kér-

désköre pedig szinte az egész könyvben uralkodó. Ez az optimizmus természetesen nem az *Optimisták* forradalmi optimizmusa: inkább a „minden nagyon jó” önállatása, amit az irodalomban majd Jermilov hirdet ezzel a címmel: „szép a mi életünk”. Sinkó keresztül-kasul járja ezt a kérdést, hiszen az a forradalom emberi síkjának legkiemelkedőbb s megkerülhetetlen középpontja. S hogy ez és az ilyen „optimizmus” pesszimizmussal töltötte el, természetes. Sinkó Ervin azonban nem Andre Gide-ként ült a Vityebszk hajóra és utazott a Szovjetunióba. Kétségei ellenére, a látottak ellenére is megmaradt a maga vallotta optimizmus világnézetének talaján. Könyve legmegrázóbb fejezete talán az, amelyben „levelet” ír „még meg sem született fiatal barátjához”. Mielőtt erről a „credó”-ról szólnánk, idézzük fel még egyszer Sinkó tömör megfogalmazásában mindazokat az ellentmondásokat, amelyeket a maga körül látott élet felvetett benne:

„Nem értem, nem tudom megérteni: akik arról beszélnek, írnak és énekelnek, hogy ma itt milyen gyönyörűség és boldogság élni, vajon ezek nem tudják, nem érzik-e, hogy ezzel a megengedhetetlen szerénységükkel árulást követnek el magával a harci céllal, a holnappal szemben? Ha ennek a mai Szovjetunióknak legfőbb létjogosultságát és feltétlen mentségét nem abban látánám, hogy ez a Szovjetunió az emberibb holnap előföltétele és hordozója, mi kötne hozzá? Nem épp az köt-e hozzá, hogy hiszek a holnapban, mely ebből a Szovjetunióból fog kinőni, de melyben irtógia se marad annak, ami ennek a mai Szovjetunióknak a szellemét jellemzi?”

A valóság, amit 1935 és a 1937 között látott s amely a második világháború után teljesedett ki Sztalin életének utolsó esztendeiben s öltött monstrozus arányokat, az embereket nemcsak a Szovjetunióban, hanem szerte a világban is állásfoglalásra s gondolkodásra kényszerítette. Sinkó Ervin azok közé a kevesek közé tartozott, akik a látottak ellenére is megmaradtak optimistáknak, még ha el is borzadtak egyes jelenségekkel kapcsolatban, még ha abban az időben a Szovjetunió napról napra mást sem akart volna, mint „trockista pereivel”, az élet meghamisításával kiábrándítani magából a haladó emberiséget. Könnyű volt Gide módján kiábrándulni, könnyű volt vak

gyűlölettel szembeszállni a kommunizmus eszméjével, sőt: könnyű volt „személyi kultuszt” úzni, hivatalból optimistának lenni, magányosan élni, lelki elszigeteltségben tengődni, operettművészetet bámulni, giccseknek áldozni, nem gondolkodni és nem kételkedni, de nagyon nehéz volt mindennek ellenére is megmaradni optimistának a szónak abban a nemes értelmében, ahogy azt Sinkó Ervin ebben a könyvében interpretálja. Ez az a végső pont, ahová az *Optimisták* című regényének a kézírata elvitte.

CREDO

„Az én credóm így hangzik: hiszek egy holnapban, egy szocialista holnapban, amikor majd annyival emberibb, oly emberi feltételek között élnek az emberek, hogy meg se tudják majd érteni, mi, maiak mikért tudtuk elviselni a sötét babonák renaissance-ának, a butaságnak, önteltségnek és rútságának, az átlátszó hazugságnak mint az állami propaganda sarkalatos elvének ezt a mai szovjet atmoszféráját. Remélem, hiszem, hogy meg se tudják majd érteni, mi, maiak hogyan tudtuk elviselni ezt az atmoszférát, mely azonban a külső, fasiszta, kapitalista világgal szemben még így is a forradalmi negációt nemcsak képviseli, hanem objektíve jelenti is. S mert hiszek egy holnapban, a szocialista holnapban, mely a Szovjetunióknak erre a mai állapotára feltétlenül úgy fog visszatekinteni, mint az elmaradottság, embertelen önkény, és elembertelenedett hivatalnokok korszakára, megint egyszer megpróbálok felágaskodni, mint akkor, gyerekként Apatinban, hogy ezúttal az idő kerítésének fölébe kerekedve, kinyújtsam a kezem egy ifjú ember felé, aki majd akkor lesz, amikor az emlékezés a mi életünkre már egy boldogabb emberiség iskolakönyvekben őrzött rossz emlékét fogja csak jelenteni.”

(I. köt. 336-337. old)

EMBEREK

Sinkó könyve nagyon sok plasztikusan megrajzolt emberi portrét is őriz. Könyve bevezető, Párizsról szóló fejezetében kiemelkedik Károlyi

Mihály alakjáról készült jellemzése. Károlyi küldte el az *Optimisták* kéziratát Romain Rolland-nak, aki végül is kieszközölte, hogy Sinkó elutazhassék a Szovjetunióba könyve kiadása ügyét előmozdítani.

A szovjetunióbeli részben ezek a portrék megsokasodnak. Nehéz lenne kiemelni mindegyiket. Barátok, apró hivatalnokok, gógós irodafőnökök, a bürokrácia megtestesült rossz szellemei, magyar és német emigránsok, azután Kun Béla, Révai József („Józsi, a barát”), aki már akkor rossz szelleme volt Kun Béla környezetének, az oroszok közül pedig Babel alakja emelkedik ki.

Babellal, akivel egy házban s háztartásban élt, naplója nem egy helyen hosszasan is foglalkozik. Babel neves írója volt a huszás évek szovjet irodalmának. Azt a szellemet képviselte, amelyet Lenin szabadított fel, művészi tevékenysége, írásai, amelynek gyönygye a *Lovashadsereg* című elbeszélésgyűjteménye, mindannak éppen az ellenkezője volt, amit a szocialista realizmus néven ismert felfogás jelentett és jelent még ma is. A polgárháborúról nem festett egyoldalú képet, azt mutatta meg, ami emberi volt benne, s nem véletlen, hogy kihívta maga ellen nem kisebb ember, mint a háború nagy hősnének, Bugyonnijnak támadását is, amelyet magának Gorkijnak kellett elhárítania. Amikor Sinkó megismerkedett vele, már rávetette árnyékát a halál anélkül, hogy ennek mind a ketten tudatában lettek volna. Babel évek óta már nem írt semmit, egy filmgyár tanácsadója volt, pártfogói egymás után tűntek el a sztalin pörökben, s végül maga is „japán kémként” pusztult el. Hogy milyen pusztítást vitt végbe az emberi méltóságban a sztalin rendszer kétlakisága, azt Babelnek, aki pedig bizonyos mértékben ellenzékét jelentett a hivatalos politika és irodalompolitikai irányzattal szemben, a szerzővel történeti esete példázza. Hogy Babel milyen válságokon ment át, nem tudjuk, de hogy kivetkőzött emberi mivoltából, azt bírósági tanúvallomása beszédesen bizonyítja. Hogy mentse a bőrét, arcátlanul hazudni kényszerül, és ez a hazugság, egész fellépése a tárgyalóteremben, majd utána a barátság fenntartására való törekvése bizonyítja, mennyire mélyre süllyedt a kétlakiságnak abban a fertőjében, amelyet a bürokrácia termelt ki a Szovjetunióban Sztalin politikája nyomán.

Sinkó könyvében világosan kidomborodik az a szellemi éghajlat és talaj is, amelyen a szocialista realizmus közhelyszerűsége és középszerűsége támadt. Kimondhatatlanul is egész összefüggésében feltárja ezt Sinkó naplója. Erre a problematikára vet éles fényt Sadr szobrásszal való találkozása, aki izléstelen, de a szovjet állam védnöksége alatt álló művészeti irány képviselője s egyben s ilyen minőségben Sztalin feleségének síremlékének tervezője volt. A szovjet s egyben a XX. század Michelangelója, ahogy magát ez a tehetségtelen kőfaragó öntelten nevezte, szépen példázza a középszerűség uralmát és összefüggéseit a szocialista realizmus sztalin koncepciójával. Termékeinek egyetlen jelzője lehet csupán: a giccs. Tragikomikus s egyben kísérteties is Sinkó leírása Sztalin felesége sírjánál tett látogatásáról éppen e „művész”, Sadr társaságában.

Ezekben az emberi arcképekben Sinkó emberábrázoló ereje, meditatív hajlama, a részleték iránti érzéke, a plasztikusra való hajlama tündököl, mint ahogy remekel a Párizsba való visszatérése utáni időket rajzoló, a francia haladó entellektüeleket bemutató részletei is, ahol nem kisebb emberek, mint Aragon, Malraux lépnek színre.

A legjobban megrajzolt portré azonban magáé az íróé ebben a könyvben. Naplóról lévén szó, ezt természetesen is tarthatjuk. A szubjektivitás, amely az ilyen természetű feljegyzéseknek állandó kísérője, nem fedi el azokat a tulajdonságokat, amelyek a haladó, forradalmi értelmiség legjobbjait jellemzik. A kételkedés és az „optimizmus” Sinkó Ervin esetében nem összeegyeztethető valami, hanem ugyanannak a személynéknak egymást feltételező megnyilatkozásai. Aki fiatalon indult el a forradalmárok útján, méltó módon képviseli azt az emberfípust, író, művészt, de embert is, aki gondolati munkájával, intellektusának ellenőrző és elemző tevékenységén át jut el a humánumnak olyan hirdetéséig, amely nemcsak hitvallás, hanem állásfoglalás, tett is, olyan tudat képviselője, aki állandóan a jelen és a jövő relációt járja, aki nem tudja elveszíteni hitét a legválságosabb pillanatokban sem. Lelkiismereti drámája, mint ahogy ez a könyve is tanúsítja, több mint az egyén, az elszigetelt Én megnyilatkozása. Hinni az emberben, hinni a jövőben akkor,

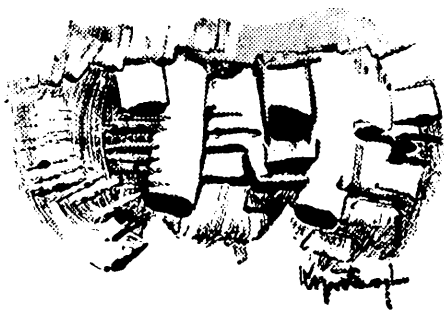
amikor Európa haladó embereit a csalódás, a kétségek ragadták magukkal, nem kis tett. Sokan elbuktak ebben a drámában, olyanok is, mint André Gide és André Malraux is. Az *Optimisták* írója azonban hű maradt hőseihez, ahhoz az eszményhez, amelyet a világ legjobbjai vallottak magukénak.

Optimista volt? Igen! De az igazolást hitéhez már nem a Szovjetunióban, hanem abban a szocialista Jugoszláviában találta meg, amely eleven, ható s beszédes cáfolata és negációja mindannak, amit a szocializmus felfogásában a sztalinizmus s a Szovjetunió egykor képviselt. Könyvét olvasva újra meggyőződhetünk, hogy a legjobbak hite egy emberibb világ eljöveteleiben, létezésében, nem áltatás, illúzió, hanem eleven hit volt.

Sok emberi arcképe ennek a hitnek a cáfolatát jelenti, még ha hivatalból

mást hirdettek is. Az ember és világnézete harmóniája — ez a kérdés, amely itt nálunk megvalósult, s amelynek Sinkó Ervin egyik legbeszédesebb példája. Ennek hite hatja át egész könyvét, s ha azokban a válságos időkben, a II. világháború előestéjén nem is *tudta* ilyen biznysággal, mint most, de kritikája, amit ebben a könyvében olvashatunk, cáfolata mindannak, ami negatív emberi tulajdonság, társadalmi jelenség. Egy új korszak létezésének hite szól ebből a naplóból. Úgy, ahogy maga írta könyve utolsó mondataiban:

„Ez az új korszak — ez az író egyéni élete szempontjából is új kezdetet jelentő korszak tette lehetővé, hogy ilyképp évtizedek után a regény és a regény regénye és velük együtt írójuk élete is megjelje a maga pozitív konklúzióját”.

Radoje Domanović

Bogdánfi Sándor

Egy ember ül és ír.

Nem csöndes szobában, nem kényelmes karosszékekben, íróasztal mellett, nem jóllakottan, gondtalanul.

Füstös kocsmában, szurtos kávéházban, terítetlen, kopott asztalnál, korgó gyomorral, ezernyi baj közepette ül és ír.

Odakint a roskadt, földszintes házak, törött mecsetek, görögkeleti templomok között, a macskaköves utcákon lóvontatású omnibusz döcög, régi disznókereskedők és újdonsült miniszterek hintái robognak, és Obrenović Sándor király bajszos pandúrfjai és fogdmegei cirkálnak.

A királyi önkény féltelensége, az uralmon lévő maradi réteg mohósága és erkölcsstelensége, a megvesztegetések, botrányok sorozata között vergődik a kis Szerbia.

Sehol egy szellő bár, hogy ennek a bűzös, hináros mocsárnak az állóvizét megzavarja, sehol egy reménysugár, hogy az esztelen zsarnokság szötte sötétséget áttörje, sehol józan ész, hogy a szinte megvadult királyt és környezetét belátásra bírja.

Egy ember ül és ír, mert írnia kell, a kényszer erősebb ezer veszélynél, erősebb a megaláztatás, az állástalanság, a nyomor és számkivetettség fenyegető árnyainál. Írnia kell, mert világosan lát és tisztán érez, mert kötelességének hivatásának tartja, hogy neki, épp neki kell lerántania a leplet, és elriasztó kinövésében megmutatnia egy romlásnak induló társadalom ocsmány képét.

Az ocsmány képet görbetükörben, felnagyítva és eltorzítva, de teljességében és pöröségében vetíti a nép és a hatalmasok elé: nesztek, ilyenek vagytok.

Egy ember, Radoje Domanović, ül és ír, s a múlt századvég napjaiban megszületnek a szerb irodalom legjobb szatírái, melyeket azóta sem múlt felül senki ezen a tájon.

Domanović gúnyjának ostora a hatalmasokat és az elnyomottakat egyformán sújtja. Műveletlen, lusta, haszonleső miniszterek alakjait vonultatja fel, a kormányzatnak szinte minden pórusába behatol, és a torzítás és nevetetés görcsövének ezerszeres nagyítóján keresztül fedezi fel a társadalmat enyészítő bacilusok tenyésztését, ám egyidejűleg és nem kisebb szenvedéllyel tüzi író tollának hegyére az elfajzott, meghunyászkodó, hősi múltját megtagadó, talpnyaló tömeget is, amely a hatalmasok hatáslovává züllött, és önön megnyergelését legfőbb erényének tartja.

Írásaiban nem ismert megalkuvást. Hánytatott sorsa arra készítette, hogy magánéletében ingatag, tétovázó, csetlő-botló, engedékeny és puha legyen. De a közéletben mindig szilárd, megbízható, hajthatatlan és hajlíthatatlan maradt, ami az akkori írónál is ritkaságszámba ment.

Harmincöt éves korában halt meg, fiatalon, keserű százjzzel, csalódott szívvel. Meghalt anélkül, hogy egy pillanatra is megkóstolta volna a boldogság ízét. Házassága miatt összeütközésbe került szüleiével, első gyermeke meghalt, tanári állását többszöri büntető áthelyezés után elvesztette, kocsmákban, ivókban virrasztott, temérdek pálinkába fojtotta keserűségét; kopottan, elnyűtten, lesoványodva, szitkozódva, fenyegetőzve, csekély újságírói tiszteletdíjakból tengődött, s hogy csalódása még nagyobb legyen, akkor sem kapott kinevezést, amikor az Obrenovićok önkényes uralma megszűnt, és baráti köre, eszmetársai kerültek kormányra. Magánéletének és közszereplésének teljes csődjében hunyta le szemét örökre 1908. augusztus 4-én. A belgrádi állami nyomda tiszteletdíjas főkorrektora volt akkor.

Ravatalát körülállták barátai és ellenfelei, a kis Szerbia egész népe, akik hatottak rá életében, s akikre ő hatott élve és holtan egyaránt. Ebből a kölcsönhatásból születtek legjobb szatírái, a Kínlódia, a Bélyeg, a Vezér és a Holt-tenger, melyeknek értékét még inkább növeli az a tény, hogy szigorú cenzúra körülményeiben íródtak.

Politikus író volt, politikai célból írt, de tehetséges erejével mindig megtalálta a művészi formát, amely irodalmi színvonalra emelte művét. Szellemes, humoros, fordulatos meseszövése, meghökkentő metaforái, csapongó képzelőereje teszi élvezetessé prózáját. A halál sajnos meggátolta abban, hogy finomabbra fenje írói fegyverzetét, elsajátítsa a változatosabb, gondosabb stílust, kiküszöbölje az olykor bántó ismétléseket és leegyszerűsítéseket. Kritikusai elmarasztalták emiatt, szemére vetették, hogy szatíráiban a cselekmény széteső, nyers és kezdetleges. Megfeledeztek azonban arról, hogy Domanović nem művese volt az irodalomnak, hanem alkotója. Korában voltak író társai, kik sokkal jobban értettek a mű szerkezetéhez, a stílus csiszolásához és a forma szigorú szabályainak betartásához, ám eredetiségben, maradandóságban meg sem közelítették Radoje Domanovićot.

Nem értünk egyet azokkal az általános, lényegében dogmatikus értékelésekkel sem, melyek szerint Domanović csak ostorozta az akkori szerb társadalom és politikai élet fogyatékosait, de a kivezető utat nem mutatta meg. Ezzel szemben az igazság az, hogy Domanović szatíráival félreverte a harangot, leleplezéseivel lázadásra szította népét, példátlan merészségével példát mutatott, s már maga ez is tettnek, az írói kiállás és politikai bátorság ritka megnyilvánulásának és útmutatásnak számít. Utmutatás ez a javából, de Domanović írásaiban tovább is megy, még világosabban, szinte már unalmassá váló ismétlésekkel kitartóan és csökönnyösen idézi fel a szerb nép hagyományos szabadságszeretét, áldozatkészségét, becsületességét, azokat a nemes jellemvonásait, amelyekkel az egész világ elismerését vívta ki annakidején. A kiút tehát, amelyet az író

mutat népének: a harc, az erkölcsi újjászületés, a szabadságjogok helyreállítása, a demokrácia útja.

Műve történelmileg indokolt és haladó, s alakjai, bármennyire is a múltból tekintenek ránk, ma is elevenek, és intő, elriasztó például szolgálnak. Domanović tehát nemcsak örökbecsű, hanem időszerű is, és időszerű lesz mindaddig, amíg a hatalmasokat fékezi, az esendő, botladozó embert pedig javítani, útját egyengetni, jellemét csiszolni kell.

A vezér

Radoje Domanović

— Testvéreim és barátaim, meghallgattam az összes beszédeket, s most arra kérlek, hallgassatok meg ti is engem. A sok tárgyalás és szónoklás mitsen ér, amíg ezen a terméketlen vidéken élünk. Ezen, a homokos, kőves talajon még esős években se terem semmi, hát még ilyen aszálykor, amilyen nem volt emberemlékezet óta.

— Meddig gyülekezünk még így és fecsegünk meddő dolgokról? Jőszagunk éhendöglött, s ha így tart, nemsokára gyerekeink is éhen pusztulnak, velünk együtt. Valami mást kell tennünk, jobbat és okosabbat. Véleményem szerint az a legjobb, ha elhagyjuk ezt a sivár vidéket, elindulunk a nagyvilágba, és jobb, termékenyebb földet keresünk, mert így nem élhetünk tovább.

Így szónokolt egy gyűlésen, valamikor, valahol, távoli terméketlen vidéken egy ember, fásult hangon. Hol és mikor történt ez, úgy hiszem, semmi közünk hozzá. Az a fő, hogy elhígygék nekem, hogy ez valahol, valamikor megtörtént. Igaz, egykor úgy hittem, hogy ezt az egész dolgot magam találtam ki, de fokozatosan megszabadultam a szörnű tévedéstől, s őszintén hiszem már, hogy mindaz,

amit most mesélek, megtörtént, meg kellett történie valahol, valamikor, tehát én ezt soha, semmiképpen sem találhattam ki.

A hallgatóság, elkínzott arccal, tompa, fásult, zavaros, szinte ájult tekintettel, övbe dugott kézzel állta körül a szónokot, de bölcs szavaira valamennyien élénken felfigyeltek. Elképzelték maguknak az életet csodálatos, paradicsomi vidéken, ahol a fáradságos és szorgalmas munkáért bőséges aratással fizet a természet.

— Úgy van! Úgy van! — lehelték az elcsigázott emberek.

— Kö...zel...van...az? — hangzott a kérdés az egyik sarokból.

— Testvéreim! — kezdte egy másik szónok harsányan. — Rögtön el kell fogadnunk ezt a javaslatot, mert így nem lehet tovább. Dolgoztunk, kínlódtunk hiába. A szánktól vontuk el a vetőmagot, de a hegyi áradatok elsodorták a magot a földdel együtt, s puszta kő maradt csupán. Itt veszteljük hát örökre, dolgozzunk látástól vakulásig, s folyton éhezünk és szomjazzunk csak, rongyosan, mezít-láb?... El kell indulnunk, meg kell keresnünk azt a jobb, termékenyebb

vidéket, ahol a szorgalmas munka bő-
séges gyümölcsöt hoz.

— Induljunk, menjünk azonnal, itt
nem élhetünk tovább! — sügták min-
den oldalról, és a tömeg máris indult,
valamerre, iránytalanul.

— Megálljatok, testvéreim! Hová tar-
totok? — szólalt fel ismét az első szó-
nok. — Mennünk kell, de nem így.
Tudnunk kell, hová megyünk, külön-
ben menekvés helyett pusztulásba jut-
hatunk. Javasolom, válasszunk vezért,
akinek valamennyien engedelmesség-
gel tartozunk, aki majd a leghelyesebb,
legjobb és legrövidebb úton vezet
bennünket.

— Válasszunk, mindjárt válasszunk!
— hallatszott mindenfelől.

Most kezdődött csak az igazi vita,
az igazi zúrzavar. Mindenki beszélt,
senki senkire nem hallgatott, nem is
hallhatott senkit. Aztán csoportokra
oszlottak. Minden egyes csoport külön
vitakozott, majd azok is feloszlottak,
és kettesével, egymás karját szorongat-
gatva beszéltek, kiabáltak, bizonygat-
tak, egymás ruhaujját cibálták, és te-
nyérrel fogták be a másik száját. Vé-
gül megint összegyűltek mindannyian,
és beszéltek valamennyien.

— Testvéreim! — csattant fel egy
erősebb hang, túlharsogva a többi re-
kedt, halk hangot. Így nem jutunk
semmire. Mindannyian beszélünk, sen-
ki sem hallgat a másakra. Válasszunk
vezért! Kit választthatnánk meg közü-
lünk? Ki utazott közülünk, ki jártas
a nagyvilágban? Jól ismerjük egymást,
s én vagyok az első, aki nem mer-
ném rábizni magamat és gyerekeimet
egyikőtökre sem. De mondjátok, ki is-
meri azt az idegent ott, aki már reg-
gel óta ül a fa árnyékában, az út men-
tén...?

Egyszerre csönd lett, mindannyian
az ismeretlen felé fordultak, s kezd-
ték vizsgálni tetőtől talpig.

Az illető középkorú, bozontos sza-
kállú ember, csak ült az árnyékban
komoran, hallgatott, és elgondolkodva
turkálta a földet vastag botjával.

— Azt az embert, bizisten, már teg-
nap láttam egy gyerekkel. Egymás ke-
zét fogták, úgy mentek az utcán. Este
a fiú elment valahová, az öreg meg
itt maradt...

— Hagyd, komám, ezeket az apró-
ságokat és badarságokat. Ne veszít-
sünk időt. Legyen akárki, távoli vándor,
az biztos, mert senki közülünk
nem ismeri. Ő nyilván ismeri jól az

országutat, tehát vezethet minket.
Beclésem szerint igen okos ember le-
het, mert folyton hallgat és gondlako-
dik. Más szeleburdi már tízszer is kö-
zénk elegyedett volna, és bekapcsoló-
dott volna a beszélgetésbe, ő pedig
már mióta ül ott egyedül és hallgat.

— Ha hallgat és gondolkodik, ak-
kor nyilván nagyon okos ember —
következtettek a többiek is, és újra
vizsgálat alá vették az idegent. Mind-
egyik felfedezett benne valami kiváló
tulajdonságot, rendkívüli eszességé-
nek valamilyen bizonyítékát.

Nem sokat tanakodtak hát, vala-
mennyien egyetértettek abban, hogy
megkéri az utast, akit nyilván maga
a jóisten küldött, hogy elvezesse őket
a nagyvilágba, alkalmasabb vidéket,
jobb földet keresni, legyen a vezérük,
ők pedig feltétlenül engedelmeskednek
neki.

Tíz embert választottak, azzal a fel-
adattal, hogy menjenek az idegenhez,
közöljék a gyűlés ajánlatát, tájékoz-
tassák nyomorúságos körülményeiről,
és kérjék meg, fogadja el a vezéri
tisztelet.

A tíz ember elvonult, tisztességtu-
dóan meghajoltak a bölcs idegen előtt,
és egyik közülük megkezdte a mon-
dókát a sivár földről, az aszályos éveke-
ről, a nyomorúságról, majd így fejezte
be:

— Ez késtet bennünket földünk és
otthonunk elhagyására, jobb vidék
keresésére, kivándorlásra. És épp most,
amikor ilyen szerencsés ötlet jutott
eszükbe, mintha a jóisten megkönyö-
rült volna rajtunk, téged küldött ide,
bölcs és erényes idegen, hogy vezess
bennünket és megmentes a nyomortól.
A lakosság nevében kérünk, vállald a
vezérséget, s bárhová is vezetsz, kö-
vetünk. Te ismered az utakat, bizo-
nyára boldogabb, jobb földön szület-
tél. Hallgatni fogunk rád, engedelmes-
kedünk, minden parancsodnak. Vállal-
d hát, bölcs idegen, hogy megmentesd
lelkeinket a pusztulástól? Elfogadod a
vezéri tisztelet?

A bölcs idegen fel sem emelte a fe-
jét a megható beszéd alatt. Végig
ugyanabban a helyzetben maradt,
ahogy ott találták: lehajtott fővel, ko-
moran, némán, csak a botjával tur-
kálta a földet és gondolkodott. A be-
széd végén mitsem változtatva hely-
zetén, csak egy szót bökött ki a fogai
között, röviden és ridegen:

— Elfogadom.

— Indulhatunk hát veled jobb hazát keresni?

— Indulhattok! — tette hozzá a bölcs idegen, fel sem pillantva.

Nagy lelkesedés tört ki, és hálálkodó nyilatkozatok hangzottak el, de a bölcs egy szót se szolt többet.

A gyűlés részvevőivel közölték a nagy sikert, s csak annyit tettek hozzá, hogy most látják igazán, milyen nagy ész rejlik abban az emberben.

— Meg se moccant. Fel sem emelte a fejét, hogy megnézzé, kivel beszél. Csak hallgat és gondolkodik. Beszédünkre és hálálkodásunkra mindössze két szóval válaszolt.

— Valódi bölcs!... Ritka ész!... — hallatszottak az ujjongó kiáltások minden oldalról, s többen mondogatták újra, hogy maga az úristen küldte a vándort, mint valami mennyei mentőangyalt. Mindannyian őszintén bizakodtak, hogy ezzel a vezérrel siker vár rájuk, s ebben a meggyőződésükben nem ingadhatta volna meg őket senki a világon.

A gyűlés nyomban határozatot hozott, hogy másnap hajnalban indulnak.

Másnap összegyűlt mindenki, akiben volt bátorság a hosszú útra. Több mint kétszáz család indult az ígéret földjére, néhányan pedig ott maradtak, hogy az ősi tűzhelyet őrizzék.

Szomorú látvány volt a nyomorultak tömege. A roppant inség kényszerítette őket szülőföldjük és őseik sírjának elhagyására. Napszitta arcuk sovány, csontos, meggyötört. A kínlás hosszú éveinek szenvedése nyomot hagyott rajtuk, a nyomor és keserűség jeleit. Most azonban megcsillant szemükben a remény első sugara, de a szülőföldtől való búcsúzás fájdalma is. Egy aggyastán ráncos arcán könnyek peregtek, búsan sóhajtozott, fejét csóválta, mintha balsejtelem gyötörné, s inkább maradna még néhány napig, hogy itthagya csontjait a kövek között, minthogy jobb otthont keressen. Az asszonyok közül is többen hangos sirással, jajveszékéléssel búcsúznak a síroknak hagyott halottaktól. A férfiak is láthatólag küzdenek a meghatódással, de közben buzdítják a népet: „Azt akarjátok hát, hogy továbbra is itt tengődjünk ezen a átkos vidéken, és ezen a kopár ugaron folytassuk az életet?” Közben persze ők is

azt szeretnék, ha az egész átkos vidéket és a nyomorúságos viskókat magukkal vihetnék.

A tömeg szokás szerint lármázott és zúgott. A férfiakat és nőket nyugtalan érzés fogta el, az anyák hátán ringó gyermekek pedig sivalkodtak. Még a jószág is nyugtalan lett. Kevés az állat, de azt a néhány tehénkét, sovány, nagyfejű, vastag lábú lovacskát is megrakták ponyvákkal, tarisznnyakkal, vagy legalább két zsákot vetettek a nyergen át, úgyhogy majd összeszerkadt szegény pára, mégis erőltetve tartja magát, csak néha nyerít fel búsan. Mások meg szamarat terheltek meg, a gyerekek pedig kutyákat vonszolnak láncon. Volt ott beszélgetés, kiáltozás, szitkozódás, jajveszékélés, sírás, ugatás, nyerítés, sőt egy csacsi két-háromszor iázott is, de a vezér szótlan maradt, mintha neki az egész tömeghez és lármához semmi köze sem volna. Valódi bölcs!

Úl lehajtott fővel, hallgat és gondolkodik, bár néha köp is egyet, ennyi az egész. Épp ezzel a viselkedéssel lett igen népszerű. Mindnyájan készek, ahogy mondani szokás, követni őt tűzön és vízen át. A tömegben ilyesféle beszélgetések hallatszottak.

— Örülünk, hétkás, hogy ilyen emberre találtunk. Ha nélküle indultunk volna, ne adj isten, rágondolni is rossz, bajba jutottunk volna! Ez aztán az ész, komám! Csak hallgat, egy szót sem szolt még! — mondta valaki, és nagy tisztelettel és büszkeséggel bámult a vezérre.

— Minek a beszéd? Aki beszél, nem gondolkodik. A bölcs ember természetesen hallgat, és mélyen gondolkodik! — tette hozzá a másik, és szintén nagy tisztelettel bámult a vezérre.

— Ami azt illeti, nem könnyű vezetni ekkora tömeget! Muszáj neki gondolkodni, ha elvállalta ezt a nagy tisztséget.

Eljött az indulás ideje. Rövid ideig még vártak, hátha még valaki csatlakozik hozzájuk, de nem jelentkezett senki, nem lehetett tovább várni.

— Indulhatunk? — kérdezték a vezért.

A vezér némán felállt.

Mellé sorakoztak a legbátrabb férfiak, hogy szükség esetén segítségére legyenek, és óvják a bajtól.

A vezér komoran, lehajtott fővel néhány lépést tett, méltóságteljesen lóbálva botját, a tömeg pedig megindult utána, és többször felkiáltott: „Éljen!” A vezér tett még néhány lépést, és nekiment a községháza kerítésének. Itt természetesen megállt, és a tömeg is megtorpant. A vezér hátralepett, és botjával kétszer-háromszor megkopogtatta a kerítést.

— Most mit tegyünk? — hallatszott a kérdés.

A vezér hallgatott.

— Mi az hogy mit tegyünk? Döntsük ki a kerítést! Azt tegyük! Látnod, hogy a vezér intett bojjával, hogy mit kell tennünk! — kiáltották az elől álló emberek.

— Ott a kapu, ott a kapu! — kiáltották a gyerekek, és élénken mutogattak a széttárt nagykapu felé.

— Pszt! Gyerekek, csönd legyen!

— Jaj istenem jaj, ilyet se láttam még! — vetettek keresztet az asszonyok.

— Fogjátok be a szátokat! Ő tudja, mit kell tennünk. Döntsük ki a kerítést!

A kerítés egy perc alatt engedett, mintha ott se lett volna.

Átjutottak.

Alig mentek száz lépést, a vezér egy nagybacska csipkebokrok közé keveredett és megállt. Nagy nehezen kikászolódt onnan, és kezdett jobbra-balra hadonászni botjával. Mindenki megállt.

— Mi az már megint? — kiáltották hátulról.

— Utat kell vágni a túskebokrok között! — harsogták a vezér mellett álló férfiak.

— Ott az út a bokrok mögött! Ott az út a bokrok mögött! — visítottak a gyerekek, és ezt mások is erősítették az utolsó sorokból.

— Ott az út, ott az út!... csufolódtak dühösen a vezér mellett álló férfiak. — De vajon tudjátok-e, hová vezet az az út, oktondiak? Nem parancsolhat mindenki! Ő tudja, merre jobb és közelebb! Vágjuk ki a túskebokrokat!

Nekiálltak és utat vágtak.

— Ajaj! — sikított fel egynéhány, akinek túske szűrődött a kezébe, vagy ág suhintott végig az arcán.

— Ja, komám, semmit sem lehet elérni csak úgy, szenvedés nélkül. Kínokat is ki kell állnunk, ha sikert akarunk elérni — jegyezték meg a legbátrabbak.

Nagy erőfeszítések árán átvergődtek a tuskés bokrokon, és indultak tovább.

Rövid idő múlva földbevert karók állták útjukat.

Azokat is ledöntötték, és indultak tovább.

Aznap nem tettek meg nagy utat, mert még néhány kisebb akadályt kellett leküzdeniök, pedig hát az élelem gyenge volt, egyesek csak száraz kenyeret vittek, esetleg egy kis leveskét, épp csak hogy enyhítsék éhségüket, másoknak meg kenyér sem jutott. Szerencsére nyáridő volt, sított akadt valami gyümölcs.

Így az első nap csak rövid utat tettek meg, mégis nagyon kifáradtak. Nagyobb veszély nem mutatkozott, baleset sem történt. Ilyen nagy vállalkozásnál igazán apróságnak számít, hogy az egyik asszony szemébe túske szűrődött, és vizes borogatással gyógyította, egy gyereknek pedig karó esett a lábára, s most sántikált és jajgatott, egy aggastyán pedig megbottlott a bokrok között, elvágódott, és kificamította lábát, persze rögtön vöröshagymával ápolták, vitézül tűrte a fájdalmat, és botra támaszkodva bátran követte a vezért. (Bár többen azzal vádolták az öreget, hogy hazudik, nem is ficamította ki a lábát, szimulál csak, mert szeretne visszatérni.) Végül alig akadt olyan, akinek nem szűrődött túske a kezébe, vagy nem karcolta meg a tuskés ág az arcát. A férfiak hőiesen tűrtek, az asszonyok átkozták a pillanatot, amikor indulásra szánták magukat, a gyerekek pedig ahogy szoktak, sírtak-ríttak, mert fogalmuk sem volt, hogy a kín és fájdalom milyen gazdag jutalommal jár majd.

Mindannyiuk nagy örömére, a vezérnek semmi baja sem történt. Az igazat megvallva, őt őrizték legjobban, de azért, szó ami szó, szerencséje is volt.

Első este lefekvés előtt imádkoztak, és megköszönték az úristennek, hogy első nap szerencsés útjuk volt, és a vezérnek semminemű baja sem történt. Aztán szóra emelkedett az egyik férfi a legbátrabbak közül. Egy karó éktelen kék foltot hagyott arcán, de ő rá sem hederít:

— Testvérek! — kezdte. — Íme, az első nap szerencsésen elmúlt. Az út

nem volt könnyű, de vitézül le kell küzdenünk minden akadályt, mert tudjuk, hogy ez a fáradságos út a boldogsághoz vezet. A jóisten őrizze meg vezérünket minden rossztól, hogy továbbra is ilyen sikerrel vezessen bennünket.

— Ha így megy tovább, holnap elvesztem a másik szememet is! ... — morgott mérgesen egy asszony.

— Jaj a lábam! — ordította az öreg, akit az asszony kijelentése felbátorított.

A gyerekek minduntalan nyöszörögtek és sírdogáltak. Alig tudták lecsitítani őket az anyák, akik szintén hallani akarták a szónokot.

— Igen, elveszted a másik szemedet is — csattant fel a szónok. — S ha elveszted mindkettőt, hát aztán? Igazán semmiség, ha egy asszony elveszti a szeme világát egy ilyen nagy ügyért. Szégyellj magad! Hát te nem gondolsz gyerekeid jólétére és boldogulására? Ha a nép fele odavész az ügyért, az se számít. Egy szem, hát az is valami? Minek neked a látás, ha van aki lát helyettünk, és vezet bennünket a boldogság felé? Tán csak a te szemed és a bácsika lába miatt nem hagyunk fel ezzel a nemes vállalkozással?

— Hazudik az öreg! Hazudik az öreg, tetteti magát, csakhogy visszatérjen! — hallatszott minden oldalról.

— Aki nem akar velünk menni — folytatta a szónok —, térjen vissza, de ne jajgasson, és ne lázítsa a többieket. Ami engem illet, követem ezt a bölcs vezért, amíg élek.

— Mindannyian követjük, mindannyian, amíg élünk!

A vezér hallgatott.

Az emberek körülfogták, és súgva mondták:

— Csak hallgat és gondolkodik!

— Bölcs ember!

— Nézd csak, milyen a homloka!

— És mindig komor.

— Komoly férfi!

— Látszik, hogy bátor.

— Bátor, bizony! legyőzte a kerítést, a karókat, a tüskebokrokat, mindent legyőzött. Komoran üt egyet a botjával, és nem szól egy szót se, te pedig gyürkőzz neki, és nézz a dolgod után!

Igy múlt el az első nap, és hasonló sikerrel teltek a következő napok is. Különösebb dolog nem történt. Csak kisebb akadályok: árok-

ba, szakadékbba zuhantak, vízmosásokban bukdácsoltak, bokrok között, néhányan lábukat vagy kezüket törték, volt, aki beverte a fejét, de mindezt el lehet viselni. Néhány aggagyan belehalt a kínlódásba, de hát öregek voltak már. „Otthon is meghaltak volna, üldögélve, hát még utazás közben!” — mondta a szónok, és továbbra is bátorította az embereket. Elpusztult néhány egy-két éves gyerek is, de a szülők összeszorították fogaikat, ha az isten is úgy akarta, hát legyen, s a gyász annál kisebb minél kisebb a gyerek: „Így sokkal kisebb a bánat, ne adj isten, hogy a szülők akkor veszítsék el a gyereket, amikor házasság vagy nősülés előtt áll. Ha már így hozta a sors, jobb minél előbb, mert kisebb a gyász!” — csitította őket ugyanaz a szónok.

Sokan sántítottak, bicegtek, egyesek vizes borogatással gyógyították a daganatokat, mások felkötötték karjukat; mindnyájan lerongyolódtak, szakadt ruhadarabok lógtak róluik, mégis szerencsén haladtak tovább. Könnyebben elviselnék mindezt, ha nem volna az állandó éhezés. De menni kell előre.

Egy nap fontos dolog történt.

A vezér elől ment, mellette a legbátrabbak. (Bár közülük is ketten hiányoznak már, hová tűntek; általános vélekedés szerint elárulták az ügyet és megszöktek. A szónok egyszer beszélt is szégyenteljes árulásukról. Csak kevesen hiszik, hogy az a két ember is elpusztult, de ők hallgatnak és nem szólnak, nehogy megijessék a többieket) Végül sorban a többiek. Egyszerre csak hatalmas, mély sziklás szakadék elé értek, meredek partján megtorpantak, egy lépést sem mertek tenni tovább. A legbátrabbak is megálltak, és a vezérre néztek. Az pedig, lehajtott fővel, komoran és elgondolkodva hallgatott, és bátran lépett előre, csak botjával kopogtatott jobbra-balra, régi szokása szerint, azzal a mozdulattal, ami még inkább növelte tekintélyét. Nem nézett senkire, nem mondott semmit, és arcán nem látszott semmi változás, semmi jele a félelemnek. Egyre közeledett a szakadékhoz. A bátrak között a legbátrabbak is elsápadtak, de nem mert szólni senki az okos, kemény és bátor vezérnek. Mét két lépés, és a vezér eléri a szakadékot! Halálos félelemben, tágranyított szemekkel hőkölték vissza valamennyien, a legbátrabbak meg

akarták ragadni a vezért, még ha így meg is sértik a fegyelmet, de a vezér lépett egyet, aztán még egyet, és lezuhant a szakadékból.

Zúrzavar, jajveszékélés, láрма és félelem tört ki a tömegben. Egyesek menekülni kezdtek.

— Megálljatok, hová indultok, testvéreim! Hát így kell betartani az adott szót? Nekünk követnünk kell a bölcs embert, mert ő tudja, mit cselekszik! Tán csak nem bolond önmagát a pusztulásba vinni? Kövessük hát! Ez a legnagyobb, de talán az utolsó veszélyes akadály. Ki tudja, talán pont e szakadék után következik az isten által nekünk szánt gyönyörű, termékeny föld. Előre hát, mert áldozat nélkül nem lehet elérni semmit! — így beszélt a szónok, két lépést tett előre és a szakadék őt is elnyelte. A legbátrabbak követték, és utánuk nyomultak a többiek.

Sikoltozás, nyögés, visítás hallatszott az óriás lyuk peremén. Az ember azt hinné, hogy élve, de még épen és egészségesen sem kászálódhat ki senki abból a szakadékból. Az élő ember azonban kemény, mint a dió. A vezér, mint mindig, most is szerencsésen megúsza, és közben megkapaszkodott egy bokorban, és lassan kúszva sértetlenül feljutott a szakadék szélére.

Miközben odalent jajveszékelték és nyögtek a többiek, ő mozdulatlanul ült. Hallgatott és gondolkodott. Lent egyes sebesült emberek mérgesen szidták, de a vezér rájuk se hederített.

Azok, akik szerencsésebben gurultak, és sikerült megfogódnok valami bokorban vagy fatörzsben, kezdtek felfelé mászni. Volt, akinek a lába tört vagy a keze, volt, aki a fejét verte be, és vér csurgott végig az arcán. Mindenki megsérült, kivéve a vezért. Nézték őt, komoran, gyanakodva, nyögve a fájdalomtól, de a vezér fel sem emelte fejét. Hallgatott és gondolkodott, ahogy bölcs emberhez illik!

Múlt az idő. A vándorok száma egyre csökkent. Minden nap elvitt valakit. Többen feladták az utazást és visszatértek.

Húszan maradtak. Elkezeredés és gyanú ült a sovány, megviselt, éhező arcokra, de senki sem szólt. Hallgatnak, mint a vezér, és mentek előre.

Még az a bizonyos tüzes szónok is búsan lógatta fejét. Nehéz út volt.

Napról napra ritkultak soraik, és már csak vagy tizen maradtak. Arcuk még bánatosabb lett, és mind hangsúlyosabban jajgattak és nyögtek.

Inkább torzszülöttekre emlékeztettek, mint emberekre. Mankóra támaszkodtak, karjuk felkötve, fejük többszörösen bekötözve véres vászonnal, borogatással. Újabb áldozatra már nem is voltak képesek, mert testükön már nem volt hely, ahol új sebet vagy szúrást lehetne ejteni.

A legbátrabbak és legmerészebbek is elvesztették hitüket és a reményt, de mentek tovább, azaz inkább mozgáltak csak valami módon, nagy erőfeszítéssel, a fájdalomtól jajgatva és nyögve. Vissza úgysem lehet már menni. Annyi áldozat után nem lehet megszakítani az utat!

Szürkül. Bicegnek a mankókon, s egyszer csak látják, hogy a vezér nincs előttük. Még egy lépés, és megint szakadékból zuhantak mindannyian.

— Jaj, a lábam!... Jaj, anyám, a karom!... Ajjaj! — hallatszott a jajgatás. Aztán hörgés, nyögés és sikítás hangzott. Egy rekedt hang még a dicsó vezért is szidta, aztán elnémult.

Mire megvirradt, a vezér ugyanúgy ült, mint azon a napon, amikor vezérré választották. Semmilyen változás nem látszott rajta.

A szakadékból lassan előmászott az a bizonyos szónok, s utána még ketten. Körülnéztek, összetörve és véresen, hogy megszámlálják, hányan maradtak. Összesen hárman voltak csak. Halálos félelem és elkezeredés kerítette őket hatalmába. Ismeretlen hegyes, sziklás vidéken voltak, út sehol sem látszott. Két nappal ezelőtt hagyták el az országot. A vezér így vezette őket.

Eszükbe jutottak társaik, rokonaik, akik elpusztultak e csodálatos utazás közben. Keserű bánatot éreztek, amely erősebb volt a megnyomorított végtagjaikban érzett fájdalomnál is. Tulajdon szemükkel nézték végig pusztulásukat.

Az illető szónok a vezérhez lépett, és fáradt, remegő, fájdalmas keserőséggel kérdezte:

— Hová megyünk most?

A vezér hallgatott.

— Hová vezetsz minket, és hol vagyunk most. Rád bízunk magunkat családjainkkal együtt, követtünk téged, elhagyva otthonainkat és őseink sírját, hogy megmeneküljünk a terméketlen vidéktől, te meg még nagyobb pusztulásba vittél bennünket. Kétszáz család követett, most pedig számold meg, hányan vagyunk!

— Hát nem vagytok mindannyian itt? — morogta a vezér lehajtott fővel.

— Te még kérded? Emeld fel a fejed, nézz ránk, számold meg hányan maradtunk ezen a szerencsétlen úton! Nézd meg, milyenek lettünk mi, akik veled maradtunk. Jobb volna, ha meg se maradtunk volna ilyen nyomoréknak.

— Nem látlak benneteket!...

— Miért?

— Vak vagyok!

Néma csönd következett.

— Az úton vesztetted el a látásod?

— Vakon születtem.

Búsan hajtották le fejüket mindhárman.

Az őszi szél söpört a hegyekben, és felkavarta a hervadt faleveleket. Köd ülte meg a csúcsokat. A hideg, nedves légben varjak szárnycsapása csattogott, és gonosz káromgásuk hallatszott. A nap korongját gomolygó, rohanó felhők rejtették el a világ elől.

A három ember halálraváltan meredt egymásra.

— Most hová megyünk? — bugygyant ki az egyikből síri hangon.

— Nem tudjuk, hová!

1901.

Bogdánfi Sándor fordítása

Városom, városom

Báti Zsuzsa

*Hogy dédelgettelek,
hogy dédelgettél,
hogy szerettelek,
hogy szerettél,
s most hogy nézel rám ...!
Hogy nézek rád ...!*

*Nagyobbra nőtem, mint te vagy,
a boltjaid, hol adnak, vesznek
a pénzzé vált időn,
szabadabb vagyok, mint az utcáid szíjával
megkötözött emberek,
ha nem volna jóbarátod
a lárma, az árnyékoló korom,
még ma is szépnek látnám
villogó éjjeli díszed,
a botor álcsillagokat.*

*De szomorú vagy néha,
ha csöndben zizzennek egyet
a fáradt villanyhuzalok,
nagyot sóhajt a széles sugárút
a fák miatt,
hogy ráhullatják a zöldet.
Ilyenkor én is tudom,
csöndesülő hangon jeleznek
ősz a telefonok.*

*Testemlen helyet kaptál,
magam is részed vagyok.
Változó, iramló szép napok*

*a szövetségeseink.
Kezem munkája vagy,
millió sejtemben rájt utat
anyagod,*

hogy lehetünk meg egymás nélkül?

*Nagyobb vagyok.
Nagyobb lettél.
Erős vagy.
Erősebb leszek,*

*ezért sohasem lesz
győzelmi dalunk,
harcos felek maradunk,
mert így akarja
a belőlünk született
hatalmasabb törvény.*

Megalázva

Báti Zsuzsa

*Milyen megalázó s megalkuvó dolog
akácvirágzaskor keresni a békét.
Hinni, hogy sokáig tart a tavasz
és kenyérrel is jóllakhatok.
Ahogy köröznek fölöttem a gépek,
füstölő reggelek szürkeségét látom,
s érzem, újra lábadoznak
a verekedni készülő világok.*

*Valamit tenni kellene hát,
hogy több legyek, mint egy
megnyert háború,
jobb, mint a könnyörületes irgalom.
Csak lármázzanak biztonságról a telefonok!
Más nyugalom kellene itt.
Másként szavatolt béke.
Hogy ne alázzon a félelem.*

*Anyám sem tudná megmondani,
mit tegyek, hogy többel mérhessem magam,
mint amennyit ér a földön
a katonákat szülő asszonyok élete.*

A sólyomszabadság vágyása

Derős István

*A nyárfakezek a végtelenségért
nyúlnak,
s rángó, kinyíló ereikből
ömlik a félhomály vére...*

*Lassan terjeszkedik az est,
s a homlokán két fénylő
csillag ragyog...
A hold sárga leve csorog,
és szürcsöli a félhomály,
míg a városi utcák füvére
eltévedt harmat hull...*

*Békabrekegésű táj lebeg a tudatomban,
(az ittenivel szemben),
s látom, hogy a gyárkérmény fenyít,
s tudom, itt is emberek élnek,
komoran és vidáman, mint másutt is,
olyanok, mint ősz hajú, fáradt apám,
akit a kasza legyőzött,
s véres-beteg szemében
már csak fiának tettei
gyűjthetnek fényt az életért!*

*S mégis rámlapul e város súlya:
a sólyomszabadságot veszni látom,
eltűnni egy virágzó, rezgő, újuló tájat,
hol a gyermekkor gyökerei a vad, szikes
mélyre nyúlnak...*

*Ne gondoljátok, hogy nyegle-magamat
siratom!
Arról adjanak számot a nyeglék,
a mások-hangján szólók!
A föld az, mely engem úgy megfogott,
s többé semmi el nem hárít!
A barna, morzsás föld, a dagadó, sáros föld,
melyből énem nőtt föl.
S mely fölött napsütésben nagy darab az ég,
mint a kender...*

*S most csak itt állok az utcasarkon,
a rend óre közelít felém,
(gyanús vagyok?!),
talán, hogy megkérdezze,
van-e pénzem, s ettem-e ma már?!
De aztán tovább áll,
talán nem akarja, hogy elvegye
tőlem ezt a kis szabadságot,
hogy verset írok a holdvilágról és a szeretetről*

*Állok, csak állok az utcasarkon idegenként,
s belül fuvolázik csendben a lélek...*

Rapszódia

Derűs István

*Édes fagyökerek tápláltak.
Rendezetlen lelket szült belém e kor.
S mindig csak félni tanított...
S a szó, a szó — seb lett a számon!
Marjátok ki szívemből e vétket...
Verjetek egy dárdát világot vonszoló sügyembe.
S hagyjátok mind el, ha akartok!
Én akkor is, nélkülületek — képzeletben bár —,
tisztá szívemmel felétek megyek...*

*Legalább a köveknek megmaradjak!
Legalább valamiben fönnmaradjak. Istenem!
Kő! — Istennél jobbnak gondollak, te hatalmas!
Kő! — Te sziklakemény gondolat, emberi ébredés!
A jóságot még nem láttam,
de éreztem már.
S nevezetek betyárnak — vagy bárminek —,
másként nem tehetek, én csak így élhetek:
csillogó szemű alkonyok vigyáznak rám!*

*Akarjátok, apák, hogy kimondjam:
gazemberek vagytok, átkozottak!
Átkozott legyen, ki belémültette a félelmet!*

*S mért félek, ha rakéta röppen karcsún az égen?
Nem hiszem,
hogy krónikásnak születtem.
Szeretem a füveket, a törekvő kis hangyákat,
a tiszta, kék eget, a morzsás földet s a búzát...
Mindenkori szeret játszadozni, de retteg és fél!*

*Villogó agyarú farkasok üvöltése a félelem!
De egyszer feloldódnak a gránit képződmények.
Sikoltva nyitják ki torkukat a gőzkazánok...
Ám mégis visszatér egy gondolat a nap árnyékában:
Kinzó, sújtó kövületgyilkok a félelem!
Eresszétek ki a madarakat!
Oldjátok el a köteleket!
Siessetek!
Még egy pár órával megtoldhatjuk az életünket!*

*A tudat, nyugtalan madaram,
kloroform dárdára felszúrva jajgat!
Eppen semmi se segít?!*
*A mocsarak felől halálhangokat sodor a szél!
Bogarak otthonát kéne felkeresni!
Füvek, ti adjatok menedéket a félelemtől!
S az ember küzd, tán nem is tudja, de küzd,
mert érzi, hogy nem sóvárgásra van!
A gyermekmosolygású béke egyszer eljön!*

Altatódal Búvópataknak

Almási Tibor

*Ma sehova sem engedlek,
ma nálam:
itthon maradsz...*

*Itthon maradsz,
nem mész a barátnődhöz,
sem a városba — máshova...*

*Búvópatak,
ma ünnep vagy,
kettőnk meghitt ünnepe,
mert látom,
hogy ezért a szokatlan marasztalásért
húszéves ráncaidból
suta, zavart hála tündököl...*

*Tudod mit
olvass nekem is:
kuporgó kis öledben
úgyis olyan árván fészkel
a kölcsönkönyvem...
Mondd, hol tartasz?
Ott-e, ahol az indián asszony
Kolumbusz óta sanyargó otthona határán
szűkölve búcsúzik
rabságba hurcolt férjétől,
vagy már a végén,
a tökrészeg tanítónál,
aki botjával csapkodva szónokol
a vízbefult gyermek sírjánál...*

*Látom, Búvópatak,
hogy a pilláid
már majd leragadnak,
ne betűzz tovább,
majd inkább én mesélek.*

Hol volt, hol nem volt
egy rettenetes tavasz,
ólomkatonák
dermesztő kikeletje,
amikor a cseresznyés
alig virágozott még,
s a piros gomolyagon csillogó fonál
már is leszakadt.
Itt a vége...

S talán fuss el véle?
Ó, mégse hazudj,
kérek, Búvópatak...

Nem így, nem így,
másként van vége,
mert az apád és anyád életének
kibogozhatatlan emlékei nyomán
lépten-nyomon kötelez
a rád-rádtörő jóság...

Búvópatak,
ne is figyelj már rám,
ma úgyis kettőnk ünnepe vagy —
talán nem is igaz
az ólomkatonák meséje,
és az sem,
hogyan hadiárva vagy...

Alszik már Búvópatak,
súlyos pilláiról
csokoládéharmat pereg,
arca otthonos pírban ég,
összekulcsolt keze a kölcsönkönyvemen,
nézem, nézem,
és mozdulni sem merek,
nehogy felébredjen...

Sáfrány Imre szövegrajza

A sleppen

Deák Ferenc

Most, amikor megint megérkeztek az őszi esők, eszembe jut az a borzasztó őszi sleppen.

Apám és én a slepp hátsó felében laktunk, két kis kabinunk volt. Az egyiket valamikor konyhának használta anyám. De amikor elhagyott bennünket, mi mindent felforgattunk, átrendeztünk, úgy, hogy ha netán visszatért volna, nem ismer rá a régi kabinokra. Apám mindig a fedélzeten járt-kelt, csak enni és aludni jött be. Emil és a felesége a slepp orrában lakott.

Az őszi volt a legborzasztóbb. A csatorna nyílegyenes volt, és ilyenkor nem is láttam semmi mást, csak sárgászöld vizet, amely később szürkére változott, és a náddal s füzesekkel benőtt partot. Két napig vontatta sleppünket a „Harcsa” nevű motoros, akkor kikötöttünk. Az eső esett. Nekem semmi, de semmi kedvem nem volt kimenni. Végtelenül sértődötten ültem és hallgattam naphosszat, behúzódva az egyik ágy végébe. Hallgattam, hogy suhog az eső, hogy kotyognak a hullámok... Sértődött voltam... egyedül voltam. A gumilabda ott hevert az ágyam előtt. Más játékom sohasem volt. Egyre csak suhogott az eső és kotyogtak a hullámok. Másnap kezdtek berakodni. Mint az égdörgés, hallatszottak egymás után a guruló talicskák... aztán egy, még nyersebb robaj mindegyik után, amikor kilódult a répa. Hallgattam ezt a dübörgést két napig... aztán meguntam. Magamra húztam a takarót és elaludtam. A víz gyor-

sabban, egyre gyorsabban folyt. Néha odakoccant a slepp oldalához. Máskor tompán ütődött neki valami. Akkortájt kezdtek mind sűrűbben feltűnni a csatornán a halottak. A behomályosodott kerek kis ablakon keresztül kezdtem figyelni őket. Láttam, hogy eleinte apámék kiemelik egyiket-másikat, de mikor mind több és több bukott fel a hullámokból. visszaeresztették a kihalászottakat is. Senki sem figyelt már rájuk. Én is meguntam őket és inkább találgatni kezdtem — az ágyon fekve — a zajok eredetét.

Hosszabb karcolás hallatszott néha. „Most a kabát gombja súrolta a hajót” — gondoltam — „vagy a cipője... ó, nem, egyiknek sem volt cipője. Biztos kabátgomb...” Néha csattanás hallatszott. „Most meg az egész testet a hajó oldalához szorította az ár.” Így tanakodtam... beszélgettem magamban. Egy este apámtól megkérdeztem: „miért ölik az embereket a vízbe?”

— Mert a víz elviszi... — mondta nyugodtan.

— Hát fontos, hogy elvigye?

— Fontos... — mondta csendben.

— De miért fontos az, hogy elvigye a víz?

— Hogy ne feleljen senki értük — válaszolta.

— De hát akkor bárki tehet ilyesmit...

— Igen, és senki sem felelős, mert a víz elviszi... — aztán magára húzta a takarót és elaludt.

Aztán állandóan ez járt az eszemben. Bántott, izgatott ez az igazságtalanság. És sértett. Sértődött voltam.

A rakodás vége felé járt. A slepp lassan megtelt. Egy nap ólmos eső kezdett esni. A fűzek lecsüngő vékony vesszői kalárisokként csilingeltek, zizegtek. A part felőli ablakon néztem kifelé. Új szórakozást találtam. Néztem, melyik munkás hogyan dolgozik, hogy van felöltözve, mik a szokásai, s efféléket. Hamar meguntam. Mind egyforma rongyos és sáros volt, egyforma mogorva és egyformán hallgatag. Az egyik mégsem volt olyan, mint a többi. Csak az az egy különbözött a többitől. Állandóan leste a töltést. Mintha várt volna valamit Csak azt láttam, hogy ideges és lesi a töltést. Az ólmos eső nem akart felhagyni. Apám mondta a munkásoknak, hogy bejöhetnek néha megmelegedni. Azután minden két-három forduló után bejöttek a tűzhely mellé. Nem néztem valami jó szemmel ezeket a mindig sáros, mogorva nagy embereket. Pár percig szótlánul álltak a tűzhely körül, aztán kimentek. Szándékosan hagytam a tüzet kialudni. Mégis mindig bejöttek. A langyos tűzhelyre szorították kezüket. Mikor kimentek, csupa sár volt a tűzhely.

Az ideges emberről másnap hiányzott a foltos nagykabát. Csuromvíz volt és szinte lila a hidegtől. Úgy éreztem, mindnyájan szenvednek. És sértődött voltam. Mindig az orromban ficáinkolt a sírás.

Apám megparancsolta, hogy a tüzet ne hagyjam kialudni.

Ők pedig minden két-három forduló után bejöttek sáros gumicsizmaikban, és hallgatagon álltak a tűzhely mellett. Haragudtam rájuk, mert szenvedtek.

Az ideges ember egy alkalommal valami régi konzervdobozt tett a tűzhelyre. Érdekelt, hogy mi van benne.

Fogtam a labdát, mely már oly rég mozdulatlanul hevert az ágyam alatt, felálltam az ágyra, és odavágtam a tűzhelyen sístergő dobozhoz. Felfordult. Tej volt benne. Az ideges rám nézett szomorúan, aztán felvette a dobozt, és mindnyájan kimentek.

Nem mozdultam az ablaktól. Láttam, az ideges oda-odament az egyik fához. Ott valami be volt csomagolva a nagykabátjába. Gondoltam, kiskutya, vagy valami hasonló. Sűrűn odament hozzá és takargatta, beszélt neki.

Úgy négy óra tájt befejezték a munkát. A slepp oldalán, a skála jelezte, hogy veszélyes többet rakni. A munkások sokáig készülődtek. Úgy látszott rajtuk, mintha nem akarnának menni. Csak amikor egész estébe hajlott az idő — indultak nehéz, lassú csoportban a falu felé. Az ideges nem ment velük. A kabátjába csomagolt batyut bevitte Emilékhez.

Vártuk a motorost, hogy elvontasson bennünket. Így szoktuk mindig, ha berakodtak. Apám és Emil kártyázott. Emil felesége állapotos volt és a kelengyét rendezgette. Ő is várta már, hogy kimozduljunk ebből az átkozott kikötőből, mert félt, hogy itt szüli meg a gyereket.

Az ideges ott állt a tűzhely mellett, mélyen gondba merülve. Kezében egy bádogbögre volt. Forralt bort ivott belőle.

Apám és Emil is ivott néha az előttük álló bádogbögréből. És itt volt a „batyu”, egy négyéves kisgyerek... Topogott erre-arra és gagyogott.

Végtelenül sértődött voltam.

Apámék verték a lapokat, néha szóltak csak. Az ideges ember összeráncolt homlokkal állt és gondolkodott. Emil felesége elmerült a kelengye rendezgetésében.

Itt szaladgált előttem a Batyu. Azt gondoltam, mégis jobb lett volna, ha mondjuk, valami kiskutyá. Avval most játszadozhatnék. Sértődött voltam.

A kislegény odajött az ajtóhoz. Kinyitottam neki. Kiment a konyhába, utána mentem csendben. Oda állt a följáró garádicsához, felsegítettem és kinyitottam az ajtót. Kint esett az ólmos eső. A fedélzet síkos volt, hogy gumicsizmában is alig állt az ember.

A Batyu ballagott erre-arra és nyafogott, hogy fázik. Aztán megcsúszott és gurult egyenesen a vízbe. Egy kis sikoltás hallatszott, utána csend volt. Elégedetten mentem és mondtam, hogy a Batyu belezuhant a vízbe. Lámpával mentek keresni, apám a parton, Emil és az ideges ember egy csónakon. Nem találták meg. Sok tetem úszott, de egyik sem a Batyu volt. A víz elvitte. A víz mindent elvisz magával és senki sem felelős érte. Igen... Igen... ezt tudtam, de semmi mást...

Másnap-harmadnap rosszul éreztem magam. A motoros nem jött. Az ólmos esőt felváltotta a havas eső. Borzasztó érzés vett rajtam erőt. Üres volt minden bennem és körülöttem is.

Hullott a hó. A folyó befagyott. Apám, Emil és az ideges ember állandóan verték a jeget a slepp körül. Nagy harc volt ez, mire körülverték, az eleje megint zizegett, bőrdzött. Szinte éjjel-nappal folyt a harc a hideg ellen. Emil felesége megszülte a gyereket. Kénytelen voltam én is vékony öltözetemben apáméknak segíteni. Állandóan fájt bennem valami, nem tudom megfogalmazni, hogy mi, de minden pillanatban sírásra görbült a szám. Apám csak csóválta a fejét. Tudták, hogy a répát nem menti már meg senki, de a sleppet menteni kellett...

Mikor kitavaszkodott, szinte büzlött az egész csatorna. Beteg voltam a magánytól, beteg a halottaktól, mindentől. Állandóan lázas voltam és minden ködben lebegett körülöttem.

A répát kihányták a sleppből, és egy motoros felvontatott bennünket a városba. Csodálkozva láttam, hogy rengeteg a rom, rengeteg az üszkös, égnék meredő gerenda... Megkérdeztem apámtól:

— Mi ez... mi lehet ez?

— Ezt nem lehet elúsztatni... ezt nem viszi el a víz... — és kemény tekintetét rámszegezte.

Utána anyámhoz kerültem. Aztán tőle is messze, messze... De ha megjönnek az álmos, szürke őszi napok, mindig sértődöttség fog el, és fölmerül bennem az a borzasztó, halottakkal teli ősz képe... ott a sleppen.

Déli verőfény

Németh István

Mint a verebésző macska, úgy osontak át a perzselő kopár udvaron. Talpukat sütötte a föld, szívük ott dobogott a torkukban, nem volt szabad bemenni a kertbe. A kertajtó kilincse magasan állt, Józsi Jucika fülébe súgta:

— Emelj fel.

Jucika megpróbálta.

— Nem bírlak. Olyan nehéz vagy, mint a sár — sepegte. — Emelj fel te engem.

— Te úgysem tudod kinyitni. Ehhez csak én értek. Tartsál rabló-létrát, majd úgy.

A lány összekulcsolta tenyerét, a fiú beelépett. Megkapaszkodott a lécben, átnyúlt a kerítésen, és egyetlen mozdulattal kikattintotta a zárat. Az egész udvar visszhangzott a kattanástól, nagyon megijedtek. Józsi leugrott, és mindketten egy hordó mögé bújtak. Ha most kijön valaki a házból, jaj lesz nekik! A hordó elviselhetetlen moslékszagot árasztott, nyüzsögtek rajta a legyek. Jucika úgy, guggolva, hátrább húzódott. Mikor Józsi odanézett, a félelemnél egy sokkal furcsább izgalom vett rajta erőt, melytől azonnal kiszáradt a torka: Jucikán a szoknya alatt nem volt semmi. Mindenről megfeledkezett, a félelemről is, meg a hintáról is, és úgy helyezkedett, hogy jobban lássa Jucikát. A lány észrevette, összekapta kicsi combját, térdre ereszkedett, s egészen odahajolt a fiú füléhez:

— Jönnek — súgta.

— Ki jön? — kérdezte Józsi majdnem hangosan. Révületében megfeledkezett a veszélyről.

— Senki, de majd jönnek, ha így hangoskodsz. Hát nem tudod, hogy csendben kell lennünk? Hogy tilosban járunk?

Jucikának most olyan fényes volt a szeme, mint a tükör, Józsi meglátta magát benne. Azt nézte, saját pufók, de gyöngyszemnyi mását, hol az egyik, hol a másik fényes ablakocskában.

— Nézz csak bele a szemembe — mondta száraz torokkal, az utolsó szót szinte már lenyelve.

A kislány mintha muslincát keresne benne, úgy fürkészte a fiú szemét.

— Mit látsz benne?

— Egyikben sincs semmi.

— Nézd meg jobban.

Jucika arca kigömbölyödött:

— Én vagyok benne!

— Ugye hogy! Én meg a tiédben. De olyan picike, picike vagyok, mint a mákszem.

— Én is.

Jucika grimaszokat vágott, kiöltötte nyelvét, mulatott magán, mint a tükör előtt. Aztán hirtelen elfintorította az orrát.

— Gyerünk innen, mert olyan bűdös ez a hordó, hogy elájulok.

Az udvaron senki se volt. A tyúkok a nagy hőség elől behúzódtak a görbe akácronkók alá, Bundás a nagykapu csöppnyi hűvössében vetette el magát, a nap éppen delelőn állt, ilyenkor sehol sincs árnyék, csak a nagy diófa alatt.

Odasiettek a kinyitott kertajtóhoz, besurrantak rajta, s belülről egy téglával támasztották be.

A nagy diófa a kert végében állt. Itt most már bátrabban haladtak előre.

A kertnek most füllesztő kaporszaga volt, ezt egyikük sem szerette, nem szerették a kapormártást.

Úgy léptek a hatalmas diófa alá, mint a kellemesen hűvös szobába. Nyáron ilyen a tisztaszobák hűvössége, ahova szintén tilos a bejárat, akárcsak a kertbe.

Milyen jó volt most itt! Ez a hely már messze esik az udvartól, és a kert bokrai meg a fa földre hajló ágai eltakarják őket.

— Nahát, itt van a hinta! — mondta Józsi, s máris beleült.

— Meghajtsalak? — kérdezte a kislány sóvár szemmel, de azért kedveskedően, ha már nem őt engedte előbb beleülni Józsi.

— Tudom én magam is, idesüss!

Jucika megállt a hinta mellett, és elragadtatással nézte Józsi csodálatos ügyességét. Egy-kettő olyan magasra hajtotta fel magát, hogy már ő is fuldoklott a gyönyörűséges borzongástól. De hamar megúnta ezt az egyoldalú szórakozást, s kérte Józsit, hogy álljon le. Józsi úgy viselkedett, mintha süket volna, fíradhatatlanul röpködött fel-alá, mozgott az egész fa, nyikorgott a kötél.

Jucika leült a földre, háttal a hintának. Úgy tett, mintha pukka-dozna.

Akkor Józsi hirtelen lefékezett.

— Akarsz ráülni?

— Nem fontos — mondta Jucika.

— Gyere, odaadom.

Jucika már ott is termett.

Józsi a hintán maradt.

— Odaadom, hintázhatsz egész nap, de csak úgy, de csak úgy, ha előbb felemeled a... a szoknyádat.

Jucika gondolkodás nélkül cselekedett.

— Itt van, tessék.

Józsit ismét a félelemnél is furcsább izgalom fogta el, pontosan az, amit az előbb érzett a hordó mellett kuporogva.

— De most már add ide a hintát! — hallja Jucika sürgetését, s ez éppen olyan, mint amikor az anyja rászól: elég legyen már abból a pityizálásból — pedig ő nem is pityizál, hanem legjobb ízűt iszik.

— Még egy kicsit — mondja, de az utolsó szó már megbicsaklik a torkán.

— Előbb engedj hintázni.

— Előbb te... még egyszer...

Jucika nézi Józsit, vihog.

— Miért vagy olyan piros, mint a paprika?

— En? Piros?

— Nézd meg a szemem bogarában, milyen piros vagy.

Most Józsi csinál úgy, mintha muslincát keresne Jucika szemében.

— Képzeld, nem vagyok benne. Egyikben sem vagyok benne.

Jucika kíváncsian hajol Józsi szeméhez.

— En benne vagyok a tiédben. Mind a kettőben benne vagyok! — S már megint kerekre fújja az arcát, aztán kiölti kicsi, hegyes nyelvét, mint a tükör előtt.

Hogy, hogy nem, már Jucika ül a hintán, boldogan helyezkedik, jól megkapaszkodik a kötél két ágában.

— Meghajtsalak? — kérdezi Józsi kedveskedően, mégis aggódva, netán leszakadhat ez a rossz kőköttél Jucika alatt.

— Ugyan, azt hiszed, először ülök hintán — mondja Jucika büszkén, de úgy, hogy evvel tessék is Józsinak.

S már röppen is Jucika fel, fel, egészen a magasba, olyan könnyedén, mintha szárnya volna. Kurta szoknyácskája libben, majd pedig odatapad még majdnem — baba combjához.

De ezt Józsi már nem látja, csak az ütemesen nyikorgó kötelet hallja. Olyan ez a kötélyikorgás, mint a sírás vagy mint a leányvihogás, ő maga se tudja, nekihasalt itt a diófa alatt, kicsit arrébb a hintától, míg majdnem — buksi fejét szinte belefúrta a porhanyós, langyos, száraz földbe. Nem bánta, hogy poros, maszatos lesz az arca, nem is tudta, hogy sir.

Oresztész

Jovan Hristić

RÁDIÓJÁTEK

HANGOK:

Elektra
Leány
Klütaimnésztra
Aigiszthosz
Oresztész
Püladész
A vendégfogadás hangja,
katonák hangja, rabszolga
hangja, kórus

1.

Elektra: Ennek tulajdonképpen nincs is kezdete. Eltűnésed óta az idő üresen telt el. Halott idő ez, egy helyben áll, és mindig ugyanaz. Se múlt, se jövő, se jelen, csak emlékezés. Ma hét éve. Ez a szám semmit sem mond nekem. Talán el kellene mennem a sírjára, de azt sem tudom, hol van. Ott, az alatt a kő alatt nincs semmi.

Leány: Nem kellene annyit gondolnia rá, kisasszony.

Elektra: Mondtam valamit? Bocsáss meg, elfeledkeztem magamról.

Leány: Azt akartam mondani, nem volna szabad, hogy a halottaknak akkora hatalmuk legyen az élők felett. Temessétek el a halottakat, így szokták mondani, ugye? Talán egy kissé kegyetlenül hangzik ez, de... (*Fel-sóhajt.*)

Elektra: Nem, igazad van. Az embernek eléggé erősnek kell lennie, ahhoz, hogy igaza legyen.

Leány: Nem értem a kisasszonyt.

Elektra: Te kisasszonynak nevezel?

Leány: Igaz, hogy mi egyazon munkát végezzük, én mosom az edényeket, a kisasszony pedig eltörölgeti őket, de... A kisasszony néha mint-ha nem figyelne a munkára, melyet végez, és én akkor azt mondom magamnak: ime, ez az én asszonykám, akivel olyan igazságtalanul bánnak.

Elektra: Csak a mesékben beszélnek így.

Leány: De én igazán így gondolom.

Elektra: Igen, de mindennek csak akkor van értelme, ha változtatni lehet a dolgokon, s ez csak a mesékben lehetséges. Különben nem is vagyok olyan biztos benne, hogy kívánom is a változást.

Leány: Majd meglátja, hogy minden másképp lesz. Néha nézem Aigiszthoszt, amikor borotválkozás után bepúderozza az arcát, s arra gondolok: nem, ilyen útalatos emberek nem tarthatják sokáig ezt az állapotot. Az uralkodónak valamivel tiszteletet kell ébresztenie önmaga iránt, ugye?

Elektra: Semmi sem változhat meg.

Leány: A kisasszony bátyja egy nap visszajön, s mindent rendbehoz. Egy olyan szép férfit arra született, hogy király legyen. Aznap, amikor elment, azt mondtam magamnak: istenem, mondtam, istenem, milyen szép ez a férfi! Pedig még oly fiatal volt! De akkor én is fiatalabb voltam. Mondom, egy nap vissza kell jönnie.

Elektra: Attól félek, ez sem változtatna sokat.

Leány: Alaposan megbüntetné ezeket.

Elektra: Igazán mindegy, hogy mi történne velük.

Leány: Milyen élvezettel ütnék egyet arra az undok pofájára! A kisasszony nem gyűlöli őket?

Elektra: Én egy férfit és egy asszonyt látok bennük. Nézem őket, hogyan ásitoznak, hogyan esznek. Önmagától mozgó hústömegek.

Leány: I-igen.

Távolról hallatszik:

Klütaimnésztra: Elektra! (Szünet.) Elektra!

Elektra: Megyek.

Leány: Szegény lány! És a bátyja... (Felsőhajt.)

2.

Klütaimnésztra: Hogy vetetted meg ezt az ágyat? Mire gondolsz te, amikor dolgozol? Mintha elfelejtettél volna ágyat vetni amióta ide helyeztük a hálószobát.

Elektra: Itt az asztal a virággal. (Szünet.) Bocsásson meg, de tegnap azt mondta, hogy így ágyazzak.

Klütaimnésztra: De ma emígy akarom!

Elektra: Majd megigazítom.

Klütaimnésztra: De né most. Mondd, gyűlölsz te engem?

Elektra: Miért kérdezi ezt tőlem?

Klütaimnésztra: Tudni akarom.

Elektra: Nem tudom.

Klütaimnésztra: S ha megparancsolok neked valamit? S ha szídlak?

Elektra: Az mindegy.

Klütaimnésztra: Rögtön igazítsd meg ezt az ágyat!

Elektra: Igenis.

Szünet. Ágyneműsusogás.

Klütaimnésztra: Nekem kínoznom kell téged, tudd meg.

Elektra: Valószínűleg.

Klütaimnésztra: Mit akarsz ezzel mondani?

Elektra: Semmit.

Klütaimnésztra: Így sem jó.

Szünet.

Klütaimnésztra: Gyűlölnöm kell benneteket. Téged és a bátyádat. Gyűlöllek benneteket. Hússzor is megigazítatnám veled ezt az ágyat. És mi van a fehérneművel?

Elektra: Kimostam.

Klütaimnésztra: Mosd ki még egyszer! Biztosan nem mostad ki jól. Különben is, te nem szoktad meg ezt a munkát. Hét év alatt mégiscsak meg kellett volna tanulnod valamit. Szeretném tudni, hogy érzi magát egy királylány, amikor, mondjuk, mos. Szóval? Mit gondolsz?

Csend.

Klütaimnésztra: Hallgatsz? Gyűlölsz?

Elektra: Nem.

Klütaimnésztra: Akarom, hogy gyűlölj! Figyelj ide: gyűlölj! Még csak egy kicsit jobban gyűlölj, hogy biztos legyek benne. Aztán csinálj, amit akarsz, menj, ahová akarsz. Elengedlek. Jó? Tegezhetsz, ha akarsz.

Elektra: Köszönöm.

Klütaimnésztra: Semmi más mondanivalód nincs?

Elektra: Jól megvettem most az ágyat?

Klütaimnésztra: Hagyd ezt most! Tudod, hogy én öltem meg a bátyádat. Gyűlöltem. Nem tudom, miért, de gyűlöltem.

Elektra: Miért kell erről beszélnie?

Klütaimnésztra: Te biztos azt várod, hogy bátyád visszatérjen.

Elektra: Nem.

Klütaimnésztra: És mit tennél, ha visszajönné?

Elektra: Nem tudom.

Klütaimnésztra: És mit tenné?

Elektra: Nem tudom.

Klütaimnésztra: Megölné bennünket. De ő nem fog visszatérni.

Elektra: (hallgat.).

Klütaimnésztra: Tudod, milyen nap van ma?
 Elektra: Tudom.
 Klütaimnésztra: Szeretted őt?
 Elektra: Vannak dolgok, amelyekről az ember csak barátaival beszél.
 Klütaimnésztra: Szóval, te még is gyűlölsz engem?
 Elektra: Mondtam már, hogy nem.
 Klütaimnésztra: Mi megölettük Oresztészt, és ő már régóta halott. Nem tudtad? Halott. Hallod, mit mondok?
 Elektra: Nem.
 Klütaimnésztra: Könnyeket látok a szemedben. Te sírsz?
 Elektra: Nem. Csak nagyon erős itt a fény.
 Klütaimnésztra: Lent pedig sötét van — ezt akartad mondani? Te ismét világos szobákban szeretnél élni?
 Elektra: A sötétség sötétség.
 Klütaimnésztra: Beszéljünk okosan. Mikor felejtet már el őt?
 Elektra: Én emlékeimben élek.
 Klütaimnésztra: Hazaengedhetnélek. Én csak arra várok, hogy valami történjék, s hogy biztos legyek. De én mindkét oldalról biztos akarok lenni. El fogod felejtetni?
 Elektra: Az életet nem lehet elfelejtetni.
 Klütaimnésztra: Akkor legalább gyűlölj engem!
 Elektra: Mondtam már, hogy nem gyűlölöm.
 Klütaimnésztra: Egyáltalán?
 Elektra: Mondtam már.
 Klütaimnésztra: Jó. Mehetsz.
 Elektra: Igenis.

Szünet.

Klütaimnésztra: Aigiszthosz! Aigiszthosz!
 Aigiszthosz (távolról): Fürdök. (Vízcsobogás.)
 Klütaimnésztra: Hagyd abba! Rögtön gyere ide!
 Aigiszthosz: Valami fontos?
 Klütaimnésztra: Nem.
 Aigiszthosz: Akkor előbb megfürdök.

Vízcsobogás, lassan utcai zajba megy át.

3.

Oresztész: Rögtön itt a sarok mögött kell lennie a piacnak.
 Püladész: Itt van!

A zaj felerősödik. Árúsok kiáltozása.

Oresztész: Hasonlítanak-e egymásra a városok?
 Püladész: Néha. Egyszer egy városban voltam, s azt hittem, egy másikban vagyok.
 Oresztész: Mégis, ez az én szülővárosom. De hét év után az összes városok hasonlítanak egymásra. Vagy nem?
 Püladész: Majd megkérdezzük valakitől.
 Oresztész: Még ne. Tudni akarom, milyen erős az emlékezetem. Nézd csak meg azt a kutat, nincs-e oroszlánfej alakja?
 Püladész: De igen.
 Oresztész: Gyerekkoromban gyakran játszadoztam egy oroszlánfejű kút körül. De ez még semmit sem jelent, ugye?
 Püladész: Nem tudom. Attól függ.
 Oresztész: Ma pontosan hét éve, hogy utójára itt voltam. Ha egyáltalán voltam itt valaha. Csak arra a napra emlékszem, semmi másra. Mit jelent ez, Püladész?
 Püladész: Nem tudom.
 Oresztész: Nincs kedved beszélgetni?
 Püladész: Fáradt vagyok.
 Oresztész: Én is. De nem nyugodhatok addig, míg meg nem tudom, hogy ez-e a szülőváros vagy nem. Ilyen megbízhatatlan emlékezőképesség, ez rémes. Mintha minden egy szitán szűrődne át. Vagy ez mind új? De akkor mi marad meg? Van-e értelme arra emlékezni, ami már nincsen? Mi marad meg mindebből, Püladész: A piac. Az oroszlánfejes kút.
 Oresztész: Rendben van, megkérdezzük valakit, s akkor nyugodtak leszünk.

Zsivaj, árúsok kiáltozása.

Leány: Hát ez a nyaklánc, ez meny nyibe kerül?
 Oresztész: Ugye, kislány, hogy hívják ezt a várost?
 Leány: Nézd csak a szemtelenjét!
 Oresztész: Csak azt kérdeztem, hogy hívják ezt a várost.
 Leány: Hát kislány vagyok én magának?
 Oresztész: Csak úgy mondtam.
 Leány: Ez Argosz, nem tudja?
 Oresztész: Biztos vagy benne?
 Leány: Hát itt élek már huszonkét éve!
 Oresztész: És sohasem mentél el innen?

Leány: Soha! És maga? Maga előszőr van itt?

Oresztész: Nem vagyok benne egész biztos, hogy előszőr-e.

Leány: Ez furcsa lehet.

Oresztész: Eléggé. Szóval, ez valóban Argosz. Hát az ott, az a palota?

Leány: Az a fehér? Igen. Én ott dolgozok.

Oresztész: Ki uralkodik most?

Leány: Hát valaki, akit Aigiszthosznak hívnak.

Oresztész: Aigiszthosz?

Leány: Ismeri?

Oresztész: Hagyjuk ezt! Klütaimnésztra mit csinál?

Leány: Ő is uralkodik. Ismeri őket?

A zsvíj hirtelen elhalkul.

Katonák hangja: Utat! Utat! A király és a királynő jön! Utat! Halottátok? Gyerünk innen, félre az útból!

Oresztész: Kinek mondtad ezt?

Katona: Neked! Tán süket vagy?

Leány: Ő idegen. Gyerünk innen gyorsan!

Oresztész: Várj, én...

Leány: Hallgasson! Jöjjön innen! Elvezetem egy csöndes utcába.

Oresztész: Hogy utat engedjünk nekik. Nekik!

Leány: Most ők a király és a királynő.

Oresztész: Igazad van. Püladész, gyerünk! Menjünk szállást keresni éjszakára. Köszönöm, kislány.

Ismét hallatszik az utca zaja, aztán csend.

4.

Leány: És akkor megkérdezte, hogy most ki uralkodik a városban.

Elektra: Te mit feleltél?

Leány: Azt mondtam neki: „Hát valaki, akit Aigiszthosznak hívnak”.

Épp így mondtam. „És a felesége” — mondtam. „Klütaimnésztra?” — kérdezte. Nem is kérdezte, hanem maga mondta: „Klütaimnésztra mit csinál?” S amikor megkérdeztem, volt-e Argoszban azelőtt, azt felelte, hogy nem biztos benne.

Elektra: És miért bánt ez ennyire téged?

Leány: Azt mondta nekem: „Kislány”, és ez feldühösített. Én mégsem látzom kislánynak, ugye?

Elektra: Nem, nem látszol annak.

Leány: De ő sem sokkal idősebb. És olyan szép!

Elektra: Igazán?

Leány: Ő a legszebb férfi a világon!

Bocsásson meg, a legszebb férfi a világon — a kisasszony bátyja. De ez biztosan a második legszebb férfi a világon. Legalább még egyszer szeretnék találkozni vele! Akkor tudnám, mit mondjak neki.

Elektra: Mit?

Leány: Hát azt, hogy szép.

Elektra: Talán még találkozol vele.

Leány: Nem hiszem. Úgy látszik, hogy csak átutazóban van.

Elektra: Hátha!

Leány: Nem, nem hiszem. Túlságosan szép lenne.

Elektra: Talán mégis...

Leány: Minél többet gondolok rá, annál inkább... Mit gondol, kisasszony, hasonlíthat-e két férfi egymásra, mint tojás a tojásra?

Elektra: Ha ikrek...

Leány: De ha még csak nem is rokonok? Ha még csak nem is ismerik egymást?

Elektra: Nem tudom.

Klütaimnésztra (távolról): Elektra! Elektra!

Elektra: Megyek!

Leány: Átkozott nő! Meg kell őt találnom!

5.

Vendégfogadós: Remélem, ezek a szobák megfelelnek önöknek. A fürdő itt van, átellenben. Megnéznék?

Oresztész: Köszönöm.

Vendégfogadós: Szabad kérdezni, meddig szándékoznak városunkban maradni?

Oresztész: Néhány napig. Talán még tovább is.

Vendégfogadós: Engedelmeükkel, elmennék.

Oresztész: Elmehet. (Szünet.) Ime, Püladész, itt vagyunk.

Püladész: Most biztos vagy benne, hogy ez a szülővárosod?

Oresztész: Biztos. Furcsa, hogy ez az ember, akivel beszélünk, mindent jobban megjegyzett magának, mint én. Én csak arra emlékszem, hogy holtan láttam apámat, és azok ott álltak a palota előtt. Aztán semmi másra nem emlékszem.

- Püladész: Ez érthető. És te most azt gondolod, hogy...
- Oresztész: Igen.
- Püladész: Mindjárt?
- Oresztész: Hajnalban.
- Püladész: De hogy jutsz be a palotába? Annak alapján, ami reggel történt velünk, megállapítottam, hogy nagyon jól őrzik őket.
- Oresztész: Én Oresztész vagyok, Agamemnón fia. Ki meri utamat állni?
- Püladész: Az őr.
- Oresztész: Mindegy. Nekem a főbejáraton kell bejutnom.
- Püladész: Legalábbis így gondolod.
- Oresztész: Mit akarsz evvel mondani?
- Püladész: Meg akartalak kérdezni, hogy érzi magát az az ember, aki bosszúból ölni akar.
- Oresztész: Mint egy egér az egérfogóban. Valamit tenned kell, mégpedig rögtön. Ki kell tervezned, hogyan teszed meg, mégpedig gyorsan. És tervednek sikerülnie kell.
- Püladész: Arra gondoltam, hogy érezheted magad, mielőtt megölsz két embert.
- Oresztész: Ez igazságos büntetés lesz.
- Püladész: Mondjuk, hogy úgy van.
- Oresztész: Mire gondolsz?
- Püladész: Te mégiscsak gyilkolni fogsz. Akár igazságosan, akár nem.
- Oresztész: Igazságosan. Én csak végrehajtom az ítéletet.
- Püladész: Változtat ez valamit a dolgon?
- Oresztész: Miben?
- Püladész: Hísz ölni fogsz!
- Oresztész: Ők is gyilkoltak. Ez a büntetésük. Megérdemelt büntetésük.
- Püladész: Mondjuk, hogy igazad van.
- Oresztész: Mire gondolsz?
- Püladész: Arra, hogy ölni fogsz. Akár igazságosan, akár nem.
- Oresztész: Hát inkább hagyjam őket élni?
- Püladész: Nem erre gondoltam. Hanem arra, hogy mennyire igazol téged ez az igazságosság.
- Oresztész: Azt gondolod, hogy nem teszem jól, amit teszek? Ostobaság. Meg kell tennem.
- Püladész: Igen. Ha már egyszer elhatározod magad ilyesmire, akkor nincs értelme kételkedni, hogy az jó vagy nem jó. Magad mondod, hogy meg kell tenned.
- Oresztész: Feltétlenül meg kell tennem.
- Püladész: És biztos vagy abban, hogy mi a jó?
- Oresztész: Hallgass meg, Püladész! Én tudom, mit teszek. Végeredményben ez az én dolgom.
- Püladész: Bocssás meg.
- Oresztész: Jó, de mondd meg, mire gondoltál! Még mindig barátok vagyunk?
- Püladész: Ha te is úgy akarsz — még mindig.
- Oresztész: Mit akartál mondani?
- Püladész: Ha valakit megölünk, akkor megölünk valakit. Ha te megölöd őket, kérdem én, mennyivel lesz kevésbé a te gyilkosságod, és mennyivel lesz kevésbé gyilkosság azért, mert, mondjuk, igazolja a bosszú és minden más.
- Oresztész: Ez nem érdekel. Én csak kötelességemet teljesítem.
- Püladész: De mi lesz utána? Ha majd két ember élete szárad a lelkeden?
- Oresztész: Teljesítettem kötelességemet.
- Püladész: Biztos vagy benne, hogy nem érzed majd magad gyilkosnak?
- Oresztész: Egyáltalán nem. Mi van veled, Püladész? Ők megölték az apámat, érted? S nekem most utat kell engednem nekik!
- Püladész: Igen, elismerem, ez egyáltalán nem kellemes.
- Oresztész: Nem kellemes! Ez rémes, rettenetes, borzalmas! Nincs rá szavam!
- Püladész: A bosszú szép gondolat, de a gyilkosság rettenetes. Állandóan erre gondolok.
- Oresztész: Mit akarsz evvel mondani?
- Püladész: Majd meglátjuk.
- Oresztész: Mit látunk meg?
- Püladész: Mennyire bonyolult ez a kérdés! Vagy talán álmos vagyok, s azért nem értem az egészet.
- Oresztész: Álmos vagy.
- Püladész: Biztosan.
- Oresztész: Legjobb lesz, ha mindketten alszunk. Jó éjszakát, Püladész.
- Püladész: Te nem fogsz aludni?
- Oresztész: Majd később. Gondolkodnom kell.
- Püladész: Hát akkor jó éjszakát. Jobban mondva: jó napot!
- Oresztész: Ühüm.

Klütaimnésztra: Aigiszthosz, én gyereket akarok!

Nedves, meztelen lábak cuppogása a kőpadlón.

Aigiszthosz: De hát, drága Klütaimnésztrám...

Klütaimnésztra: „Drága Klütaimnésztrám!” Egész nap csak fürdesz, s ha komolyan akarok veled beszélni, azt mondd: „Drága Klütaimnésztrám”, és felemeled a kezéd.

Aigiszthosz: Olyan hőség van, drága Klütaimnésztrám, hogy a fürdés az egyetlen menedékem. Te nem érzed a meleget?

Klütaimnésztra: Rendben van, fürdeni fogsz. Ráérsz most egy kicsit beszélgetni velem?

Aigiszthosz: Hogyne.

Klütaimnésztra: Látod, Aigiszthosz, én jól tudom, hogy amit én teszek, az nem egészen helyénvaló, de...

Aigiszthosz: Nem egészen helyénvaló. Ezt szépen és meggondoltan mondtad.

Klütaimnésztra: Ez nem a te gyereked, mivel te...

Aigiszthosz: Rendben van.

Klütaimnésztra: Értjük egymást?

Aigiszthosz: Tökéletesen.

Klütaimnésztra: De én kívánom őt. Tudod, miért?

Aigiszthosz: Majd megmondod.

Klütaimnésztra: Azért, már mert hét éve élek veled, de még mindig nem tudom, hányadán állok.

Aigiszthosz: Azt hittem, te ezt nagyon is jól tudod.

Klütaimnésztra: Mert már hét éve élek avval az emlékkal. Tudod, mire gondolkodok?

Aigiszthosz: Tudom.

Klütaimnésztra: Én azt éretted tettem, mert szerettelek. Te meg? Mit nyújtottál nekem te, hogy mindent pótolja, értelmessé tegye? Semmit. Nekem semmim sincs, amiről azt mondhatnám, íme ezt ő adta nekem, evvel kezdeni lehetne valamit. És ezért akarom már egyszer tisztázni a helyzetet, legalább önmagam előtt. Értesz?

Aigiszthosz: Nem látom, miért tisztázódnék evvel a helyzet.

Klütaimnésztra: Legalább tudom, majd, hányadán állok. Azt mondják, hogy szülés után az asszony teste is újjászületik. És nem lesz közöm semmi máshoz. Végeredményben az ember nem élhet egyetlen tettel egész életében!

Aigiszthosz: Hát így?

Klütaimnésztra: Így van egy lányom, aki még csak nem is gyűlöl. Én nem tudom, hol vagyok, Aigiszthosz, azt én egyedül tettem meg, s ő még csak nem is gyűlöl, érted? Néha úgy rémlik, mintha valamilyen ködfátyolon keresztül néznék benneteket. Mit gondoltál, ha valami történik, nem te leszel az oka, ezt gondoltad, ugye?

Aigiszthosz: Dehogy! Én ezt sohasem kívántam tőled.

Klütaimnésztra: De én akartam. Szerettelek.

Aigiszthosz: Én is téged.

Klütaimnésztra: Ezért fekszel egész nap a fürdőkádban.

Aigiszthosz: De Klütaimnésztrám...!

Klütaimnésztra: Tudom, nem te vagy az oka, az ember ilyenek születik. De meg kell hogy érts. Nekem csak nagyon kevés kell, csak annyi, hogy megfogódzkodhassak valamibe. Értesz? Hol vagy, Aigiszthosz? Nem figyelsz rám?

Aigiszthosz: Itt vagyok.

Klütaimnésztra: Nem vagy. Nem hallgattad, mit mondok. Mire gondoltál?

Aigiszthosz: Az emberek már úgymindenfélét beszélnek rólunk.

Klütaimnésztra: Ez nem jutott eszedbe akkor, mikor rólam volt szó?

Aigiszthosz: Tudom, hogy nem nyújthatom neked mindazt, amit te elváltál. De mit tettem volna? Szerettelek, pedig tudtam, hogy nem szabad téged szeretnem. Meghallgattál volna, ha akkor mindent elmondok neked? Azt is, hogy nem lehet gyermekem?

Klütaimnésztra: Talán igazad van. Mindegy. Tudd meg, nekem gyermekem lesz, és kész! Gondolj, amit akarsz, de nekem gyermekem lesz!

Aigiszthosz: Akkor nem tudom, mi szükség van erre a beszélgetésre.

Klütaimnésztra: Hová még?

Aigiszthosz: Fürödni.

Meztelen lábak cuppogása. Vízcsobogás.

Leány: Kisasszony! Kisasszony!
 Elektra: Tessék! Ki kell mosnom ezt a fehérneműt.
 Leány: Megtaláltam őket! Megtaláltam őket!
 Elektra: Kiket?
 Leány: Azt az embert, akit reggel láttam, meg a barátját!
 Elektra: Te egész nap csak erre gondolsz. Nekem meg estig mosnom kell, ki kell mosnom ezt a fehérneműt.
 Leány: Bocssáson meg. De én úgy örültem!
 Elektra: Ügyet se vess énrám. Felismert?
 Leány: Nem.
 Elektra: Na látod!
 Leány: Nem azért! Aludt. Ott, a vendéglátóban, a piacnál. Tudja, annál az üzletnél, ahol a pogácsákat árulják, a szőlőizzel megkent pogácsákat. Tudja?
 Elektra: Tudom. És?
 Leány: Hallottam, ahogy a vendéglátó tulajdonosa beszélgetett valakivel az utcán. „Vannak-e vendégek?” — „Kevesen.” — mondja a gazda. Mire a másik: „Sovány esztendő. Túlságosan nagy a hőség.” — „Ma reggel idegenek érkeztek” — mondja a gazda. „Úgy látszik, hosszabb ideig maradnak.” — „Az jó” — mondja a másik. „Jó” — mondja a gazda.
 Elektra: És akkor te odasompollyogtál...
 Leány: Honnan tudja?
 Elektra: Nem volt nehéz eltalálni.
 Leány: Buta vagyok, ugye?
 Elektra: Nem vagy...
 Leány: De butaságot követtem el...
 Elektra: Dehogya. Szép, hogy vannak emberek, akik még megtesznek ilyet.
 Leány: Hogy belesnek az ablakon?
 Elektra: Igen.
 Leány: Hol is hagytam abba? Oda-settenkedtem, és bekukucsáltam az ablakon. És ő olyan szép volt, hogy elállt a lélegzetem. Egyszerre valami ürességet éreztem a bordáim alatt.
 Elektra: És mi történt aztán? Fölébredt?
 Leány: Nem. Pedig elég sokáig néztem. Biztosan nagyon fáradt volt.
 Elektra: Biztosan. Ma este is odamész, s megváród, hogy kijöjjön?

Leány: A kisasszony nem tenné ezt meg, ha valaki úgy megtetszene a kisasszonynak, hogy eláll tőle a lélegzete?
 Elektra: Valószínűleg megtenném.
 Leány: Én nem ülhetek így magányosan, mint a kisasszony. A kisasszony vagy dolgozik valamit, vagy ül és hallgat. Énnekem nincs édesapám.
 Elektra: Hagyjuk ezt.
 Leány: Nagyon sajnálom, kisasszony, hogy ennyire egyedül van. Miért nem jön egyszer velem?
 Elektra: Hová?
 Leány: Táncolni vagy a térre. Ahol sokan vannak, ahol nagy a zsvaj, és ahol senki sem gondol szomorú dolgokra. Néha, amikor ott szórakozom, a kisasszonyra gondolok, és akkor én is nagyon bánatos vagyok.
 Elektra: Te jó leány vagy. De énnekem nem esik nehezemre egyedül lenni.
 Leány: Tudom, a kisasszony a király leánya. De hát a királyok nem szórakoznak?
 Elektra: Biztosan. Gyilkolják egymást.
 Leány: Nem erre gondoltam. Én buta vagyok, de nem tehetek róla. Miért nem jön velem ma este? Nagyon érdekes lesz.
 Elektra: A vendéglátó előtt?
 Leány: Ott. Mi várunk rá, ő kijön, és mi követni fogjuk. Ez érdekes. S ő nem fogja tudni, hogy mi követjük.
 Elektra: De én csak utadban leszek.
 Leány: Mindegy. Ő úgysem veszi észre. Menjünk, jó?
 Elektra: Ne haragudj, de én nem megyek.
 Leány: Ismét egyedül fog ülni?
 Elektra: Igen.
 Leány: De én tudom, kicsoda ő.
 Elektra: Az a fiatalember?
 Leány: Igen.
 Elektra: Nem tudom, mi közöm lehet nekem ehhez.
 Leány: Ő a kisasszony bátyja.

Szünet.

Elektra: Magad is tudhatod, hogy ez lehetetlen.
 Leány: Pedig biztos vagyok benne.
 Elektra: Hisz alig láthattad.
 Leány: De még sohasem állt el úgy a lélegzetem, mint ma. Ugyanúgy, mint hét évvel ezelőtt, higgyje el.

Elektra: És azért gondolod, hogy ő a bátyám?
 Leány: Biztos vagyok benne.
 Elektra: De az hét évvel ezelőtt volt, s te akkor alig is láttad!
 Leány: Ha nekem valaki megtetszik, én megjegyzem magamnak minden hajszálát, mégha csak egyszer megy is el előttem.
 Elektra: Ne beszéljünk erről többet, jó?
 Leány: De ő a kisasszony bátyja!
 Elektra: Lehetetlen!
 Leány: Pedig úgy van.
 Elektra: Megyek befejezni a mosást.
 Leány: Meglátja majd, hogy ő az. Én idevezetem.

8.

Oresztész: Megyek, Püladész. Abban az órában kell meghalnia, midőn elszáll az éj. Az én bosszúm az első napsugárral érkezik.
 Püladész: Igen. Az ember valahogy így is képzeli el a bosszút — tisztán és világosan. Tükörfényes kard satöbbi, satöbbi.
 Oresztész: Úgy rémlik, mintha egész életemet magam előtt látnám, Püladész.
 Püladész: Azt mondják, így érzik magukat a vízbefulók is.
 Oresztész: Talán. De ez az a pillanat. Teljes egészében érezni akarom.
 Püladész: És érzed is?
 Oresztész: Óriási úrt érzek magam előtt. Úgy belerohanok ebbe, mint ahogy a víz tódul egy résen át a hajóba.
 Püladész: El tudsz jutni a palotáig?
 Oresztész: Hogy érted ezt?
 Püladész: Ismered-e az utat?
 Oresztész: Ismerem. Most mindent tudok. Mindent tisztán és világosan látok magam előtt. Látom őket akkor, és magamat is.
 Püladész: És a szemüket is?
 Oresztész: Kinek a szemét?
 Püladész: Az övéket.
 Oresztész: Azokat akkor fogom látni, amikor majd haldoklanak. Látni fogom utolsó, riadt tekintetüket. Aztán a sötétséget. Aztán a napot.

Csendes óvatos léptek.

Leány: Ez Oresztész?
 Püladész: Igen. Ez Oresztész.

Oresztész: Ki vagy te?
 Leány: Én a palotában dolgozok, hűgával együtt.
 Oresztész: Mit keresel itt?
 Leány: Eljöttem megbizonyosodni, hogy igazán visszajötték. Én már reggel láttam, s azt kérdezte tőlem, hogy ez Argosz-e, emlékszik? Én pedig megjegyeztem magamnak az arcát, mert akkor ugyanúgy elállt a lélegzetem, mint amikor elment innen.
 Püladész: És te ezt megjegyezted magadnak?
 Leány: Igen. Furcsa ez? Hisz ő olyan szép!
 Püladész: Csak úgy kérdeztem.
 Oresztész: Nincs vesztegetni való időm.
 Leány: Majd én megmutatom az odavezető utat.
 Oresztész: Nem kell. Magam megyek.
 Püladész: Jobb lenne, ha ő is veled menne.
 Oresztész: Hát akkor gyerünk!

9.

Klütaimnésztra: Elektra! Elektra! *(Szünet.)* Elektra! *(Szünet.)* Elektra! *(Szünet.)* De hát hol van? Nekem kell mennem és felébresztenem őt? *(Csöndesebben.)* Aigiszthosz! *(Szünet.)* Aigiszthosz!
 Aigiszthosz: Tessék!
 Klütaimnésztra: Nem találok.
 Aigiszthosz: Kit?
 Klütaimnésztra: Elektrát.
 Aigiszthosz: Hát akkor?
 Klütaimnésztra: Nem találok érted?
 Aigiszthosz: Nem látok ebben semmi rémeset.
 Klütaimnésztra: Már félórája hívom, de ő nem jön.
 Aigiszthosz: Biztosan alszik.
 Klütaimnésztra: Nem szabad aludnia, ha én keresem. Különösen most nem.
 Aigiszthosz: Miért épp most nem?
 Klütaimnésztra: Mert most már biztos vagyok benne. Gyerekem lesz.
Szünet.
 Klütaimnésztra: Nem találok. Üres az ágya.
 Aigiszthosz: Nem tudom elképzelni, miért van most rá szükséged.

Klütaimnésztra: Meg kell neki mondanom. Akarom, hogy tudja.
 Aigiszthosz: Biztosan elment.
 Klütaimnésztra: De hova?
 Aigiszthosz: Honnan tudjam én azt?
 Klütaimnésztra: De nekem tudnom kell! Hogy merészelt csak elmenni?
 Aigiszthosz: Biztosan unatkozott.
 Klütaimnésztra: Te mentegeted?
 Aigiszthosz: Azt hiszem, jól tette, hogy elment.
 Klütaimnésztra: Te pártját fogod?
 Aigiszthosz: Miért védeném?
 Klütaimnésztra: Te pártolod őt.
 Aigiszthosz: Aludjunk inkább!
 Klütaimnésztra: Te ismét magamra hagysz?
 Aigiszthosz: Magad akartad, hogy békén hagyjalak.
 Klütaimnésztra: De nem pártolhatod őt!
 Aigiszthosz: Nem is pártolom.
 Klütaimnésztra: Neki itt kell lennie. Aigiszthosz, kelj fel, és keresd meg!
 Aigiszthosz: Azt mondtad, hogy üres az ágya.
 Klütaimnésztra: Kutasd át a palotát!
 Aigiszthosz: Hát nem lenne jobb, ha haludnánk?
 Klütaimnésztra: Te nem akarsz belekeveredni ebbe az ügybe, ugye?
 Aigiszthosz: Én csak azt gondolom, hogy jobb lenne, ha aludni mennénk.
 Klütaimnésztra: Akármilyen történet is, mi együtt vagyunk: te meg én. Mások előtt mi egyek vagyunk, tudod-e?
 Aigiszthosz: Semmi sem fog történni.
 Klütaimnésztra: Mi is történhetnék?
 Aigiszthosz: Azt mondtam: semmi sem fog történni.
 Klütaimnésztra: És mit gondoltál, mi történhet?
 Aigiszthosz: Semmi.
 Klütaimnésztra: Vele semminék sem szabad történnie. Azt gondold, hogy történhet valami?
 Aigiszthosz: Nem.
 Klütaimnésztra: De gondoltad.
 Aigiszthosz: Nem gondoltam.
 Klütaimnésztra: De gondoltad.
 Aigiszthosz: Magad mondtad: „ha valami történik”.

Klütaimnésztra: És mit gondoltál te, mi történhet?
 Aigiszthosz: Semmi.
 Klütaimnésztra: Pedig gondoltad.

Szünet.

Aigiszthosz: Virrad. Megyek megfürödni.
 Klütaimnésztra: Menj csak, menj! Te csak fürödj meg!
 Aigiszthosz: Magamhoz kell térnem. Te felébresztettél.
 Klütaimnésztra: Mit gondoltál, mi történhet?
 Aigiszthosz: Semmi.

Vízcsobogás.

10.

Leány: Ne arra! Erre megyünk. Vigyázzon, itt lépcsők vannak.
 Oresztész: Ebbe a palotába én nem léphetek be itt. A főbejárathoz megyek.
 Leány: Az arra van.
 Oresztész: Oda is indultam.
 Leány: Nem, épp ellenkező irányban indult.
 Oresztész: Valaki jön.
 Leány: Az őrség. Bújjon ide!

Fegyvercsörgés. Lépések.

Leány: Elmentek. Gyerünk!
 Oresztész: Én a főbejárathoz megyek.
 Leány: De azt katonák őrzik!
 Oresztész: Megölöm őket!
 Leány: Négyen vannak. S a húga várja.
 Oresztész: Rettenetes! Úgy kell osonnom, akár egy tolvajnak. Talán még alszanak.
 Leány: Biztosan alszanak.
 Oresztész: Fel kell őket ébreszteni, ordítani kell, fel kell riasztani az egész várost! Hisz én bosszúálló vagyok, nem orvgyilkos! Ordítani fogok.
 Leány: Csak azt ne! Akkor megfogják, és mindennek vége.
 Oresztész: Ki fog meg?
 Leány: Az őrök. Sokan vannak. Csak úgy hemzsegnek a palota körül. És a húga várja. Nem akar vele beszélni? Jöjjön csak velem! Aztán majd a főbejárathoz megyünk.

Szünet.

Elektra: Te vagy, Oresztész?
Oresztész: Én.

Szünet.

Elektra: Hét év múlt el azóta.
Oresztész: Hét.
Leány: Ugye, igazam volt? Én so-
sem tévedek, különösen, ha... De
megyek, vigyázok, nehogy valaki
erre jöjjön.

Szünet.

Oresztész: Gyűlölöm őket, Elek-
tra.
Elektra: Most csak rád gondolok.
Hét év rövid idő egy tesvérhúgnak,
de az én szemem gyengébb a szere-
tetemnél.
Oresztész: Szeretnélek úgy látni,
ahogy te engem látsz. De én csak
rájuk gondolok. Te is gyűlölöd őket?
Elektra: Oresztész, én szeretlek té-
ged.
Oresztész: Ne nyúlj hozzám! Ér-
zem, a gyűlölet úgy tör ki a testem-
ből, mint a verejték.
Elektra: És nemsokára vérbe már-
tom a kezem.
Oresztész: Keresztülgázolunk a vé-
ren, és megtisztulunk.
Elektra: Akkor most utoljára ölel-
lek magamhoz mint testvéremet.
Oresztész: Nem akarod, hogy bosz-
szút álljak?
Elektra: Ha elhatároztad, tedd meg!
De azután egyedül leszünk, külön-
külön egymástól. Te férfi vagy, én
nő. És testvérek voltunk.
Oresztész: Te nem gyűlölöd őket?
Elektra: Nem. Talán abban a pil-
natban gyűlöltem őket, amikor azt
megtették, de most már nem. Már
csak az emlékezés maradt.
Oresztész: Meg fognak halni.
Elektra: Tették is meghal velük?
Oresztész: Szemet szemért. Elek-
tra.
Elektra: Igazad van.
Oresztész: Te másképp gondolsz?
Elektra: Én csak azt az úrt látom,
amely ránk vár. De neked igazad
van.
Oresztész: Amikor reggel meglát-
tam őket, fellobbant bennem a gyű-
lölet irántuk.
Elektra: Hát addig?
Oresztész: Nem tudom. Gyűlöltem
azt a napot és azt az órát. Megdöb-
bentett, hogy ez még mindig meg-
van.

Elektra: Hát ő? Emlékszel rá?
Oresztész: Igen.
Elektra: Édes bátyám!

Szünet.

Elektra: Emlékszel-e, amikor egy-
szer fürödni mentünk vele?
Oresztész: Sokszor mentünk.
Elektra: Az, amire gondolok, csak
egyszer történt. Emlékszem, felemelt
egy kavicsot, a tengerbe dobta, és
azt mondta, inkább önmagának,
mert mi ezt akkor még nem érthet-
tük meg: „Az ember úgy merül a
feledésbe, mint a kavics a tengerbe.
Hisz én már nem tudom, milyen szí-
nű volt Akhilleusz szeme.” Emlék-
szel?
Oresztész: Folytasd!
Elektra: Akkor megfogadtam, hogy
nem fogok feledni. Emlékszel, mi-
lyen színű volt a szeme?
Oresztész: Fekete?
Elektra: Zöldeskék. Mint a tenger
a part közelében.
Oresztész: Igazad van. Én min-
dig...
Elektra: Te elfelejtetted. De én
megfogadtam, hogy emlékezni fogok
rá. Mindenre: a szemére (addig én
sem tudtam, milyen a színe), a moz-
dulataira, hangjára. Emlékszem, ho-
gyan ejtette a szavakat, hogyan
emelte aikához a szőlőszemeket,
hogy igazította meg tőgáját, hogyan
játszadozott kardja markolatával,
amikor egyedül volt. Megfigyeltem.
Akkor is, amikor nem tudta, hogy
valaki nézi. Figyőnyök, oszlopok
mögött rejtőzködtem, hogy láthas-
sam, s mindent emlékezetembe vés-
sek. Most, ha rá gondolok, ő itt van
előttem. Ismerem hőrének minden
rincát, azt a helvet a kezén ahol
valaha kelése volt, mindent megie-
gveztem magamnak, és ez most mind
hennem van.
Oresztész: De ők mégiscsak meg-
álltak!
Elektra: Meg. De mindezzel ma-
gamban hogy is gyűlölhetem őket?
Hogy is láthatok akármit, rajta kí-
vül? Lehet-e így gyűlölni?
Oresztész: Én gyűlölöm őket. Én
megbosszulom őt!
Elektra: Mindenkinek megvannak
a maga feladatai.
Oresztész: Én ebben a palotában
születtem. Elektra, most mégis a
hátsó bejáraton kellett bejönnöm.
Én a város urának a fia vagyok, de

tegnap félre kellett állnom, hogy ők elhaladhassanak. Bejártam majd az egész Görögországot, és visszatértem ide. Nem tudom el akartam-e jönni, de most itt vagyok. És el kell végezmem kötelességemet.
Elektra: Az a te dolgod.
Oresztész: És elvégzem!

Vízcsobogás.

Oresztész: Mi ez?
Elektra: Biztos Aigiszthosz fürdik.
Oresztész: Virrad. Tehát ők is felébredtek. Megyek.

Rézedény esik a padlóra.

Oresztész: Mire szolgál most ez a helyiség?
Elektra: Ebédlőnek.
Oresztész: Azt hittem, ez az előcsarnok.
Elektra: Azelőtt az volt.
Leány: Mit csináltak?
Oresztész: Valamit a padlóra dobtam. Azt hittem, az előcsarnokban vagyunk.
Leány: Az úrnő felkelt. Aigiszthosz pedig fürdik.
Oresztész: Annál jobb.
Klütaimnésztra: Ki van ott?

Szünet.

Klütaimnésztra: Aigiszthosz! Aigiszthosz!
Aigiszthosz (messziről): Tessék!
Klütaimnésztra: Valaki járkál a palotában.
Aigiszthosz: Biztosan reggelihez terítenek.

Vízcsobogás.

Oresztész: Megyek.
Leány: Félek. A konyhában leszek, ha valamire szüksége lenne.
Oresztész: (hangosan lépked a kőpadlón).
Klütaimnésztra: Ki van ott?
Oresztész: Oresztész.

Szünet.

Klütaimnésztra: Az én fiam?
Oresztész: Annak a fia, akit megöltél.
Klütaimnésztra: Tudtam! Aigiszthosz! Aigiszthosz!
Oresztész: Nincs rá szükséged, hogy hívd.

Aigiszthosz: Mi történt?
Oresztész: Ugyanabban a fürdőkádban fog meghalni, amiben az apám.
Aigiszthosz: Valami fontos?
Klütaimnésztra: Nem fontos.
Aigiszthosz: Akkor előbb megfürdök.

Vízcsobogás.

Oresztész: A mindenható istenek nevében halálra ítélek. Te megölted az apámat, a te férjedet. A fürdőkádban ölted meg, orvul és aljasan. A halálért halál jár. Készülj fel a halálra!
Klütaimnésztra: Gyűlöllek. Mindkettőtöket gyűlöltelek attól a pillanattól fogva, amikor megéreztelek benneteket a méhembem. Gyűlöltelek benneteket, mint ahogy apátokat gyűlöltem. De most van valami, ami boldoggá tesz. Valami, ami itt van, de sohasem látja meg a napvilágot. Most már mindegy. Öljd meg! Én nyugodt vagyok. Te azt ööld meg, ami már nem az enyém.

Nedves, meztelen lábak cuppogása a kőpadlón.

Aigiszthosz: Te vagy, Oresztész?
Oresztész: Én vagyok.
Aigiszthosz: Visszatértél hát?
Oresztész: Vissza.
Aigiszthosz: Te is, Elektra? Kerestünk az éjjel.
Elektra: Ő meg fog benneteket gyilkolni.

Szünet.

Aigiszthosz: Itt maradsz, Oresztész, vagy csak átutazóban vagy?
Oresztész: Csak átutazóban.
Klütaimnésztra: Ő meg akar bennünket ölni, Aigiszthosz. Mindkettőtök. Vele együtt fogok meghalni én is.
Aigiszthosz: Nem ülnél le, Oresztész? Együtt reggelizhetnénk.
Elektra: Ő meg akar benneteket ölni.
Aigiszthosz: Szóval, Oresztész?
Oresztész: Igen.
Aigiszthosz: Tehát velünk reggelizel?
Klütaimnésztra: Aigiszthosz, te meg vagy örülve!
Aigiszthosz: Természetesen. De hát az embernek joga van felkészül-

nie a halálra. Te kötelességedet teljesíted, Oresztész, és én nem akarok ebben megakadályozni. Csak-hogy mindannyiunknak vannak szokásaink. Végül is, Klütaimnésztra, mi ketten együtt vagyunk.

Elektra: Azt hittem, hogy mindez sokkal egyszerűbb. Most pedig végig kell néznom az egészet.

Aigiszthosz: Mit szoktál reggelizni?

Oresztész: Szőlőt, sajtot és bort.

Aigiszthosz: Én rendszerint megiszom néhány nyers tojást. De azért hozatok sajtot is (*Tapsol.*)

Rabszolga hangja: Parancsoljon uram.

Aigiszthosz: Hozd be a reggeliniket. Négy személyre. Tojást, sajtot, gyümölcsöt. És bort. Fehér bort. Tudod, melyiket?

Rabszolga hangja: Tudom, uram.

Aigiszthosz: Csak gyorsan! Vendégünknek sietős a dolga.

Rabszolga hangja: Igenis uram. Megyek.

Oresztész: Emlékszem, amikor itt sült csirkét ettünk és sűrű vörös bort ittunk. Azokból az amforák-ból, a pince jobb oldalán.

Aigiszthosz: Az a bor túlságosan erős reggelre. Mi leginkább könnyű fehér bort iszunk. Van egy szőlősgazda, aki külön az én számomra termel. Esetleg neked is... de hát te, ugye, méisz.

Oresztész: Hol tartod azt a bort? Lent a pincében van egy hely, ahol mindig hűvös van.

Aigiszthosz: Kutat ásattam a kertben. Nagyon mély, és a vize mindig hideg.

Oresztész: Az se rossz. És mi van avval a kúttal a kert északi részén? Annak is elég hideg a vize.

Aigiszthosz: Be kellett temetnünk. Belehatolt a tenger vize.

Klütaimnésztra: Mire vársz, Oresztész? Félsz?

Elektra: Ez csak az, amit életnek nevezünk. El kell viselnünk, amikor lábunk köré csavarodik.

Aigiszthosz: Ugye, a borról beszéltünk? Szóval, az a szőlősgazda különösképpen műveli szőlőjét. Igazán kár, hogy elmegy, Oresztész. Néhány napig itt maradhatnál.

Klütaimnésztra: Én nem félek tőled, Oresztész. Én azért élek, aki bennem növekedik. Az az enyém, és te nem veheted el tőlem. Ez nem

Aigiszthosz gyermeke. Most már nem érthatsz nekem. Biztos vagyok benne. Az éjszaka megéreztem, és boldog voltam. Féltem ugyan, de csak miatta. És még ha ő sona nem is látja meg a napvilágot, mindegy, már itt van. Az enyém, csak az enyém. Mit tehetsz nekem?

Oresztész: Hát te, Aigiszthosz, félsz-e?

Aigiszthosz: Félek.

Lépések. Edénycsörgés.

Oresztész: Nem mondtam, hogy itt fogok reggelizni.

Aigiszthosz: Mégis, ülj csak le, Oresztész.

Oresztész: Tegnap reggel katonáitok félrelöktek, hogy ti elmehesetek.

Aigiszthosz: Nem tudtuk, hogy itt vagy. Ezt a sajtot mindig hagyom megérni. Finom, csipős szaga lesz, és kissé kesernyessé válik. Remekül csúszik rá a bor.

Klütaimnésztra: Összevissza beszélsz! Ő azért jött, hogy megöljön bennünket, s most egy asztalnál kell vele ülnöm.

Aigiszthosz: De drága Klütaimnésztrám, nekünk, erre jogunk van. Maga a halál túlságosan egyszerű. Különben is, a halál sohasem jön önszántából.

Oresztész: Akkor is így volt?

Elektra: Így.

Oresztész: Együtt reggeliztetek?

Aigiszthosz: Épp reggelizni készültünk.

Oresztész: Te emlékszel rá, Aigiszthosz?

Aigiszthosz: Mindent nagyon figyelmesen néztem.

Oresztész: Olyannak akarlak látni, amilyen aznap voltál, amikor az történt. Fiatalabb voltál, magasabb és szebb. Azóta meghíztál és összezugsorodtál. Tudod-e, hogy alacsonyabb vagy, mint hajdan? Vagy talán én nőtem meg?

Aigiszthosz: Egyik is, másik is, igaz, Oresztész.

Oresztész: Petyhüdt az arcbőröd. Tászkás a szemed. Mintha csak a neved maradt volna változatlan.

Aigiszthosz: Már jó ideje nem tornázom. Nem tudok már akkorát ugrani, mint egykor.

Oresztész: Májfoltos-e a kezed, Klütaimnésztra?

Klütaimnésztra: Igen. De ez nem jelenti azt, hogy kevésbé gyűlöllek.

Oresztész: Azt hiszem, hogy egy asszonynál ez az öregedés legfontosabb jele. Vagy talán tévedek? Vastagodik-e már a bokád?

Klütaimnésztra: Igen. Mit akarsz evvel mondani?

Oresztész: Látni akarom, milyen vagytok most.

Aigiszthosz: Eljárt már felettünk az idő.

Oresztész: Szeretném elképzelni magamnak ezt a májfoltos kezét, miként tartotta egykor a baltát. Láttom a vért a baltán, de egy másik kéz tartja.

Klütaimnésztra: Egy öreg asszonytól és egy tehetetlen férfitől félsz, Oresztész?

Oresztész: Én azokat keresem, akik megölték az apámat.

Elektra: Emlékszel-e még rájuk, Oresztész? Úgy emlékszel-e rájuk, ahogy én emlékszem rá? Én szerettem őt, te gyűlölted őket. A szeretet az egész életre emlékszik, a gyűlölet csak egy tetre.

Oresztész: Aigiszthosz lépett ki elsőnek a palota kapuján, hogy közölje a néppel: apám váratlanul elhunyt. Sűrű fekete haja volt és szép szakálla. Nekem akkor tetszett a szakállad, de utána mindennél jobban gyűlöltem. Azután jött Klütaimnésztra. Éppen csak hogy lemosta kezéről a vért. Láttam csilogni a vízecseppeket a bőrén. Aznap délelőtt a piacon játszottam, az oroszlánfejű kútnál. Miért nem mentek most is a palota elé?

Aigiszthosz: Már nem fekete a hajam. És szakállat sem növesztek.

Oresztész: Úgy látszik, minden elvégeztetett. Ahogy most nézlek benneteket, úgy rémlik, mintha egyszer már megöltem volna mindkettőtöket.

Rabszolga hangja: Parancsol, uram, még egy kis bort?

Oresztész: Csak emlékeinkben ismerjük fel egymást. Ülünk, nézzük egymást, s én azt kérdezem: ki vagy? De legalább egy közös emlékünknél van. Van-e még valami? Érzed-e, hogy együtt élünk ugyanabban az emlékekben, mint egy kelepcebén?

Aigiszthosz: Talán hozzáfoghatnánk ehhez a gyümölcshez.

Oresztész: Gyűlöltelek benneteket. De most mintha valaminek a kezdetén volnék és nem a végén. Szörnyű az, amikor a gyűlölet lángja mindenben külön-külön ég, egész magányosan. Úgy ülünk itt, mintha még sohasem láttuk volna egymást, és megkísérelünk együtt lenni. Legalábbis, én, hogy megölhesselek benneteket.

Aigiszthosz: Remek ez a szőlő! Látod, még hamvasak a szemek!

Oresztész: Igen, ugyanazt a szőlőt esszük, ugyanabban a kelepcebén vagyunk. Ez a mi közös emlékünknél — de ha legalább tudnám, hol szakadt meg, megölnék benneteket.

Elektra: Vannak dolgok, amelyek már nem a mieink.

Oresztész: Remek ez a szőlő. Eből készül ez a fehér bor?

Aigiszthosz: Nem. Csak néhány tőkémmel van belőle a kertemben.

Oresztész: Ha valaha is lesz saját otthonom, eljövök, hogy adjál belőle venyigét.

Lépések.

Leány: Íme, itt vannak.

Püladész: Reggeliznek. Ahhoz, hogy egy gyilkosságot végrehajtsunk, előbb el kell viselnünk az életet. Az utóbbi néha nehezebb az előbbinél.

Oresztész: Megjöttél, Püladész?

Püladész: Indulnom kell.

Oresztész: Bebarangoljuk Görög-hont. Annyi város van, amelyet még nem ismerünk, és annyi, amelyet nem tudunk felismerni. Emlékeztünk hol jól szolgál, hol kihagy. Csak megyünk és felejtünk, aztán visszatérünk. De a helyesgek mindig mások, és mindig hasonlítanak egymásra.

Elektra: Elmégy, Oresztész?

Oresztész: Te megértés?

Elektra: Meg. Mindenkinek megvannak a maga emlékei.

Oresztész: Megbántottalak?

Elektra: Te elvégezted kötelességedet. Sajnos, az emlékezéssel élni lehet, de soha az életben meg nem találjuk. Kelepcebén élünk, igaz-e?

Oresztész: Talán egyszer visszatérek. Majd ha ismét elfelejttem Argoszt. Eljövök, megkísérlem megtalálni azt, ami itt megmaradt, s megint együtt fogunk reggelizni. Én emlékeimben gyűlöllek benneteket, de hát hol van mindez?

Aigiszthosz: Magaddal vinné egy keveset ebből a szőlőből?

Püladész: Túlágosan kicsik a tarisznyáink. Alig férnek bele saját dolgaink.

Aigiszthosz: Már nagyon felmelegedett az idő. Miért nem vártok estig?

Püladész: Mindjárt indulunk.

Aigiszthosz: Ha így határozatok... menjetek! Én pedig elmegyek megfürödni.

Mezítelen lábak csoszogása a kőpadlón.

Tomán László fordítása

A szó varázsa

Fehér Ferenc

A tudat üveghegyein innen és túl, neveltetésünk vasrácsai mögött, ott nyüzsögnek, kavarnak életérzésünk és életérzékelésünk rabszolgái, közkatonái, fantomjai és csipkerózsikái — a szavak. Vannak köztük világot vállukon tartó óriások és mulatságos törpék; új egyenruhájukban feszítő daliák és kiszolgált zsoldosok; elterpeszkedő uralkodók és a tudat lőréséhez állított köznép; csengettyűbojtos bohócok és mindenre kapható szajhák, vagy szendergő csipkerózsikák a gyermekkorunk mesefájáról lepergett levélszönyegen...

Olyan gyakran élünk, sőt visszaélünk velük, de annál ritkábban vizsgálgatjuk őket. Nem a rémisztő hangzású etimológia vagy az általános nyelvtan tudományos igazságainak megfelelően, hanem az erkölcsi-lélektani önismeret tükrében... E vizsgálódás szempontjából, tapasztalásom szerint, a szavaknak alig, sőt egyáltalán nincsenek mindnyájunkra egyformán érvényes törvényszerűségeik. Magyarán, úgy tudom: mindig az nyom a latban, hogy ki mondja, ki írja, és mit mond vagy mit ír. Tegyük hozzá gyorsan: meg az, hogy ki hallja, ki olvassa! Mindez arra utal, hogy ezt a kis eszmecserét a lehető legszubjektívebben alapozzam meg. Egyrészt, hogy valóban mondjak is valami érdekeset, másrészt, hogy ki-ki úgy érthesse, ahogyan egyedül ő értheti.

Általában sok bajunk van a szavakkal: megválogatjuk, ízlelgetjük, megropogtatjuk, megrággjuk őket; van, akiből harapófogóval sem tudunk kihúzni egy szót sem, mert mondjuk, állja a szavát, de aztán kikerekíti beszédjét, sőt hetet-havat összehord, karattyol, mosdatlan kifejezéseket használ, mígnem torkára forrasztjuk a szót. Mind-egyik ige mögött egy-egy magatartás és viszonyulás — egymáshoz és az adott világhoz is. S mindez csak akkor érdekel bennünket igazán, hogyha a szó őszinte, hogyha hitele, egyéni erkölcsi fedezete van.

Ez a szó tulajdonképpeni, igazi varázsa!

De a szó *tisztelete* kell hozzá, hogy varázsa meglegyintsen, és erkölcsi-szellemi irányítu, hogy megkülönböztethessük a kimondott vagy leírt szó akrobatáit, zsonglóreit, papjait, zsandárait, hóhérait, hivatalnokait, anarchistáit, és iparosait. S hogy ugyanazzal az alázattal, felelősségérzettel közeledhessünk az írói, művészi mondanivalóhoz, amellyel azt megfogalmazzák. Mert az író ösztönösen is érzi, ha nem, hát meg kell tanulnia, hogy mi van a szó esztétikai varázsa mögött; ismernie, éreznie kell a szó jelzett fogalom viszonyulásának egyénenkénti asszociatív különbözőségeit, a szavak helyzeti, történelmi, idő-, tér- és művelődésbeli energiáját, értelmi és zenei dinamikáját, a mindig fegyelmetlen, szeszélyes vagy lusta olvasói képzelet tovaröpítő, eltérítő vagy értelmet kivirágoztató beleszólását legbenső írói alkotómunkájába... Az író szöfantomokkal hadakozik, és kompromittált vagy elkoptatott szavak emancipációjáért, rehabilitálásáért küzd; megannyiszor vissza kell merülnie a szavak, az ő szavai érzelmi és funkcionális forrásába, a gyermekkor életérzésébe; a szavak sivatagában kell aratnia és virágot szednie.

Az önismeret, vizsgálódás és eszmélés a fiatalos ösztönösség soha eléggé el nem siratható korszakából nálam akkor kezdődött, amikor valaki szememre vetette, hogy túlságosan sokat emlegetem verseimben az édesanyámat, az akácfákat és a szelet... Három szó, három fogalom, s ahányan vagyunk, annyiféle jelentést nyernek, annyiféle képzettársítást villantanak föl bennünk. Az a kéretlen megállapítás elgondolkoztatott, annál is inkább, mert pontos volt, s elindultam a mindig visszafelé vezetett emlék- és élmény nyomokon... Az ösztönösen alkotó fiatal költő legtöbbször szenzibilitásától, élménykomplexumaitól szabadulna, magyarul: ki akar írni magából valamit... Én a gyermekkori magányom okozta érzékenységgel hadakoztam: mindig magamra hagytak, mert csetlő-botló kolonc voltam, nem vihettek magukkal a nemlétől vakulásig mezőn dolgozó szülők, s ha tyúkkárálásos, tikkadt nyári napok virradtak rám, akkor az utcai akácfák magasába vittem föl panaszom és játéktalan fájdalmam, ha meg eső szemerkélt, vihar közeledett, akkor a kiságyra húzódtam, összekuporodtam, és megnevezhetetlen szomorúsággal lestem ki a temetőre néző ablakon... Ilyenkor, egy ilyen pillanatban válhatott bennem élménnyé a cinélő, a dúdoló, a seperésző, a minden gyermeki fájdalmak szelíd lesimítását jelentő szél. S minden koraérzékenységem legmélyén, ettől a temetőre néző, korhadt ablakfás börtönyilástól egészen föl, az akácfák felhőket súroló magasáig édesanyámat áhítottam, az én érzékenységem egyetlen kötélymelegű menedékét pogányszigorú apám és messze elcsatangoló idősebb testvéreim között. De neki sohase volt megállása, őt is csak a fáradt est vetette haza, úgyhogy szomszéd Bora nénik és Mári nénik védenca lehettem csupán. Ezért nem jelentenek ők népieskedő modorságot egyetlen leírt soromban sem, hanem autentikus, életre szóló élményeket. Az, aki akácfákat csak vonat ablakából látott; az, aki a széllal csak úgy találkozott, hogy port kavart kényes nyári cipőjére vagy összekócolta gondosan fésült haját; az, akit allergikussá tett minden gyöngédséggel szemben a gyermekkorában rázúduló kényeztetés — az sohasem értheti úgy az én akácfáimat, nem hallgathatja úgy az én fel-felújuló szélzúgásaim, nem láthatja úgy az édesanyai arcot, ahogyan én. Íme, három szó szubjektív magyarázata.

Minden szó egy-egy fantom, kísértő elemekkel van teli, akárcsak mi magunk. Kimondjuk, hogy „kenyér”, s már akkor is mást mond, ha úgy hallom: „kényér”, vagy úgy, hogy: „kenyér”. A „kényér” az a kisgyerekkori karaj, amit anyám szelt le és zsírozott, paprikázott meg, a „kenyér” pedig az az irodalmi, absztrakt, nagybetűs az én számomra, mert nyílt e-vel tanítottak olvasni, s csak olvasásélményem maradt. A „kenyér” szó

eszünkbe villanthatja a városi péküzemet a sarkon, a svábbogaras lisztet, a menzát, vagy azt, hogy „dajte malo reš”, vagy a kendős parasztasszonyokat, amint gyöngyként, kényesen bontják ki a tiszta, kockás szakajtószalvétákból az illatos kenyértésztát... cuppantanak hozzá, ami a csókot jelképezi, hogy szépen domborodjon, piruljon a kemencében... és a pék-kemence árva tücsökkel ciripelő, zsongító melegénél kis falusi lurkók kuporognak, lesik a lángost, mert aztán trappolni kell az iskolába... Mondjátok ki, hogy „kenyér”, és apámat látom, amint vasárnap délután kiül a ház végére, a barackfa alá, pergő kis kalapácsütésekkel kalapálni kezdi a kaszáját, hogy ráfeleljen a többi kaszás üzenete, titkos, gyönyörű jelbeszéde — a kenyérért. Látom vonulásukat a pipacsokkal virító, harmatos búza-táblák hosszán, látom, ahogy szétdőrsölik tenyerükben az érett kalászt, rázmáporoznak életem legmagasztosabb élményei... Mondjátok ki, hogy „kenyér”, és az agronómusnak a kombájn, az aratógép, parcellák, termelési gondok jutnak eszébe. Biztosak lehetünk-e benne, hogy ugyanazt a szót hallottam én is, meg ő is?

Az élet valóságos, érzékletes képeit, melyeket egy-egy szuggesztív erejű szó ébreszt bennünk, mindig sajátágosan és mindenki mástól megkülönböztetően — néha elnyomhatják a valóságosát is felülmuló irodalmi élmények.

Az égbolthoz ezernyi merengés, ábrándozás gyerekkori és ifjú élménykomplexuma, víziója fűzött, a természetimádó, a természet ereje előtt meghajló atavisztikus paraszti életérzés tükrében néztem vele szembe tűző napsütésben és hirtelen nyári zivatarok lenyűgöző látomásaikor, s amióta Vörösmarty Vén cigányát olvastam, a villámló-dörgő égi színjáték rendszerint az ő sorait juttatja eszembe:

*„Kié volt ez elfojtott sóhajlás,
Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog, mint malom a pokolban?
Hulló angyal, tört szív, örült lélek? ...”*

Szkárosi Horvát András komor, súlyos ég-víziója három évszázaddal előzte meg Vörösmarty észbontó hallucinációit, az én érzékelésemben mégis olyan döbbenetes plaszticitással egészítik ki egymást, hogy beleborzongok:

„Ércé válik fejed felett a szép csillagos ég” — írta Szkárosi egyik legnagyobb versében, az Átokban, s a Vén cigány kísértetekkel viaskodó, lidérces hangulata ennek a tizenhatodik századbeli Átoknak épp olyan kiegészítője, mint az ércé vált ég boltozatján dörömbölő Vörösmarty Mihály-i kín. A körkép, az illúzió olyan teljes, hogy elállítja a lélegzetet, és elsöpör minden földi, kis csetepatézó vihart.

Weöres Sándor költői hangulatteremtő géniusának szóörvényei, mondjuk, egy Dzsajadéva-fordításban, olyan illúziót teremtenek bennem, amellyel talán egy valóságos élmény sem ér fel:

*„Szekfűviráglehetzuhatagos, örömillatú
délövi szélben
fülemüleszavú, kusza méhzizegésű lugas
susogó sűrűjében
Hari vigad a gyönyörű dalú kikeletben ...”*

Az a szekfűviráglehetzuhatag rámloccsan, elkábulok, és már csak a vers sodrása úsztat azoknak a megsejtéseknek az áramával, amelyek nem

engedik meg, hogy elmélkedjek az „öröm” és az „illat” vagy a „méh” és a „zizegés” merész vonzatain, mert a varázslat teljes. Átadni magunkat egy szó hangulatörvényeinek sokkal könnyebb, mint addig számunkra ismeretlen hangszerezésű költemények többszólamúságában megtalálni az egészen átható üttöeret, vagy egy összetett, modernkori életérzés tudatreflexióiban meglelni a szavak mélyén meghúzódó, realista költői eszközökkel ki nem fejezhető mondanivalót. Persze hogy önkéntelenül vetődik fel bennünk a gyanú: bizonyára a szavak valamelyik hazardjátékosa akar a falhoz állítani! Ilyen „hazardjátékos” volt, szerény véleményem szerint, a világművészet valamennyi zseniálissá vált vagy elkallódott nyelvteremtő és formabontó lángeszze. A falhozállítástól akkor is, minden korban rettegtek. Egy költészeti etimológiai szótár retrospektív kultúrtörténeti elemző módszerrel bemutatná, hogy egyes szavak, fogalmak vagy költői stílusalakzatok milyen etikai-erkölcsi páfordulásokat éltek át korok és társadalmak szerint. Ízelítőül hadd emlékeztessenek arra, hogy egy háború utáni átmeneti korszakban nálunk kispolgári csökevénynek számított egy érzéletes szerelmes vers, de Halábori Bertalan még megúszta, és a Döbrentei-kódex gyöngyében, az Énekek énekének fordításában még ezt írta: „Te állatod (termeted) pálmához hasonlott. És te csecsid szőlőfőhöz. Mondom felhágok az pálmára. És gyümölcsét ragadom.” Nem hiszek a „szép” szavakban, csak a gondolat szépségében, ami hozzáfűződik. Nem hiszek a szó-óriásokban, csak erkölcsi fedezetükben. Olykor egy törpe kis szóval megnevezhetem a mindenséget.

A „liberté”, a „szabadság”, vagy a „sloboda” három szürke szótag volna történelmi fedezete nélkül. Zászlókra írták, tankönyvbe iktatták, káposztáshordóról kiabálták őket, s történelmi érvényt a harcokban kirobbanó népi szabadságvágy, esztétikai-erkölcsi tudatosítást a költő szerzett nekik. Egy Petőfi, egy Lermontov, egy Chenier, egy Goran Kovačić. Olyan súlyuk, patinájuk és olyan felelmetes erejük van, hogy önmagát leplezi le, aki unos-untalan emlegeti őket. Akár a libertét, akár a szabadságot, akár pedig a slobodat. A romantika nemcsak pátosz, hanem életérzés volt. A pátosz maradt meg belőle e szavak hangzásában, de csak annak számára, aki egy gondolatba már nem tudna belehalni, mert nem a gondolat rabja, hanem a szavak bűvöletében él. A költőre az jellemző, hogy mindkettő érvényes rá. A szó hivatalnokai írásjeleket kérnek számon a gondolat rabjaitól. A szó modernkori anarchistái csipiszit mutatnak a közizlésnek, és szégyellik a szavak bűvöletét. Idegesek vagyunk, sietős az életünk. Nem érünk rá ízeletetni a szavakat, s a gondolatot tálcán várjuk. Ha világos és egyszerű, érdektelenül megyünk el mellette. Attrakció kell. Különösség. De tálcán. Nem írunk megjegyezhető, el-eldünnözhető verseket, mert ki ér rá megjegyezni, és nem verset, hanem ki-ki más dünnög. Mindez a szó miatt van. A szó megfakult varázsa miatt. A gondolat atomizálódása miatt. Egy korszak eszményi eszménytelensége miatt. A költő feladata sokkal súlyosabb, felelősségteljesebb, mint valaha: vissza kell szereznie a szavak érvényét, a gondolat humánus tisztaságát és erkölcsi fedezetét. És odanyújtani az atomizáltaknak, az idegeseknek — tálcán, vagy anélkül.

Az expresszionisták szó-fétisizmusa — az a hit, hogy a logikai rendszertelenséggel, a pillanat extenzív erejével kivetített szóáradat a leghűbb kifejező —, dialektikus következménye volt annak a szellemi-erkölcsi csődnek, amely az első világháború után kerítette hatalmába a nyugati társadalmakat. Az ilyen erupciók szükségszerűen következnek be, de utána elhal a dörgés, a lávafelesleg megdermed, csak a megmaradt hamu szolgáltalt termőtalajt újabb virágzásoknak. Dörgés és villámlás nélkül tart nálunk — nemcsak általános szellemi-művészeti tükröződéseiben, hanem mélyen, belül az emberek tudatában is — egy néma forradalom, amelynek nem egy

csőd, hanem egy modern szellemi törekvéseknek kedvező, szocialista tartalmú gazdasági és kulturális fellendülés, egy társadalomnak a nagykorúsodása volt az elindítója. Néma azért, mert csak jelei mutatkoznak egyelőre, és társadalmi kiegyensúlyozottságunk, életünk normális menete nem siettetheti a mindig élesztő erejű külső közvélemény jótékony hatását. Művészeti-esztétikai nevelési felfogásaink messze elmaradnak azoktól az elszigetelt, de egybefogó láncolatot sejtető modern irodalmi-művészeti törekvésektől, amelyek olykor már kitaposott európai utakra való rátalálást jelentik, lényegükben azonban hazai, valóságunkból fakadó tartalommal telítődnek, mert közös sors és életérzés döntő tényezőit nem múlhatják felül az idegen esztétikai-művészeti minták. Ezeknek a törekvéseknek a jegyében alkotnak olyan műveket legjobb íróink és költőink, Skopjetól Ljubljánáig és Belgrádtól Zágrábig, amelyekhez erkölcsi fedezetük a szó újralelt varázsa, vagy legalább a szándék, hogy megeljük azt. A feudális kispolgári életnedveken sinylődő közízlés, közfelfogás érdektelensége a legjobb bizonyíték arra, hogy az írott szó mélyen a társadalom elevenjébe hatol, állásfoglalásra kényszerít, s épp ezért nálunk is fokozottabb érvényt kell neki szerezni közéletünkben, mert a pusztába kiáltott vajdasági szóról szótt közhiedelemnek egyre jobban alkonyul. A szó mozgósító varázsára várunk mi is.

Jegyzetek az ormánsági és drávaszögi tájnyelvről

Baranyai Júlia

Sem más, sem Kiss Géza, az Ormánság rajongója, nem említi meg a szomszédos drávaszögi magyarokat. Hidvégi János sem utal rájuk könyvében, s Kodolányi János, az Ormánság szerelmese is hallgat róluk. Szeretettel megírt könyveikben Siklós alatt szigorúan lezárul a Dráva menti Ormánság különös, sajátos, pusztuló világa, pedig a drávaszögi tájnyelv, a néplélek minden megnyilvánulása arra vall, hogy a drávaszögi magyaroknak valamikor igen sok közül volt ehhez a körülhatárolt, külön világhoz. Az Ormánság világa korántsem zárult le Siklósnál, és sajátos, rejtélyes lelkisége itt él a Drávaszög népében is.

Kétségtelen, hogy a Drávaszög néprajzilag az ormánsági világ folytatása, s népük valamikor testben-lélekből együvé tartozott. A török kivonulása után az elpusztult magyar falvak helyébe német telepes falvak ékelődtek a szorosan összetartozó, egyazon eredetű, sajátos erkölcsű és szemléletű nép közé, s azóta éli a Drávaszög lakossága a maga külön életét. A Drávaszöget úgyszólván csak 1942-ben fedezték fel, de akkor is csak mint külön, önálló népművészeti területet említik meg a drávaszögi fejkötőművészetre hivatkozva.

Az ormánsági* és drávaszögi tájnyelv sok közös szava hangosan beszél a hajdani közösségről, noha ezt a tájnyelvet nem halljuk a szövetkezeti gyűlések akadozó, keresett, nyilvánosságnak szánt, küszködő felszöla-

* Feltételezhetjük, hogy Kiss Géza nem ismerte a horvát nyelvet, s ezért szerepel Ormánsági Tájékoztatóban sok szláv szó eredeti ormánsági szóként. Pl. bédák: buta, mafla; mögcérkad (crkati=cikákolva fuldokol, megfullad; cicamaca (harka); guga (kuga)=pestis; kajgona (kajgana)=tojásrántotta; puzsa (puž)=csiga; tigany (tiganj)=nyéllel ellátott serpenyő; kukulelé pedig bizonyosan a szláv *kuk ulele* indulatszóból származik, és ormánsági jelentése: az, aki nem beszél, gyámoltalan, tojásfejű.

lásaiban. Ez a nyelv a mezőkön, földeken, pincegádorokban éli életét, ahol az emberek munka közben, vagy az esti borozgatások meghitt hangulatában fesztelenül és gátlás nélkül beszélgetnek egymás között, ügyet se vetve a „helyes” beszédre. Ilyenkor Vörösmarton is „fágító” a fásfészter, mint az Ormánságban, „lábitó” a létra, „méhelbe” megy az inas, „besikút az ég”, ha egyetlen, egyszínű esőfelhő takarja be, „pásztás eső”, hirtelen elálló, újra kezdő eső esik, „merető” a zsákszerű emelőháló, „vejsz” a nádból készült rekeszték, „gebickél” (vergődik) benne a hal, „csösze” a selypítő kislány. „csumá”-val (csutkával) raknak tüzet, feles földet „vádol” (vállal) a szegényember, „bakháton”, az út közepén, két keréknyom között jár az ember a „göcsörtös” úton, „vakotás” (foltos) körtét eszik a gyerek, aztán „csingézik” (labdázik), nem váj lyukat, hanem „áj”, „hidegágyon”, halottaságyon fekszik a „szülike”, „onnand” jön valaki, „girizd” a gerezd, „ragyás esső” esik (fényes, estében csillogó eső), a szőlőlevél kipiroslik a helyén, ha megszárad, egy „akó” (50 l) bort adnak el, „rehútt” a rothadt fa, „pokla” a tehén borjútartója, sok „szármánt”-ot eszik a drávaszögi magyar is, „szé” (hiszen) azt szereti, „szívós” (nyirkos) az ágynemű, „durungot” ragad (dorongot) az ember, s „mutasztja” az utat, „paszítot” (komatálat) visz a komaasszony a Drávaszögben is ajándékkul a gyermekágyas asszonyoknak.

A Drávaszögben is úgy fejezték ki valaha csodálkozásukat, megbotránkozásukat a régiek, mint az Ormánságban: „Úgy hazudik, hogy a' má'mélység”.

Annak a kikutatása, hogy mennyiben egyezett hajdan az ormánsági tájnyelv a drávaszögivel, érdekes feladat lenne illetékesek számára. Bizonyára volt némi eltérés a kettő között. Külön feladatnak tekinthetnők annak a megállapítását, mennyit felejtett már el a Drávaszög népe a szomszédos tájnyelvből, hisz mindennap felejt valamit. A fent felsorolt szavakat is már csak az idősebbek használják; napjaik meg vannak számlálva. Feltűnő, hogy túl a szavakon, az ormánsági és drávaszögi népnyelv egyéb sajátosságaiban is megegyezik.

A dél-baranyai nyelv is csak félig őző, mint az ormánsági a nyugati széleken; kényér, de: Esőtt a hó. Ez a változatosság finomabb, kellemesebb zengésűvé teszi ezt a tájnyelvet a merev és egyhangú ezó nyelvjárásnál.

A mindennapi élet egyszerűbb cselekvéseit kifejező igék jelentő mód jelen idejének egyes és többbe szám 3. személyében a drávaszögi magyar is majdnem mindig -i, és -ik ragot használ: adi, adik, láti, látik, halli, hallik, jári, járik, báni, bánik.

Az ormánsági és drávaszögi tájnyelv egyaránt szereti, különösen asszonyai ajkán, a kicsinyítő -ca, -ce, -csa, -cse képzőt: halcsa, zsircsa, liscse, tejcsa, öregcsa, gyөрөkcse, nagyobbacska, akkoricsa. Még igét is képez vele: balligcsál, ballagcsikál, de még a melléknevet is fokozza e kicsinyítő képzőkkel: nagyobbcsább (ti. még mindig kicsi, de a kicsik között mégis egy kicsit nagyobbacska).

(Vörösmarton a bor főnevet is fokozzák: borabb. Ezt a leforrt, tisztuló, komolyodó borra mondják).

A kedveskedő kicsinyítő képzők hazája a Drávaszögben Kopács, talán mert a kopácsiak a vidék legkedvesebb, legnyájasabb emberei. Még fenyegetődéseikben is alkalmazzák a kicsinyítő képzőket, ha gyermekről van szó: „Vigyázz, mert összetöröm a csontikádat!” Néha a kicsinyítő képzős főneveket újabb kicsinyítő képzővel toldják meg (kissasszonykikám). A kopácsi nyelv melodikus hanglejtésével, játékosan felfelé kunkorodó kérdő mondataival érdemes lenne külön is foglalkozni hangtani szempontból.

A kedélyes karancsi ember is babcsát eszik és néha: Jó napcsát! kíván. A szárneveket is kicsinyítő képzővel mondják néha: „Tizenegyke vót, most csak hatka van”.

Gyakran mondanak a Drávaszögben egy l-lel használatos igéket két l-lel: üllök (ad analogiam: állók), s ez alkalmasint csak drávaszögi sajátosság. Vidékünkön is sokszor használnak az emberek gyakorító képzőt, akár Ormánságban: A gazda itt sem vet mindenkor, hanem vetőzik, nem vesz (bevásárol), hanem vövőzik, nem őszik, mégcsak nem is övöget, hanem övögetőzik: Édös fiam, lassan-lassan övögetőzzé, osztán ballagcsájjá!

A -nál, -nél rag mély alakja él csupán: Bergerékná (Bergeréknél).

A t-re végződő egytagú igék múlt idejében a drávaszögi magyar is kilöki a kötőhangot. Pl. futtam, futtál, futtatok, futtak. Pl. vettem (vettemem) búzát, vettünk (vetettünk) mákot. Éppen így: nyittam, köttem, üttem, juttam, süttem (Süttem egy kis kalácsot).

Viszont néhány 3. személyre végződő egytagú ige a participii praesens mintájára a múlt idő egyes szám 3. személyében kettőz így mindkét vidék nyelvében: vöttem (ti. vettem pénzért), vöttél, vövött. Éppen így a tesz ige 3. személyében: tövött, s a visz ige 3. személyében: vivött.

Érdekes igeragozása sajátosság, hogy a jelentő mód jelen idő többes szám első személyét mindig felszólító módú alakjában mondják (különösen Kopácson, Darócson): látok, látó, lát, *lássunk*, láttok, látnak. Adok, adó ad, *aggjunk*, adtok, adnak. Olvasok, olvasó, olvasol, *olvassunk*, olvasatok, olvasnak. Pl.: Maid nappa elolvassunk az újságot. Öregek vagyunk, nem lássunk má' jó. A jugoszláviai magyarság nyelvében is kezd elmosódni a határ a jelentő és felszólító mód között (pl.: Mi nagyon szeres-sük a levest), de a jugoszláviai magyar a felszólító mód tárgyvas ragozását használja a jelentő mód helyett, a baranyai tájnyelv pedig a felszólító mód alanyi ragozásával helyettesíti a jelentő mód többes számának 1. személyét.

Amint látiuk, az egyes szám 2. személyragját a legtöbb esetben — de nem mindig — úgy képezik, mint az ikes igéket, természetesen elhagyva az l-t. Te nem adó (adsz) nekem soha. A többes szám első személyében pedig mindkét vidék nvelve csak alanyi igeragozást ismer. Pl.: Aggyunk (tehát: adjuk) oda a hálót! Vögyünk le! (Vegyük le!).

Különös, hogy ez a jelenség Ormánságban és a Drávaszögben csak most kezd általánossá válni, mert öreg emberek is így mondják: Aggyok oda, vögyük le! Egészen sajátosságos jelenség, hogy a drávaszögi magyarság nyelve még ilyen késői módosulásaiban is követi az ormánsági tájnyelv árnyalatait.

-Uk, -ük, -juk, -jük helyett mindig és minden alakban -ik, -jik-et mond a drávaszögi és ormánsági magyar. Tehát: náluk, maguk, ruhájuk, malaccik (— malacuk és nem malacaik). Pl.: F'rópüt a galambjik.

A birtokos névmás és általában a birtokos ragozás többes száma 1. személyének nincs meg az irodalmi nyelven használt több birtokra mutató ragja, hanem így: mihénkek v. mienkek (mieink). Pl.: A mi gyere-künknek (gyerekeinknek).

Az ősbibb -un, -ün ragot a felszólító mód -on, -ön ragja helyett és a ked, ke előtt a Drávaszögben már nem használják (Mönnyün ked ennen!), amint hogy a ked-et is csak öregemberek szájából lehet még néha hallani.

A drávaszögi magyar már rég nem kettőzi a magánhangzókat, ami pedig az ormánsági és szlavóniai magyarság nyelvének sajátossága (Jaó reggét eédös apám!). A magánhangzók kettőzését az Ormánság nyugati községeiben is megszüntette az állandó érintkezés Somoggyal, s a

Drávaszögben talán akkor tűnt el, amikor a népviselet is, tehát nagyon régen, s már senki sem tudja megállapítani, kettőzték-e egyáltalán valamikor ezen a vidéken is a magánhangzókat.

A baranyaiak, különösen a kopácsiak már hosszú századok óta találkoznak az eszéki piacon a szlavóniai magyarokkal, de a két egészen különböző tájnyelv közös szavait mégsem tekinthetjük e futó és felületes találkozások eredményének, az egyezések bizonyosan régebbi kapcsolatokra utalnak.

Érdekes, hogy a nagyon elszigetelt szlavóniai magyarság nyelvének egyes szavai előfordulnak a drávaszögi tájnyelvben is: pl. seremonta (venyigerőzse), csinge (labda), csépké (pajkos).

Természetesen a drávaszögi nyelvjárásnak is megvannak a maga külön szavai, sajátosságai. Csak ezen a vidéken mondják a lompos asszonyra, a rendetlenkedő gyerekekre: szejmen. „Ne szejmenködj!” Szejmen törökül katonát, őrt jelent, a hódoltság korából fennmaradt török jövevényszó ez, s a garázdálkodó török portyázók emléke él benne. A kiskapuk fából készült, szögre járó kallantyúját nyilván csak a Drávaszögben nevezik „fürgető”-nek, a sütőlemezt „szahány”-nak. A szó alapja alkalmasint a szláv „suh” (száraz). A „szahány” szó nem szerepel Kiss Géza Ormánsági Tájéskötetében, de egyébként minden arra vall, hogy a drávaszögi tájnyelvben kevesebb a szláv eredetű szó, mint az ormánsági nyelvben. A kopácsiak gyakori *igyöm*-je ugyanaz, ami írásban az idézőjel, az imigyen, így ni szavak különös és szokatlan alakja, amikor hallott dolgokról kezdenek mesélni.

Nyilván csak a drávaszögi ember szokása, hogy a már nem egészen fiatal, vagy javakorabeli nőt kedveskedve *nénjének* szólítja. Ez a birtokos raggal ellátott megszólítás (pl. Várjon, Margit néne!) azt jelenti, hogy az illetőt nem találják még eléggé idősnek ahhoz, hogy néizzék. A megszólításnak ilyen alakjából mintha a szív tapintata, gyengédsége beszélne.

„Ügy sűrög-forog az udvarba’, hogy csak úgy farkamlik” — dicséri unokamenyét a 84 éves, vörösmarti Bálint Judit néne. Farkamlik... Milyen szemléltető, kifejező, eredeti szó!

Minden haldokló sepei, daróczi, kopácsi öregasszonnyal a nyelvnek sok ilyen fordulata, eredeti szava, íze száll sírba örökre és visszahozhatatlanul.

Fekete betűs ünnep

Petkovics Kálmán

Ködös őszi reggel van. A keresztsarki asszonyok fázósan összehúzták magukon a rojtos nagykendőt. Egyelőre ők képviselik az életet. Lassan, csoszogva járnak. Mint a havas téli utakon az éhes hollók. Persze, itt nincs hó. Minden szürke és fekete. Az útesten vastag, dagasztott sár. A kövesút sara valamivel pempősebb és szürkébb. A kövesutat nem szeretik. A kővön gyorsan lesántul a ló, elkopik a patája. Hamar költségbe veri magát az ember. Ezért csinálódta a köves mellett a nyári utak, ezért gázolják a szekerek az őszi vetéseket, a téli szántásokat, és állítólag ezért van annyi dolga mostanában a panaszbíróknak is. Romlik a világ. Romlanak az erkölcsök. De ez a mai nap békességesnek ígérkezik. Csendesnek. Nyugalmasnak. Az asszonyok is jobbadán a boltba igyekeznek, mákot darálni, cukrot venni, mazsolát kóstolni... Félig-meddig ünnep van. Azért félig-meddig, mert a bolt, amint láthatjuk, kinyitott, a kovács is kalapál, a bognár is kigurította a „méhel” elé Jó János tavalyelőtt összetört szekerének szalmacsóvával ellátott jobb hátsó kerekét, amire sehogy sem akad vevő, ezenkívül a borbély is az üzletajtóban áll

és ásít. Ha valóságos ünnep volna, akkor Keresztsarok minden közszolgáltatási intézményét zárva tartanák, vagy legfeljebb zárt ajtók mögött végeznék a legsürgősebb munkákat. Mert sürgős munka mindig akad. Rozsdás Mátyás például nem azért kocszik a hatodik dűlőből Keresztsarókra ünnepet ülni, hogy a harangozás után élesítetlenül vigye vissza az ekevasat! Talán jobb is, ha csak félig-meddig van ünnep. A becsületes ember egy csapásra eleget tehet a jóistennek is, a szükségnek is, és mindennek tetejébe a mákosrétest is jó egészséggel bevételezheti... Ilyen állapotok vannak mostanában.

Mindenhez természetesen szervesen hozzátartozik az ünnepi pálinka, amit az utcasarki kocsmában Benda János szolgál fel, közegészségügyi szempontból nem éppen higiénikus körülmények között, noha Benda, mint mindig, most is fehér pincérkabátban feszít. Torokköszörülő ital a pálinka. Egy kicsit bűdös is, és állítólag zsírszódát is tesz bele a kocsmáros, csak ezt nem lehet rábizonyítani. Igaz, nem is nagyon akarják. Mert a pálinka azért iható. Ilyenkor minden iható... Kint köd. Az utakon sár. A levegő nyirkos. Az em-

ber velejéig hat a nyirkosság. A kocsmajtó fölé csengő van szerelve, s ez gyakran megcsendül. Jönnek-mennek az emberek. A székeket nemigen veszik igénybe. Szokás ez. Hagyomány, ha úgy tetszik. Kocsmában ülni vagy állni... az kettő. Aki ül, az már kocsmázó, esetleg disznókupec vagy úr. A rendes ember, ha csak nincs valami nagyon sürgős elintéznivalója az adótisztviselővel vagy a szövetkezeti gazdaszáll, nem ül le, hanem állva fogyaszt. Így is el lehet beszélgetni. Pláne, ha van miről! Most van: a legelső hír a boltból, az asszonyok közül szívárgott át. A boltoslegény az este hazakisérte a tanítónőt... Meglepő dolog. De nem beszélnek róla sokat. Pletyka. Ellenben annál többet suttognak egy másik dologról. Ha ez kiptantan! Nagy botrány lesz belőle... A disznófőlvásárló... a Keceli Márton... igen! De ne szólj szám, nem fáj fejem. Különbözik meg... ha őszinték akarunk lenni, nincs ebben semmi különös. Mindenki úgy lop, csal, ahogy tud. Nem igaz? Az öregisten tudja, hogy működik a mázsa. Az ember ráhajt a kocsvál. Aztán lerakodik. Akkor visszaáll a mázsára, Keceli meg bementja... No! De még a mázsa hagyján. Vannak itt nagyobb bajok is. Alsóréten két dinárral többet fizetnek a disznóért. Hát Alsóréten más ország? Mindössze nyolc kilométerre van Kereszt-saroktól. Egy órányi járás. Nagy családok mennek itt, kérem... A bizalmasabb dolgokat néhányan kint tárgyalják a kocsmán előtt. Ennek is oka van. Az utóbbi időben, a kocsmáros, Benda János személyét kikezdte a gyanú. Átépitette a házát, motorkerékpárt vett, és éppen most alkuszik az öreg Dinnyés másfél hold földjére... Itt se tisztá minden. Ezenkívül Benda úr más tekintetben is gyanús. Jóba van a milicistákkal meg a községi tisztviselőkkel. A söntés mellől hamar a hatóságok fülébe jut a rossz szó... Miért emelték fel Nagy Mihály adóját? Vagy miért büntették meg Gosztony Ádámot pálinkafőzésért? Igen, igen. A tények beszélnek. Varjú János szidta az agrominimumot, és másnap szóba is hozták a konferencián... Kereszt-sarok egyébként híres hely. De még híresebb volt, amikor még nem volt kövesútja. A kövesutat a harmincas évek végén csinálták. Állítólag a háború miatt, bár ezt sem lehet pontosan tudni. Tényigaz, hogy a háborúban használták legjobban. Gépkocsikaravánok és tankok szaladtak raj-

ta. Harc, lövöldözés nem volt, de az ésszel élő ember könnyen elgondolhatja, mi mindenre képes az a temérdek masina meg fegyver. Egyik-másik tank nagyobb volt, mint a házak. Pedig Kereszt-sarok meglehetősen házak vannak... De jó, hagyjuk ezt! Ha sokáig beszélünk a háborúról, még szóba jönnek az előzmények és a következmények is. Márpedig erre nincs időnk... Elég az hozzá, hogy a kövesút sok mindent megváltoztatott és sok mindent elrontott Kereszt-sarok életében. Azelőtt egy különálló, zárt kis világ volt a település. Híven őrizte a bácskai múlt sajátosságait, és híven tükrözte a bácskai tanyák között uralkodó termelési, gazdasági és társadalmi viszonyokat. Egyszóval: önállóan és rendületlenül élte a maga életét. A kultúra és a szellemi élet számára szűz terület volt. A közigazgatás számára pedig „külsőjárás” és párszáz tanyaszám. Maga a központ minden külső és minden közigazgatási beavatkozás nélkül alakult ki. Ugyanis két fontos út keresztezi itt egymást. Innen ered a falu neve is. Az utak persze most is megvannak. Az egyiket kikövezték, a másik pedig olyan maradt, mint volt. Azelőtt az öreg Bácska vándorai, a vásárokra, hetipiácokra igyekvő papucsosok, mézeskalácsosok, csizmadiák, kádárok, bognárok és kovácsok, jószágot terelő kupecok és hajcsárok, medvetáncoltatók és kintornások, valamint a külsőjárás nagybirtokai felé tartó napszámosok itt tartottak pihenőt. Az itteniek minden idegent megnéztek, megbámultak. Az udvarokat alacsony léckerítések választják el az utcától. Ez nemcsak a kilátást teszi szabaddá, hanem lehetővé teszi a betekintést a családok életébe. Húsz vagy harminc évvel ezelőtt láthattad, amint az apa szíjostorral megverte maszatos gyerekeit, mert eltörték a kaszakövet, vagy megnyergelték a kecskét, szemtanúja lehettél a családi perpatvaroknak, zsörtölődéseknek. Azóta itt-ott, a módosabb portákon megcsinálták a magas deszkakerítést, de ezzel párhuzamosan sokkal több lett a pletyka. Most már az idegeneket nem bámulják annyira, az országutakat sem lesik, még a zötyögő autóbuszot sem méltatják különösebb figyelemre, pedig ha őszinték akarunk lenni, minden új, minden változás, minden meglepetés autóbuzson érkezett Kereszt-sarokra. még az újság is, aminek valamikor nem nagy becsülete volt, de újabban egyre többen járatják. Mozgalmasabb

lett a világ. Pedig ezidőszerint az autóbusz csak kétszer halad át a falun. A ritkaságokat kedvelőknek és a bácskai múlt szerelmeseinek azt is elmondhatom, hogy Keresztsarok valódi központja — a sarok. A sarkon áll meg az autóbusz, továbbá a sarkon van a kocsmá, a bolt, a szövetkezet és az iskola. Az iskola előtt öreg harangláb hirdeti, hogy Keresztsarok népe a katolikus vallásban nevelkedett és istenfélő, bár mindezeideig még egy szűkös kis kápolnára sem futotta nekik. Papot is a szomszéd faluból, Alsórétről hozattak, mielőtt Tarkó János iskolaigazgató megtiltotta, hogy a tanteemben tartsák a misét.

Ebből nagyon komoly bajok lettek. Az iskolaigazgató rendelkezése felkavarta a vallási érzelmeket. Nem is maradhatott sokáig a faluban. A szülők bojkottálták a szülői értekezleteket, a gyerekek pedig (egyések szerint a szülők biztatására) visszafeleseltek az órákon, és kimaradoztak. Az igazgatónak menni kellett. De az új igazgató, aki Tarkó János helyébe jött, Kovács Antal, szintén törvényesítette elődjének a misére vonatkozó rendelkezését. De róla csak azt terjesztették el, hogy kommunista, amit az új igazgató nem is tagadott. Később megszokták. Jó beszélő ember ez a Kovács. Nem áll egy-két félórászkát tölteni a kocsmában sem. Segít különböző kérvények és beadványok megszerkesztésében. Az asszonyok más módon próbálták megoldást találni: az egyházközség indítványára tartottak egy összejövetelt a helyiséghiány kérdéséről. A megoldásra kevés remény volt. A szövetkezet gyűlésterme és a kocsmá szóba se jöhetett. Csak Asztalos János dohány-száritó pajtájáról lehetett volna még beszélni. Az jó nagy hodály, sok jó lélek elfér benne, egy kicsit szellős, huzatos ugyan, de ezidőszerint még a legnagyobb bazilikákat sem szokták fűteni. Asztalosné, leánykori nevén Rozsdás Mária, a hatodik dűlőben lakó Rozsdás Mátyás valamikori negyvenholdas, most csak maximumos gazda lánya, a maga nevében hamar el is fogadta az indítványt, sőt örült a lelke, hogy ezentúl náluk az udvarban lesz az istentisztelet. Istennek tetsző dolognak tartotta ezt. De hátra volt még a férj beleegyezése, akinek a családban a földosztás óta egyre nagyobb szava van. Hamar bebizonyosodott, hogy nem volt alaptalan a hívők gyanakvása a pajta ügyében, mert az istentől elrugaskodott Asztalos János az

egész utca füle hallatára kijelentette, hogy ő csak a dohányfűzés és csomózás idején hajlandó engedélyezni a misét, de akkor is csak úgy, ha a hívők imádkozás közben a munkában is segédkeznek neki. Asztalosné hisztérikus zokogásban tört ki, mert szeretett a falu szeme előtt szerepelni. Ezalkalmából Asztalos Jánost megtorlasként csúfnévvel látták el. Most Pogány Asztalos Jánosnak hívják. De vannak, akik már az Asztalost is kezdik elhagyni. Egyszerűen Pogány Jánost mondanak...

Pogány János azért nem olyan nagy pogány, mint gondolni lehetne. Most is ünneplőt öltött, bár lassan-lassan elkövetkezik a csomózás ideje. Ott álldogál a kocsmá előtt, és amikor Dömötör Szilveszter, a félkezű (bal karját a császár öfelsége kívánságára hagyta Doberdón), az iskola előtt rángatni kezdi a harangláb kötelét, még a kalapját is leveszi. S amikor Szilveszter abbahagyja a harangozást, nem felejt el kifejezni istennel, vallással, templommal és papokkal kapcsolatos nézeteit. Véleménye szerint jobb is, hogy Keresztsarkon a misét harangozással helyettesítsék, mert a papok az utóbbi időben nagyon elrontották tekintélyüket az úristen színe előtt, ami abból is látszik, hogy a mennybenlakó teljesen elégedett a dolgok alakulásával. Nem küld a népre sem jégesőt, sem talajvizet, sőt tavaly még a drótkukac sem pusztított, nem beszélve a krumplibogárról, aminek évek óta se híre, se hamva. Igaz, száj- és körömfájás még van, de azt mindenki tudja, hogy nem az égből jött, hanem az a buta Kovács Miska hozta a faluba. Ez úgy történt, hogy a buta Kovács egy napon észrevette, hogy nem eszik a tehén. Nem ette a szarat, hát adott neki abrakot. Azt se ette. Erre elment a szövetkezetbe, vett harminc kiló koncentrátót. De a tehén azt se akarta enni. Nekibúsulva bevezette a tehenet a faluba. Az állatorvoshoz. Tudvalevő, hogy az buta Kovács csak kéthetenként borotválkozik. Márpedig az állatorvos elé nem mehetett borotvátlanul. Odakötötte a beteg tehenet a borbélyműhely elé, és bement borotválkozni. Átkozza is azóta a borbély! Egy óra múlva minden jószágát ki kellett irtani, az utat pedig, ahol a buta Kovács elment a tehenél mind leöntötték zsírszódával, a falut zárlat alá helyezték, s két hónapig még az autóbusz sem járt. Pogány János szerint mindent a buta Kovácsnak köszönhetta a

falu. Mások szerint pedig nem bottal ver a jóisten, hanem Kovács Miskával. Ilyen és hasonló beszélgetéseket lehet hallani Pogány Asztalos János társaságában. Nézeteit és véleményét tisztelettel meghallgatják az emberek, de azért nem veszik egészen komolyan, mert Pogány Asztalost a pogánysága mellett zsugorinak és kapzsinak tartják. De erről legtöbbet bicegő Nagy Mihály tudna mondani, akinek földjéből tavalyelőtt jó két barázdányit elszántott. Bicegő Nagy Mihály hamar rájött a csalásra, csak hogy Pogány Asztalos kilopta a mezsgyekarót, és nem lehetett megállapítani a tényállást. És mivel a községi panaszbíró nem tudott eleget tenni az igazságnak, pör lett a dologból. Mindketten ügyvédet fogadtak, az ügyvédek megcsinálták az írásokat, és nem sokára jön a mérnök a földmérőláncsal, majd az megmondja, kinek van igaza. Keresztsarok népe nagy figyelemmel kíséri az ügy fejleményeit és sokat latolgatják, hogy végül is ki fizeti meg a perpatvar adóját...

Tudom, a kedves olvasó szememre veti, hogy nem egészen ünnepi dolgokat hánytorgatok az ünnep kapcsán. Mentségemül szolgál, hogy ez csak olyan fekete betűs ünnep. Különbösen sem tehetek róla, hogy a szerkesztőm (nyilván járatlan a kalendáriumban) éppen ezt a napot rendelte el kirándulásom időpontjául. S ha már itt vagyok, hadd mondjak egy pár szót a haranglábról is. Nagyon érdekes tákolmány. Négy oszlop áll, és zsindeyes fedele van. Faszindeyes. Ebben különbözik a falu többi építményétől. A faszindelyt vastag sötétzöld moha fedi, ami olyan, mint az idő szorgalmas keze által szőtt bársony. A zsindey, illetve a tetőszerkezet alatt egy gerendán lóg a harang, amiről semmiféle nevezetességet nem lehet elmondani, legfeljebb azt, hogy még tekintetes korában adományozta a népnek és istennek Mata Gábor úr, aki viszont a földosztás után, az egész utca előtt, nyíltan és határozottan kijelentette, hogy nincs isten. Nagy keserűség lehetett a lelkében szegénynek, ha derecsdő fővel, kicsit megvénülten ilyen rettenetes dolgot mondott. S valóban: azóta nemigen mozdul ki a szállásáról. El is nevezték Remete Mata Gábornak. Mondom, ez a Remete Mata Gábor (akiről a későbbiek során ejtünk még egy-két szót) tekintetes korában harangot adományozott a falunak és az

istennek. Az istentől nem követelt ellenszolgáltatást, ellenben a falu esetében kikötötte, hogy a haranglábat a kálváriahegyre kell állítani. Majdnem kontrabont lett ebből, mert kálváriahegy Keresztsarok tájékán nem található. Így aztán az alsóréti tiszteleendő és néhány tekintélyes gazda közreműködésével abban állapodtak meg, hogy csinálják hegyet. Kulukkal. Tudvalevő azonban, hogy a kulukot kimondottan a szegényember számára találták fel. A szegényember pedig hosszú időre sohasem bocsáthatta kocsiját, lovát közmunkára (pláné, ha nem is volt lova, kocsija) ezért csak néhány kocsi föld gyűlt össze a sarkon, amiből nem lett ugyan hegy, de Remete Mata Gábor sem haragudhatott meg, mert mégis dombon emelték fel a haranglábat isten dicsőségére és Mata Gábor lelkének üdvösségére az Úrnak ezerkilencszázhuszonkettedik esztendejében.

Remete Mata Gábor, Keresztsarok legnevezetesebb fia, akinek hatszáz hold földet hagyott a még kutyabőrrel rendelkező néhai Mata Tamás, most már nagyon megvénült, megkopott, gyerekei is elhagyták: fia elcsavargott, lányából pedig államásfőnök lett valahol Boszniában, és most piros sapkában tiszteleg az érkező és induló vonatoknak, az öreget meg idekint a szállásán, néhány elkorcsosodott akácfa alatt egyedül emésztí a nagy emberi bánat. Az utóbbi időben az a hír járja róla, hogy meghibbant. Nem is csoda, hiszen hatszáz holdja volt, béresekhez és parancsoláshoz szokott, s jóval élete delén túl érte a nagy fordulás. Most tizenhét holdja van. De ez a tizenhét hold is elvadult, felverte a gaz, és a múlt évben is alig hét meterázsa búza termett nála egy holdon. Pedig az öreg hatszáz holdra való egyvasú, ló-, ökor- és bivalyvonatásra alkalmas ekét őriz az ólpadlason, hogy ha fordul a világ és visszakapja a hatszáz holdat. legyen mivel szántani. Az utóbbi időben Remete Mata Gábert sem tartja a keresztsarki közvélemény komoly embernek, nevetnek az ekéken, és az ördög se hiszi el neki, hogy annyira megfordulhatna ez a világ, hogy ennek a temérdek sok traktornak, műtrágyának, agrominimumnak, fajjóságnak nyoma sem maradna. Ezt még Remete Mata Gábornak sem hiszi el a nép, hiába adományozott harangot a falunak, és hiába inti tiszteletre régi részeseit, béreseit és kocsisait, mint például Bajtai Pétert is a múltkor, hogy

„majd aratsz te még nálam testvér!” Jól megmondta neki Bajtai, hogy felkopik akkó az állam, tekintélyes úr, mert édeskevécs kenyér lesz abbul, ha hét métermázsa búzábul veszem ki a tizenegyedik részt... Bizony, bizony, itt már nem sok beszélő van. Meghibbant az öreg Mata Gábor, rá kell hagyni, hadd beszéljen, úgyse sokáig él szegény. Főleg a régi cselédei mondogatják ezt, akik földet kaptak, vagy más szakmát választottak, és sehogy sem szeretnék, ha Mata Gábor fagerendős ekéi elé ökor-, bivaly- vagy lófogatok kerülnének. Furcsa kevéreke ez a gyűlöletnek és tiszteletnek, ami azt a visszahúzódot és megvénült gazdát övezi. Nem lehet megállapítani, hogy valójában mi van az emberek lelkében: ha az öreg megjelenik a szövetkezeti gabona- vagy jószágátvevő állomás előtt, tisztelettudóan köszönnek neki, és mindaddig félig meghunyászkodva, szinte alázatosan állnak előtte, amíg nem érzik kísérteni a régi gögöt, ami fiatalabb korában alapvető jellemvonása volt ennek a letűnőfélben levő bácskai nábobtípusnak. Mintha a múlt, az anyagi függőség és a szolgálai lét kísértése és a múlttól való menekülés vágya viaskodna az emberek lelkében, akik külső tényezők hatása alatt elszakadtak egy világtól, kitépték magukat egy régi és avult társadalmi rend malomkövei közül, de még mindig nem találták meg helyüket az új körülmények között. E furcsa és egyelőre kiértékelhetetlen bűvkörből talán éppen Remete Gábor gyerekei szabadultak ki először, akik közvetlenül láthatták és tapasztalhatták egy létjogosultságát veszített életforma nyomorúságos csődjét. A fia elzúzott, lánya középiskolát végzett, és megtalálta helyét az életben. Pedig az öreg éppen a fiára volt büszke. Azt szerette jobban. Abban látta utódját. Nem engedte az iskolába sem. Azt akarta, hogy olyan legyen, mint ő, úgy bánjon emberrel és jószággal, ahogy ő bánik, gazdálkodni tanította és mulatni, büszke volt rá és szerette. Ez a Mata István is, most, élete delén, már hosszú évek óta, amióta az öreg egy nagy bordézolás után kitagadta, nem ad hírt magáról. A lányt olykor-olykor még lehet látni: szinte kivétel nélkül mindig ünnepi uniformisban érkezik, s férfiasan komoly arccal, gyalogosan indul az autóbuzsmegállótól az öreg tanyá felé, és a keresztsarkiak úgy néznek rá, mintha nem is Remete Mata

Gábor leánya volna, hanem idegen, hideg hivatalos közeg, amihez nekik és ennek a lapos tájnak immár semmitelen semmi közük sincsen.

Ez is furcsa dolog, amin sokat lehet gondolkodni. Ha a fiú, a részeges, a semmirekellő, a pocskoló, az elzúzott Mata István térne vissza, akiről úgy hírlik, hogy lopás miatt Pozsarevácon is volt, annak köszönnének, azzal szóba állnának, attól megkérdeznék, hogy szolgál az egészsége, és mikor látta utoljára az apját. Talán még egy ital borra, egy kupica pálinkára is beinvitálnák Benda János söntése elé, de a lánynak, aki ezidőszent egy nagy vasúti pályaudvar forgalmát irányítja lelkiismeretes kötelességtudással és pontosan, aki szinte egész magánéletét feláldozta a szolgálat oltárán, annak már-már köszönni sem köszönnek. Mintha a falu megérezte volna, hogy ezzel a lényel már nincs közös gondja és problémája, beszélője sincs vele, ez testestül-lelkestül kiszakadt innen: ezt már nem fenyegeti a paraszti életforma válsága, melynek nyugtalanító jelei megmutatkoznak a három-négy holdas kiscsajkák életében is. Amióta a nyolcosztályos iskola kötelezővé vált, nemcsak érettségi tablókat készítenek, hanem számontartják az iskolából kikerült növendékek további sorsát is. A kimutatás nagyon szokatlan képet ad. A tanulók zöme, mintegy nyolcvanöt százaléka elment a faluból. A szakmaválasztás azt bizonyítja, hogy sokan közülük nem is térnek vissza. Mert mit keresnének Keresztsarkon a textilipari szakiskola, a vasúti szakiskola, a fémipari szakiskola végzett tanulói? Csak a mezőgazdasággal kapcsolatos szakmákra lehet számítani: a traktoriskolák növendékeire, a kertészekre, kereskedőkre, géplakatosokra és mechanikusokra. De ők sem azért térnek vissza, ha visszatérnek, hogy a szülői házban folytassák vagy továbbfejlessék apjuk mesterségét, hanem azért, hogy állást kapjanak! Havifizetéses állást. Néhol a havifizetéses állásról úgy beszélnek, mint valami megmentőről, ami majd kiségtí a szülőket. Csakhogy ez gyenge vigasz. Matuska János fia tavalyelőtt kitanult gépészként tért vissza a faluba, állást is kapott a földművelésszövetkezetben, büszke volt rá az apja, csakhogy a gyerek korántsem bizonyult olyan szofogadó kisfiúnak, mint azelőtt volt: az első havifizetésből családi perpatvar lett. Az öreg egy lóra akart gyűjteni, de a gyerekeknek motorkerékpár kellett,

s a harmadik havifizetés után úgy összeszóalkoztak, hogy a gyerek felmondás nélkül elhagyta a szövetkezetet, és a harmadik határban lévő mezőgazdasági birtokon keresett magának munkát. Néhány év múlva órá is úgy néznek majd, mint Remete Mata Gábor lányára. Idegennek tekintik. Hálátlannak. De meddig mehet ez így? Úgy érzem, hogy erre a kérdésre nem is nekem kell válaszolnom.

Inkább visszatérek a kocsmá tájékára. A kocsmá is érdekes építmény. Vagy talán nem is annyira érdekes, mint amilyen öreg. Hosszú, sárgára meszelt alacsony falú és vastag nád-fedéllel fedett épület, és olyan szűk kis ablakai vannak, hogy az ember szorultság esetén sem férne ki rajtuk. Semmiben sem különbözik az alföldi csárdáktól, s nyilván csak azért nem nevezik annak, mert akkor Rózsa Sándor emlékéit is idézni kellene, viszont Keresztsarok népe nemigen kedveli a romantikát. Itt nem teremnek legendák. Erre itt alkalmatlan a talaj. A legendák odafönt, a homokon virulnak, a jó borok és vidámabb emberek között. A Keresztsarkiak egész jól megvannak romantika nélkül is. Elvégre ettől Benda János pálinkája nem lenne se jobb, se rosszabb. Legfeljebb csak az árát csapná fel a gazember. Így is tudja róla mindenki, hogy csal. Mert az árjegyzék is csak addig érvényes, amíg az ember szeme előtt nyugodtan állnak a betűk. De amikor a betűk táncolni kezdenek, másképp fog a plajbász. Minderről kint a kocsmá előtt lehet tudomást szerezni. Nagy huncut ez a Benda. Ha kijönnek a néptársak a városból összeszámolni a pénzt, mindig leitatva őket. Úgy táncolnak azok, ahogy Benda fütyül. De majd jön a főellenőrzés! Akkor majd a körmére néznek... Majd megkérdezik akkor, hogy honnát a motorbicikli, a rádió, a Bagat varrógép, meg a szép ruhák, meg az új szobabútor, meg az új disznóól... Majd megkérdetik azok. Csak ki kell várnai az idejét. Mindennek eljön a maga ideje... No persze a boltos se angyal. Már a boltoslegény is feszeleg. Pedig ő csak segédkezik az üzletvezetőnek. A tanítónő... Mit lehet ehhez szólni? Még elgondolni is furcsa... A Pece bakter fia meg a tanítónő! A hír reggel óta lappang az emberekben. Kissé hitetlenkedve fogadták, de aztán addig-addig kerülgették, addig-addig kacérkodtak a pletykával, míg a nap eseményévé nem dagasztották. Kitűnő alkalom ez, hogy szerep-

lőikről leszedjék a szenteltvizet. Persze a Pece bakter fiát nem sok szóra érdemesítik. Az apja mindig a falu szegényei közé tartozott. Ezenfelül pedig szeret a hatóságokhoz dörgölni. A csöszbérből él. Meg aztán, ha jól meggondoljuk a dolgot, sok minden szárad a lelkén. Tavaly a Pogány Asztalos kukoricájából eltűnt három nagy dinkatök. Az idén meg Matuska János földjén nyoma veszett egy köröszt hereszénának. Szinte alig akad ember, aki ilyen vagy olyan formában ne lenne károsult. A legérdekesebb persze az, hogy ennyi sok visszaélés ellenére is Pece Mihályt minden esztendőben újra és újra szinte egyhangúlag választják meg bakternak. De nem róla van itt szó, hanem a fiáról, a boltoslegényről. Mert ha őszinték akarunk lenni, akkor Pece bakternak is volna egy-két szava az ilyesféle lopásokhoz... Ha Pogány Asztalosnak annyira fájt az a három dinkatök, akkor miért ajándékozott három kötél szűzdohányt Pece Mihálynak? Ez is titokzatos kérdés, amire leghitelesebben Bicegő Nagy Mihály tudna válaszolni, aki szerint Pece Mihály látta, amikor Pogány Asztalos kilopta a mezsgyekarót, és azért kapta a dohányt, hogy hallgasson. Ilyen és hasonló dolgok vannak. Jó lesz kihagyni a baktert a meséből. De hogy az a kölyök mit akar? Az apja csak azért adta inasnak, mert parasztot nem lehetett belőle faragni, más embernek való szakmára pedig eleve alkalmatlan volt. Vékonydongájú, sovány szőke legényke ez, aki csak köszönni tud: jó napot kívánok, mit teszszik parancsolni... egy perc, s máris megdaráltuk a mákot, szülém... egy kis mazsolát nem parancsol... Ilyen. Az embernek megáll az esze. Egy közönséges bakter fia, honnan tanult ennyi édesbeszédűséget...

Am a tanítónő is megérdemelné, hogy külön foglalkozunk vele ebben az írásban, mert sok mindent mesélnek róla, pedig alig másfél esztendeje jött a faluba. Nagyon fiatal, előkelő, kecses és egy kicsit gőgös teremtés a lelkem. Magasan hordja az orrocskáját. Erre az utóbbi megállapításra egyelőre nincs semmiféle bizonyíték, de hát az ilyesmit mindenki érzi. Remete Mata Gábor állomásfőnök lányáról is érezni lehet, hogy idegen. Hogy más-milyen, mint a falusiak. Csakhogy egy boszniai állomásfőnökhöz nincs semmi köze a népnek. A tanítónő esetében másképpen alakul a helyzet. Ő mindennap itt van, itt jár el a házak előtt,

fogadja az emberek köszönését, vásárol a boltban, rendre inti az utcán helytelenkedő gyerekeket, sőt még a konferenciákra is eljár, pedig ott a keresztsarki asszonyoknak Pogány Asztalos szerint nem sok keresnivalójuk van. Ez azonban még nem igazolná, hogy a tanítónő valóban fenn hordja az orrát. Azt másból lehet érezni. Ez Tóth Antalék Jánoskája esetében bizonyosodott be. Tóth Antalék Jánoskája egy kicsit gyüge, egy kicsit butácska, mint az afféle gyerek, nem nagyon tudja a számolást, az olvasás se megy neki, de hát ilyesmi mással is előfordult, mégse dől össze a világ! Minden becsületes emberrel megeshet, hogy Jánoskának vagy Józsikának nehézkés a feje, nem férnek bele a betűk meg a számok, de az ilyen bajokra már abban a régi boldog világban is tudtak orvosságot. Egypár csirke, kacska, liba, egy kis krumpli, bab, ez, az... Pénzt nem adtak. Abból mindig kevés volt. A lekenyerezés itt ajándékokkal történt. Nem avatták bele sem az államot, sem a bankot. A megboldogult Burány tanító, isten nyugosztalja szegényt, nem fogadott el készpénzt soha. Tudom, kevés a pénz barátocskám, tudom, szokta mondogatni. Hozzál inkább egy pár hízókacsát... Vagy két szál kolbászt... De száraz legyen, barátocskám, mert a nyers kolbászt nem viseli el a gyomrom... Volt, hogy a saját házát is kihagyta a dologból. Csak azt mondta: vigyél a kocsmárosnak egy mázsa krumplit, vagy a boltosnak ötven kiló lisztet. Ezzel Jánoska vagy Józsika ügye elintéződött. Így voltak akkoriban elrendezve a dolgok. Ilyen volt a törvény. Tóth Antalékat igazán nem illeti megvetés azért a pár nyavalyás csirkéért, amivel Jánoskájukon akartak segíteni. És arról se tehet az a szegény Tóth Antalné, hogy ráakadt erre a gögös tanítónőre. De hogy ráförmedt: nem kell! Engem nem lehet lekenyerezni. Jobb volna, ha otthon többet foglalkoznának a gyerekekkel. Agyonkényeztetik, mindent ráhagynak. Így nem lesz belőle ember... És Jánoska valóban megbukott.

Azóta a tanítónő gyakori témája mindenféle szóbeszédnek. Ha tudná, mekkora jelentőséget tulajdonítanak személyének! Ittlétét a Tóth Antal-féle botrány előtt természetesnek, magától értetődőnek vették. De aztán hirtelen megváltozott a falu szemében. Az ablakok mögül, a kiskapuk sarkából lesik, összesűgnak mögöttes a boltajtóban,

tudják, milyen ruhái vannak, hány pár cipővel rendelkezik, tudják, mennyi a fizetése, mire pazarolja a pénzt, és Kincses Mari néni jóvoltából az is közhírré lett, hogy tavaly télen, amikor elkapta a spanyolnáthát, álmában félrebeszélte, jajgatott, de az istent egy árva szóval sem említette. Kincses Mari néni jóvoltából tudni azt is, hogy a tanítónőnek könyvei vannak, esténként olvasni szokott, és lefekvés előtt sohasem imádkozik. Szóval az asszony nép alaposan megösmerte a tanítónőt. Ez vitathatatlan. És nem véletlen. Hiszen a közművelődés gondja Keresztsarkon és nemcsak Keresztsarkon, hanem a Pece dűlőtől a Híres sorig az egész világon időtlen idők óta legelső sorban az asszonyok gondja volt. Mit törődött az apjuk azzal, hogy Jánoskának vagy Juliskának nem megy az olvasás, számolás, vagy szegénykének se hogy sem megy a fejebe a vers, az anyám tyúkjá vagy a zúg az esti bogár... Az apjuk legfeljebb káromkodott. Megmondta, hogy azt a szakramentumos úristenit, a számolásnak menni kell... Vagy nem is vette komolyan a dolgot. Nevetett. Esetleg földegesedett, és kiment az istállóba új almot tenni a jószág alá. Könnyű volt az apjuknak. De az anyjuk nem hagyhatta ennyiben a dolgot. Neki cselekednie kellett. Segíteni persze ő sem segíthetett, mert a számolás neki sem nagyon ment, az olvasás nemkülönben, de hús tojás, egy pár csirke, kövér kacska — már aminek keletje volt — leginkább segített. Sokszor az apjuk tudta nélkül. Mert az apjuknak nem kell mindent tudni. Az apjuk nagyon felületes a közművelődés terén. Ráförmedt Jánoskára vagy Juliskára: tanulj, a teremtsit, mert a szíjostorral kirepígetem a lábodszárát. De aztán év végén meg sem nézi a bizonyítványt. Én ezek után még azt a szegény Tóth Antalné is meg tudom érteni. Mert tudni kell mindenkinek, aki a közművelődés dolgába ilyen vagy olyan formában beleavatkozik, hogy a fentebb ismertetett tények nélkül nagyon sok rossz bizonyítványt kellett volna kiállítani. Nem úgy volt ám máskor, mint most van. Mostanában jönnek-mennek a tanítók és tanítónők. Egyiket idehelyezik, a másikat elhelyezik. De bezzeg az öreg Burányt legénykorában idetették, és a koporsófolelet is itt szögezte rá Dömötör Szilveszter, a félkezu harangozó. Ő volt a tanító! Nem is kínozza a gyerekeket. Ösmert mindenkit a környéken. Tudta, kinek

hány és milyen idős gyereke van. Jobban számon tartotta a népszaporulatot, mint a közigazgatás és a statisztikai szolgálat. Ha aztán kacsapecsenyét akart ebédelni vasárnap, adott egy kettest. Pontosan tudta, melyik gyereknek mikor kell kettét adni. És nála nem volt jó tanuló meg rossz tanuló. Nála csak deák volt. Intőosztás? Szülői értekezlet? Államvizsga? Burány tanító bácsi szótárában nem szerepeltek ezek a szavak. De nagyon szakavatott volt. Télen a disznóvágások idején kiment a piacra (akkor még piac volt Kereszt-sarkon, a gabona és a jószág ára szüntelenül ingadozott, ennél fogva igen nagy piacok voltak, nem úgy mint most, mikor az árakat a szövetkezet garantálja, és mindegy, melyik nap adja át az ember a gabonát vagy a jószágot), szóval Burány tanító bácsi kiment a piacra, végignézte a számbavehető gazdákat meg a felhajtott jószágot, kinézett magának egyet, s csak úgy odamondta: a Pista gyereken segíteni kellene. A Pista gyerek szülei tudták kötelességüket. De ne gondolja senki, hogy az öreg Burány — isten nyugosztalja szegényt! — pumpolta az embereket. Nem! És nem is hordta fenn az orrát. Szépen, szabályosan és igazságosan osztotta el a terheket, még a birtokviszonyokat is figyelembe vette: a kalendárium szélére gondosan feljegyezte, kitől mikor és mit hajtott be, mert nagyon igazságszerető ember volt. Kétszer senkire sem vetette ki az adót. De nem is bukott meg a kereszt-sarki iskolában egy gyerek sem. Most meg? Ötvenből tizenöt megbukik .. Hát rendjén van ez? Egyik gyerek csúfolja a másikat. Nagy számár, még mindig elsőbe jár... Mire való ez? És minden rossz az ilyen tanítónők miatt van. De majd elhelyezik Kereszt-sarokról... Utóvégre demokrácia van! Még a konferencián is mindenkiről mindent el lehet mondani...

Aminthogy igaz is. Vannak is olyan konferenciák az utóbbi időben, hogy még hazaküldeni sem lehetne az embereket. A földosztás óta ennyien még sohasem jártak gyűlésekre. Persze csak ősszel és télen, mikor ráér a nép. Nyáron, dologidőben nemigen gyűléseznek. Nyáron Sajti Pista is kevesebb időt szentel a társadalmi munkának. Erről a Sajtiról egyébként az a hír járja, hogy tud a nép nyelvén beszélni. Ragadványneve is népszerűségéről tanúskodik: Népfrontos Sajtinak hívják. Mikor a népfrontos Sajti a kézbesítők által összerendeli a konferenciát (már

megbocsássanak a kifejezésért, de szeretnék hű maradni a kereszt-sarki nyelvjáráshoz), akkor annyi ember ösz-szegyül, hogy nem férnek a terembe. A hallgatóság egy része kénytelen kint fülelni az iskola folyosóján. Mivel hangszóró nincs és a teremből nem minden szó hallatszik ki a folyosó végére, az emberek úgy segítenek magukon, hogy egymásnak adják a szót. A nagyobb zajongások esetén hátulról elindul a kérdés: mit mond? S nemsokára jön a válasz: azt mondja, hogy rosszul fizessük az adót... Mondjátok meg neki, hogy nincs pénzünk... Ezt nem mondják meg a szónoknak. Ki az ördög hinné el. Miből vennék a sok rádiókészüléket, kerékpárt, új bútorokat! A háború előtt csak a boltosnak volt rádiója. De az se muzsikált rendesen, csak recsegett. Most meg már a bakter, a Pece Mihály is vett rádiót. Tavalyelőtt vezették be a villanyt. Akkor is konferenciáztak. Megszavazták a közkölteget a póznákra. A szövetkezet ügyét is tárgyalták. Nagy odamondások voltak! Ha így, az anyagi alapján nézzük, vizsgáljuk ezt a falut, a népet, a sokféle érdekeket, és elfelejtjük a többi, a boltost, az iskolát, a kocsmárost, a disznóátvevőt, akkor a kereszt-sarkiokról sok szépet lehet mondani. Józan, dolgos, meggondolt emberek. Olyanok, amilyenekké az élet formálta őket. S itt nem ártana pár szót szólni a lét anyagi alapjairól, hiszen akármelyik közéleti kérdést, gondot próbáljuk feszegetni, mindig ide lyukadunk ki.

Kereszt-sarok nem közigazgatási központ, csak kataszteri község. Valamikor tanyaközpont volt. Külsőjárás. Az adót, a harmincnégy kilométerre lévő városban fizették. Ott írárták át az eladott jószág járlatlevelét is, ha egyáltalán átírárták. Legtöbbször nem írárták át, hanem a régi járlatleveléhez hasonló jószágot. De volt olyan eset is, hogy az emberek kölcsönadták egymásnak a passzust, hogy ne kelljen a magas közigazgatási hivatalokhoz fordulniuk. Általában jól megvoltak a hivatalok nélkül. A rend megőrzése is csak a bálak, a mulatságok alkalmával okozott komolyabb gondot. A rendezvényekre a szomszédos Alsórétről két lovascsendőr jött... Csak ilyen közgondjaik voltak. A gazdasági, politikai és társadalmi életben a távoli szemlélők szerepét játszották. És most egyszerre tevékeny részesei lettek minden megmozdulásnak, s az egyéni érdekeken, célküzvéseken, számítgatásokon

túl egyre jobban meg kell ismerniök azokat a szigorú kereteket, amiktől a település jövője és a nép további boldogulása függ. A szövetkezet épületében működő helyi népbizottsági kirendeltségben meg lehet tudni, hogy Keresztsarok kataszteri községhez 6200 hektár elsődrendű bácskai szántó tartozik. Szinte minden talpalattnyi föld megművelhető. Csak Alsórét közelében van néhány holdnyi legelő és nádas, de ez olyan kevés, hogy nem is tartják számon. Ezen a 6200 holdon a legújabb népszámlálási adatok szerint 1230 család él. 1230 kimondottan mezőgazdasági jellegű háztartás. A hatezer-kétszáz hold háztartások szerint a következőképpen oszlik meg: szányolcvanhat családnak két holdnál. kevesebb földje van (ezek jobbadán a faluban laknak, mint például Pece Mihály, a csósz, Sajti István, a népfrontos, Dömötör Szilveszter, a harangozó és a többiek), háromszáznegyvenhat család birtoka két holdtól öt holdig terjed (a pörösködő Bicegő Nagy Mihály, Matuska János, aki a fia fizetéséből akarta birtokát gyarapítani és mások), kétszáztizenkét háztartáshoz öttől nyolc holdig terjedő birtok tartozik (Gosztonyi Ádám, akit pálinkafőzésért megbüntettek, Keceli Márton, a sertésátvevő, akire a fél falu haragszik és mások), és négyszáznolcvan család több mint nyolc hold földdel rendelkezik (a feltörekvő és zsigori Pogány Asztalos János, a magabazárkózott Remete Mata Gábor, Pogány Asztalos apósa, Rozsdás Mátyás és a többiek). Ezek a családok szinte kimondottan a földből élnek, a földtől függenek. És sokat dolgoznak. Ha figyelembe vesszük, hogy a 6200 hold bácskai szántó megműveléséhez 565 lovasfogat és három traktor (a mezőgazdasági szervezetekből kiszuperált öreg masinák), húsz aratógép, negyven vetőgép és tizenöt kisteljesítőképeségű darálómalom van, akkor körülbelül meg lehet érteni, hogy a sok emberi veríték mellett is, a termés átlagos hektáronkénti hozama miért alacsonyabb, mint a szomszédos mezőgazdasági birtokon, és hogy a keresztsarki gyerekek a nyolcosztályos iskola elvégzése után miért nem akarnak parasztként maradni, és miért nem kíváncsoznak ide vissza az elszármazott fiatalok.

Hiszen a paraszt soha ilyen könnyen nem juthatott földhöz, mint most. Ezt Pogány Asztalos szokta mondani, aki szeret a hatóságok szemébe hizelegni. Mindenki a maga kedve szerint bol-

dogulhat... Ebben tőkéletesen igaza van Pogány Asztalosnak. Mit jelent a boldogulás a valóságban? Azt jelenti, hogy a földtulajdonosok egy része kiöregedett, a termelés szempontjából passzivizálódott, vagy elköltözött a szállásokról. Ennek eredményeképpen már most mintegy másfélezer hold földet nem a tulajdonosa művel! Az ilyen földeket olcsó pénzért ki lehet árendálni. A törekvő ember a maga kedve és lehetősége szerint bérelhet földet, s annyit dolgozhat, amennyit csak akar. Igaza van Pogány Asztalosnak. Csakhogy van az éremnek másik oldala is. Keresztsarok átlagosan egy lovasfogatra, tehát egy ekére tizenegy hold föld jut! Ezek a földeken a búza átlagos hozama alacsonyabb, mint a háború előtt. A pörösködő Bicegő Nagy Mihály délelőtt a kocsmá előtt azt mondta: Van négy hold sajátom, de kilenc hold madártrágyával trágyázott földet tartok! Ez igaz. Bicegő Nagy Mihálynak van lova, kocsija, egy vaddisznós ekéje, tizennyolc hízója és egy tehene. A saját földjét minden harmadik évben megteríti istállótrágyával, emberségesen megszántja, de a madártrágyával trágyázott földeket éppen hogy felkarcolja az ekével. És most tessék Bicegő Nagy Mihálynak megmagyarázni, hogy ennek nem lesz jó vége. Hogyhogya nem lenne jó vége. — mondja ő szenvedélyesen, mert vitatkozó természetű ember — minél jobban elromlik a föld, annál kisebb lesz az árenda! Lényegében Pogány Asztalos is ugyanazt vallja, csak másképpen. Ő sokkal agyafúrtabb, mint Bicegő Nagy Mihály. Tudatosan védi saját kisparaszti érdekeit. S mivel nehezebb átlátni rajta, könnyebben érvényesül a közéletben is, és szavának nagyobb súlya van. Így lett többek között a földműves szövetkezet tanácsának tagja is. A földműves szövetkezet múlt évi zárszámadása sok gondot okozott. Kitűnt, hogy a gépállomás veszteséggel dolgozott. Amennyi hasznót hozott a terményforgalom, annvit vitt el a gépállomás. Pogány Asztalos nyomban szólásra emelkedett: „Ha így áll a helyzet, akkor nincs sok helye a beszédnek. Likvidálni köll a traktorokat...” Ugyanis a szövetkezet traktorai nagy mértékben veszélyeztetik az árendát. Tavaly a másfélezer elhagyott földből mintegy háromszázat már a szövetkezet gépei műveltek társastermelési és bérleti alapon. A veszteség

onnan eredt, hogy ez a háromszáz hold háromszázötven helyen volt. A traktorok több időt töltöttek az utakon, mint munkában. S ha tudjuk, milyen állapotban vannak a kereszt-sarki utak ősszel és tavasszal, akkor azt is könnyen megérthetjük, hogy a tizenkét szövetkezeti traktor közül tavaly kettőnek tengelytörése, háromnak pedig más nagy baja volt. Am mindez nem teszi alaptalanná Pogány Asztalos érveit...

Itt vagyunk a konferencián. Pogány Asztalos javaslatáról vitáznak. A kis agronómus, Radaković Slobodan szerb nyelven beszél. A tanítónő tolmácsolta neki Pogány Asztalos felszólalását. Először a mezőgazdasági termelés távlatait ecseteli. Adatokat idéz a község távlati fejlődésének társadalmi tervéből. Utána megállapítja, hogy Pogány Asztalos javaslata reakciós javaslat. Pogány Asztalos nemigen tud szerbül. De ezt mindjárt megértette. Közbeszólt, és kijelentette, hogy ebben a faluban csak Remete Mata Gábort lehet reakciónak nevezni, no meg az ő apósát, Rozsdás Mátyást, aki nem jár a konferenciákra, és mindig a köz-költség ellen szavaz. Pogány Asztalos a továbbiakban az osztályharcról is elmélkedett, s megállapította, hogy ebben a faluban, mármint Keresztsarkon, megszűnt a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak osztálya, itt csak dolgozó emberek vannak, akik úgy ütökvérzik a világot, ahogy tudják. Megtapsolták a felszólalását. A kis agronómus idegesen feszelt, de nem értette pontosan, miről beszélt Pogány Asztalos. Úgy lenne jó, ha például a tanítónő is felszólalna, aki igen tevékeny a társadalmi életben, világnézetileg megbízható, Marx Tőkéjét is olvasza, és tisztában van azzal, hogy a kapitalisták elhaló osztály, de felszólalhatna a mellette ülő kereskedősegéd is, hiszen ő is elvégzett egy szemináriumot, ahol egyet-mást megtanult a tudományos világnézetéről, de vannak mások is, akik politikai tanfolyamot és szemináriumokat végeztek, ismerik a párttörténetet, csak a tanultakat sehogyan sem tudják összhangba hozni azzal, amit Pogány Asztalos mondott. Így hát a népfrontos Sajti szólal fel, aki szintén nem látja egészen tisztán a helyzetet, de azt határozottan állítja (még az asztalt is veri hozzá), hogy a szövetkezeti traktorokat nem lehet eladni. Mit gondoltok, néptársak, kinek adnánk el a traktoro-

kat? A privátoknak! Azt nem lehet, mert akkor erősödik a kapitalizmus a falun! Őt is megtapsolták. No és — kialtott közbe Pogány Asztalos — ha a traktorok tönkreteszik a szövetkezetet, akkor nem erősödik a kapitalizmus?! A kis agronómus jobbra-balra forog, nem érti a nyelvet, de úgy látszik, már a tanítónő sem tudja tolmácsolni, miről van szó. No azért Sajtit nem kell féltetni. Ha nincsenek érve, előveszi szónoki képességeit. Elkanyarodik az eredeti témától, és másról kezd beszélni, hogy aztán oldalról közelítse meg ellenfelét, mint az ökölvívók: Különböző az osztályharc még nem is szűnt meg a falun — magyarázza —, mert ha megszűnt volna az osztályharc, akkor az Asztalos Jancsinak se lenne szabad napszámokkal palántáltatni a dohányt! A szocializmus győzelme csak akkor következik be, ha minden ember az érdeme szerint kapja a fizetést! Az ilyen beszédet csak helyeslés illetheti Keresztsarkon.

A konferenciákon néha kiéleződnek a falu legfontosabb kérdései. A szolamok itt is, mint mindenütt, átsegítik az embereket az ismeretek és tudás hézagain. Ugyanezt szolgálják az általánosítások, a zavaros elmélkedések és dogmatikus kijelentések. Nem vagyok hivatott ítéletet mondani a kereszt-sarki kommunisták eszmei és politikai neveléséről, de ha már itt tartunk, el kell mondanom azt is, hogy a központokban készített kaptafaszerű tantervek, amelyek alapján az itteni fiatalok tudományos világnézetet tanulnak, nem mindig szolgálják a kívánt célt. A helyi viszonyok pontos ismerete és áttekintése nélkül az általános, jobbadán elméleti ismeretek bővítése néha zavarja az embereket. Ugyanis a ferdeségek, a helytelen jelenségek nem eszmei téren jelentkeznek, hanem a gyakorlatban. Konkrét formában. Az öreg Remete Mata Gábor valóban nagybirtokos volt, kulák, ezt vallja is, távöltartja magát mindentől, s azt sem titkolja, hogy visszavárja a régi rendet — mégis ha őszinték akarunk lenni, akkor az öreg Remete Mata Gábort inkább komikus és szánandó figurának lehet tekinteni, mint komoly kerékkötőnek, aki meggátolhatja a pozitív törekvéseket. Ezzel szemben Pogány Asztalos János kispapaszt volt, dolgozó és törekvő, ezenkívül okos és agyafúrt, aki tudja, mit miért tesz, és aki ismeri az érvényesülés lehetőségeit is, és aki éppen

ezért nagyon sok bajt és kárt okozhat. A szövetkezeti traktor az ő szemében mindaddig szálka marad, amíg a másfélezer hold elhagyott föld problémája meg nem oldódik. Pogány Asztalos pontosan tudja, hogy ez a másfélezer hold föld nagy kérdés, nagy gond, tudja azt is, hogy a földműves szövetkezet előbb-utóbb megtalálja a megoldás módját, de amennyire tőle telhet, gátolja ezt a folyamatot. Ez az ő érdeme. Ugyancsak másféle típus Pogány Asztalos apósa, Rozsdás Máttyás, aki nem jár konferenciákra, de nagyon tisztán látja, hogy mi történik körülötte, ennél fogva nyíltan ellenez mindent, ami a szövetkezetből vagy a népbizottságból jön. Nagyon jellemző, hogy Rozsdás Máttyás még a falu villamosítását is ellenezte, mégis a szállásiak közül az ő tanyáján gyulladt ki elsőnek a fény. Az érdekek kereszt-tüzeben forr, változik, alakul az élet, bomlanak a régi életformák, foszlanak a társadalmi rétegek, és a régi, a változatlanak látszó külszín mögött a korszerű élet legégetőbb kérdései várják a megoldást, és mindez nem megy simán, sem egyszerűen, sem könnyen...

Fekete betűs ünnep. Kint állok az iskola előtt. Bent még tart a konferencia. Úgy látszik, az „egyéb”-nek tervezett napirendi pont itt ugyanolyan hosszadalmas, mint a városokban. Mindenki igyekszik elmondani a maga ügyét-baját. Birálják a disznóátvevőt, a boltost és tanítókat. Az autóbusz sofőrjét pedig már szidják is, mert nem engedte a zsákba kötött kismalacokat bevinni a kocsiba. A buta Kovács Miskával esett meg ez, akinek a száj- és körömfájást köszönheti a falu: zsákba kötött két választási malacot, és elhatározta, hogy beutazik a városba, mert ott magasabbak az árak. A kalauz idejében észrevette a csalást, és kitessékelte a kocsiból. Kovács Miska mérgében a helyszínen féláron eladta a malacokat a kocsmárosnak, és azonmód elitta az árát. Aztán vannak még más ügyek-bajok is odabent, de ki tudna mindentről számot adni... Még aztán az embernek a feje is megfájdul idővel. Idekint nyirkos a levegő. A keresztisarki házak apró ablakai úgy világítanak az éjszakában, mintha a falu végtelen hosszú vasúti szerelvény volna. Ez a szerelvény egyelőre áll. Hatezer-kétszáz holdon áll, de nem mozdulatlanul... Szemben, a kocsmában is folyik egy konfe-

renca. Rozsdás Máttyás asztalát ülök körül néhányan. Közöttük vannak olyanok is, akik az iskolából jöttek át, hogy idejében beszámoljanak a történetekről. Nem lehetne mondani, hogy Rozsdás Máttyást egyáltalán nem érdeklik a falu gondjai. De olyan alacsonyra mégsem szállhat le, hogy személyesen is megjelenjen az iskolában. Itt van Dömötör Szilveszter is, a félkezű harangozó. Nagyon hallgat, mert Rozsdás pálkáját issza. A kocsmáros halkan valami nótafélét fütyülészlik, és egy kései légy idegesen kering a villanyégő körül. Alacsony, mestergerendás terem. Szűk és doshos. Ósdi bútorok és kissé nyomott hangulat. Rozsdás Máttyás koccintásra emeli poharát, aztán Dömötör Szilveszteren felejté tekintetét: Jó katona voltál, Szilvi — mondja leereszkedően —, becsületesen védted a hazát... Dömötör Szilveszter felhajtja a pálkát, és úgy néz Rozsdás Máttyás pirospozsgás arcára, mint puli a gazdjára.

Odaát az iskolában véget ért a konferencia. A boltoslegény a harangláb alatt megvárta a tanítónőt. Kicsit szégyenlős még a legény. Nem akart mindjárt bent a lány mellé szegődni. Pedig igazán odamehetett volna, hiszen már mindenki tudja a dolgot. Egy elárvult villanylámpa ég az útkereszteződésnél. A fénykörben világosan lehetett látni a két fiatal sziluettjét. Egy-másba karoltak, összebújtak. Számukra most már nem voltak ellentétek, pletykák, gondok, problémák, csak a szerelem volt, a maga tiszta nagyságában és emberi egyszerűségében. Boldogok voltak. Tudom, biztosan tudom, hogy boldogok voltak, mert nem lázadtak a ragadós sár ellen, nem törődtek a rossz utcai világítással, Bajtai Péter Viola nevű kutyájára sem haragudtak, pedig nagyon megugatta őket a léckerítés mögül... Ők ketten most nagyon szeretik ezt a falut. Talán az életet sem tudnák elképzelni nélküle... Később majd összeházasodnak, születik majd egy gyerek, vesznek egy fehér gyermekkocsit, amit nem lehet végigtolni az utcán, aztán szűknek bizonyul a szoba, moziba se ártana néha menni, később majd ők is elmennek innen... itthagyják a falut, mert eddig mindenki itthagya, akitől valamit várni lehetett... Voltak itt már fiatal közgazdászok, mezőgazdasági mérnökök, állatorvosok, de mind elmentek, hogy újak jöjjenek helyükbe, és az újak sohasem ott foly-

tatták a munkát, ahol a régiek abba-
hagyták... Talán ha volna egy-két
jobb lakás... mozi... egy rendesebb
vendéglő... talán akkor megmaradna
valaki. De így... hiába, manapság
már nincsenek Burány tanító bácsik,
akik úgy belegyökereztek ebbe a por-
ba és sárba, mintha öröktől fogva itt
lettek volna. Nem, most már nincse-
nek Burány tanító bácsik... De az
is lehet, hogy soha nem is voltak...
Hogy csak a képzelet szülte őket...

Még egyszer találkoztam a szerelme-
sekkel. A gépkocsi lámpájának fényé-
ben tűntek fel az utca végén. Egy
korhadt vén eperfa mellett álltak, nem
csináltak semmit, csak álltak, a le-
gény az eperfa barázdás törzsét simo-
gatta, a lány pedig a legényt nézte...
Aztán újra belevesztek a sötétségbe,
magukra maradtak, s lehet, hogy a
hajnal is ott hasadt rájuk a fa mel-
lett... Ebben sem lenne semmi külö-
nös. Hiszen ilyesmi, állítólag már má-
sokkal is megtörtént az életben...

Utazás mélységek és csúcok között

Sulhóf József

Hosszú volt az út, messze világba mentem és istenek között jártam az Olymposon, a Korinthosban, az Akropolison és Apollón csodás szigetén, Rhodoson, hogy eljussak oda, ahol a sok istenből az egy Isten született, és ahol most egy külön istenség felett ítélkeznek, olyan isten felett, akinek bosszúálló tollvonására, telefonszávára emberekkel telt vonatok indultak el állatinál borzalmasabb zsufoltságban, táborok felé, amelyekben nem az életre gyűjtötték össze és őrizték az embereket, hanem a halálra, dicstelen, céltalan, értelmetlen és semmit sem teremtő halálra. Hosszú volt az út, de jó hogy ilyen hosszú volt, mert nagyon mélyre kellett merülni az embertelenség hullámvölgyébe, olyan mélyre, ahol még senki, soha azelőtt nem járt, és ahol az összecsapó hullámokban hatmillió emberélet semmisült meg, és csak egyetlenegy jutott fel a hullámhegyek tetejére, hogy diadalmasan tekintsen le a mélybe.

Adolf Eichmann, Adolf Karl Eichmann fiát, hatmillió ember meggyilkolásával vádolják.

Nehéz felfogni, hogy ez valakinek a fia és volt anyja, akinek szoknyájába csimpaszkodott, aki melengette, oltalmazta, ha valaki bántani akarta, és felesége és gyermekei vannak, és egészen olyan jelenség, mintha ember volna. Nehéz felfogni a hatmillió gyilkosságot is. Nekem ez olyan nagy szám, hogy érzelmileg nem hat rám. Nem tudom, mennyi az, nem

tudom átérezni a mennyiségét. Szinte hidegen, rideg tárgyilagossággal nézem a számokat: ötvenezer innen, hatszázezer onnan... Nem mondanak semmit, nem érzem bennük, hogy egy-egy élet volt külön-külön valamennyi, jó és rossz tulajdonságokkal, hibákkal és erényekkel, bizakodással és tervezgetésekkel... Csak mikor a varsói harcok-gettó Haifa-környéki muzeumban látok egy rendeletet: 88 *gyermeket deportálni Prágából*, akkor nézem végig az egyetlen vagonba zsúfolt öt-hat éves gyerekek útját. Három nap, három éjjel utaztatták őket élelem és víz nélkül alig százvalahány kilométerre, egy haláltáborba, mikor leszálltak, kihullottak az apró életek a vagonokból, akkor apró kezükkel maguknak kellett megásniuk, kikaparniuk a sirt, ahova azután a gépfegyverek nyomán behullottak, hogy mindörökké eltűnjenek egy olyan világból, amely így bánt az apró gyerekekkel; vagy olvasom: a franciaországi elhurcolások idején a gyerekeket el kellett vinni, hogy ne zavarják a deportálás rendjét (a szavakat nem én állítottam így össze, a hivatalos német megfogalmazásból kölcsönöztem őket); kétezer gyereket vittek el, őket is három nap három éjjel utaztatták egyetlen szelet kenyéren, egy pohár vízen naponta: azután kiszálltak egy roppant nagy udvarban, és elindultak kivégzésükre. „A gyerekek nem sírtak — jelentette a hivatalos közeg. — A nagyobbak kézenfogták a kisebbeket. csitították, nyugtatták őket, és könnytelenül. haláliskoly nélkül vonultak a ropogó gépfegyverek elé, és mind megsemmisültek...”

... akkor: ez az, amit már nehéz elviselni... Még a nácinémet hivatalos jelentés is feljegyezte, hogy: „A gyerekek nem sírtak, a nagyobbak kézenfogták a kisebbeket...” pedig a nagyobbak éppen úgy nem értették, mint a kisebbek, hogy miért kell az egyre magasabbá váló hullahegyre mászniok, miért nem lehetnek ők is felnőttek, akik majd palotákat építenek és úrhaiókon repülnek és csodákat érnek meg, mint a gyermekképzelt szerint minden felnőtt.

De jött a félelemben született valamennyi istenségnél hatalmasabb isten, az örület istensége, aki körül ezernyi kisisten dugta előre mind a két hegyes könyökét, hogy a közelébe férközhessen és kaszalkíthasson magának egy darabot az isteni jogok közül. Rhodos mítoszához tartozik, hogy Zeusz szétoztotta a Dekanesos tizenkét szigetét az istenek között, és Apollónról megfélemedezett: Apollón azután Rhodost választotta magának, és a szépség csodaszigetévé tette. Eichmann Adolf a zsidóirtás szigetét választotta magának a Hitler-Zeusz által szétoztott szigetek közül, és a borzalmak emlékszigetévé tette. (Hányszor írtam le már a szót: borzalom, bányféle vonatkozásban, pedig csak most tudom, mit jelent!)

Tizenöt évig sikerült bujkálnia, tizenöt évbe telt, mire nyomára akadtak, elrabolták, és Izraelbe, ebbe a mindössze tizenhárom éves és mégis ötezer éves országba vitték, hogy ítélkezzenek felette. Kínosan vigyáztak arra, hogy bántódása ne essék, hogy a bosszú érzelmei, a borzadály, az elveszett hozzátartozók miatti keserűség el ne érhesse. Azután vadonatúj ruhát adtak rá, új fehérműt vettek neki, hogy ne látszon szánalmasnak, ne gyűrött rabruhában üljön a közönség előtt, és átlöhetően üvegkalitkába tették, hogy senki hozzá ne nyulhasson. Amikor szívrohama volt, a legkiválóbb tudós professzorokat hívták el hozzá. Mert nem szabad olcsón meghalnia, nem szabad megszöknie a felelősség alól. Végig kell ülnie egy tárgyalást, amely lassú menetben hónapokig eltart, de amelynek lényegtelen, apró részlete csak ez az Eichmann Adolf, aki egyetlen apró kis életével úgysem fizethet hatmillió életért. De ő a jogcím, hogy ítélkezzenek egy rendszer felett, amely azzal indult világhódító útjára, hogy kiirt minden népet, amely útjába áll, és elsőnek a zsidókkal számolt le: hogy ítélkezzenek egy rendszer felett, amely semmibe vette az emberéletet, a más ember életét; és kétezer év után először ítélőszéket tart-

hassanak az antiszemitizmus racionális és irracionális elemei és jelenségei felett. Eichmann csak cégér, bár nem lényegtelen jelensége annak az egész forgatagnak, amelyben a hatmillió ember epusztult, és a hatmillió nema vádló nevében az ügyész kiáltotta oda: j'accuse!

Nem lényegtelen jelensége, csak érthetetlen jelensége a világnak. Nekem, s mind az ötszázunknak, akik ezért a pillanatért vállaltuk a bonyolult utazás hányattatásait, a kényelmetlenségeket, a tenger vagy felhők szeszélyeit, a legsúlyosabb pillanatunk volt az, mikor Eichmann először lépett be a tárgyalóterembe, hogy feleljen a bírák kérdéseire. Elképedtünk, elakadt lélegzettel mereszgettük szemünket, nem akartunk hinni szemünknek. Ez az ember volt az?! Középtermetű, majdnem alacsony, arcvonásai élesek, nagy csontkeretes szemüvege mögül közönyösen néző szeme, kopaszodástól megnőtt homloka, koponyáján hátul tonzúra-szerű tar feje egy vasárnapi ünneplőbe öltözött, nem nagyon értelmes kishivatalnokra vall. Be kellett hunynom a szemem, és elképzelnem ezt a fejet egy elegáns szabású, kitüntetésektől és halálfejes jelvényektől ragyogó fekete SS-egyenruha felett, amint pöffeszkedik és rettentően fontosnak érzi magát, hogy meglássam benne azt, akinek olyan nagy hatalma volt, hogy hatmillió embert küldhetett a halálba. És még így sem megy. Amióta pedig hat kötetben megkaptuk Eichmann egész vallomását fényképmásolatban, és a hat kötetben nem találtam egyetlen épkezláb mondatot, gondolatot, kerek egészként elmondott részletet, hanem a félműveletekre annyira jellemző elkalandozásoktól tarkállik a sokezer oldal, amióta magnetofón szalagról hallgattam a vizsgálóbíró előtt tett vallomását, amelyben egyre visszatér egy felvett hang, a rossz dilettáns színészek hamis hangsúlya, zürzavaros pátosza, s befejezetlen mondataiból árad a magát értelmesen kifejezni nem tudó, tanulatlan, látszattműveltség után kapkodó kispolgár fontoskodó magatartása, másoktól átvett gondolatkörének, kifejezésmódjának megnyilatkozása. azóta még kevésbé tudom elképzelni, hogy ennyi szürkesség akkora fényhez juthatott. Kifejezéseiben hemzsegnek a nácifasiszta szónymorítások. Ez nem Goethe, Lessing, Heine, Marx, Thomas Mann nyelve, ez a műveletlenség, a fogalmi zavarok, a furcsa korlátoltság nvelve, tele szóvicomákkal, szóficamokkal, azzal az árulkodó nyelvi kacskaringósággal, amely az egész rendszert, az eichmannok véres, gyilkos rendszerét jellemezte.

Csak ebben a zúgóagyú nyelvben születhetett meg az, hogy egy kifejezésen lovagol: parancsra cselekedett. Ez a védekezés, és ezzel azt akarja mondani, hogy mást nem tehetett, hiszen ha nem hajtja végre a parancsot, őt intézik el, és akad más, aki engedelmeskedik. Az a kényelemszerető világ, amely irtózik az Eichmann-pertől és azt vallja, hogy kár felkavarni a szenvedélyeket, minek ilyen régi dolgokat firtatni — ez a puha karosszékekbe süppedő szemlélet szívesen elfogadja ezt a védekezést, noha ezzel a gondolat is jár, hogy hát először ki kellett érdemelni azt a kegyet, hogy ilyen parancs végrehajtását reabízzák. Obersturmbannführer volt, ami alezredesnek felel meg, csakhogy a Geheime Staats Polizei felette állt mindennek és mindenkinek, reszkettek tőle még a hatalmasságok is, és nyaklód nélkül teljesítették a parancsokat, amelyeket eichmannok osztogattak, akkor is, ha tábornoki rangban voltak. Eichmann osztályfőnök volt egy hierarchiában, amelytől egy kicsit még a Hitler körüli félistenek is féltek. Nem volt hát kistisztviselő, aki csak megkapta a parancsot, és végrehajtotta, hanem megbeszéltek, megvitatták vele az intézkedéseket, beleszólhatott abba, amit végre kellett haitania.

Viszliczeny, Eichmann közvetlen munkatársa és személyes jóbarátja — persze a nácifasiszta bizalmasság határáig —, Vizslíczeny, akit 1947-ben Pozsonyban kivégeztek, habár aianlkozott, hogy ha még egy ideig életben hagvják, felkutatja és kiszolgáltatja Eichmannat, azt vallotta, hogy

Himmler csupán szóban közölte Eichmannal: A Führer elérkezettnek látja az időt a zsidóság végleges felszámolására. Amikor Eichmann ezt elmondta neki, Viszliczeny rémülten jegyezte meg: Az isten szerelmére, csak így ne bánjanak velünk is a háború után! Hiszen ez milliók halálós ítélete! Erre Eichmann azt mondta: Ne legyünk szentimentálisak.

És nem volt szentimentális. Maga is vallotta, hogy neki a Führer szava parancs és törvény volt. Soha törvényes rendelkezést az emberirtásra nem kapott, az egész gyilkos szervezetet erre az egyetlen szóra építette, hiszen ez úgymint benne volt a nürnbergi törvényekben. Ez az egyetlen mondat elég volt neki ahhoz, hogy teljes buzgalommal hozzáálljon a haláltáborok szervezéséhez. Új fajtája a tömeggyilkosoknak, olyan, aki maga sohasem vett részt a gyilkosságokban, csak írásztal mellől, írásban vagy telefonon intézkedett, és egyetlen szava elég volt, hogy vonatok induljanak el vagonokba zsúfolt emberekkel, akiknek sem ülőhely nem jutott, sem legegyszerűbb testi követelményeikről nem gondoskodtak, vagonok, egész vonatrakományok indultak el élő emberhússal, hogy Eichmann külön módszereivel élettelen tömegekké változzanak. A módszerek változtak. Eleinte agyonlőtték az odahurcolt embereket, egyre több érkezett, és egyre nagyobb iramban kattogtak a gépfegyverek. Volt egy júniusi nap, amelyen tizenhét ember lőtték agyon. Ez volt — saját sportszavukkal — a csúcsteljesítmény. De Eichmann az áldozatok sora nem agasztotta. A hóhérokra féltette. Jelentéseiben aggódott, hogy elállatiasodnak, vérengző vadállatokká zülленek, mert lelkileg nem tudják elviselni a tömegmészárlást. Humánusabb módszereket keresett, nem az áldozatok, hanem a hóhérok miatt. Akkor tért át a gázkamrákra.

Maga nem bírta a vért látni, ha megvágta kezét, rosszul lett, ha csirkevért látott, rosszul lett, és ebben a rosszulletben nem ismert fokozatokat. Ugyanígy lett rosszul, amikor Auschwitzban akartalanul végignézett egy tömegkivégzést. Ugyanígy lett rosszul és hányt, amikor a halottaskamrák helyett a villanyrostélyvon égetést elfogadta, persze látatlanban, azután autóba véletlenül egy kétszáz méteres gödör mellett gördült el, amelyben meztelen, roston sült embertestek heverték: a látvány annyira megviselte idegeit, hogy utána a tizenkét órás úton egy szót sem szólt sofőrjéhez. De visszaérkezve hivatalába, az elintézésre váró aktákat nyugodtan aláírta, telefonon nyugodtan intézkedett, és nem lett rosszul attól, hogy ezekkel az intézkedésekkel újabban ezer, tízezer, százszor vagonba zsúfolt embert indított el a rosszulletét okozó rostélyvok felé.

Ha vannak zavarok ebben a lassú menetű tárgyalásban, ha a törvényszakaszok útvesztőjében hézagok mutatkoznak, ez onnan van, hogy nem volt még a világon törvényhozó, akinek eszébe juthatott volna, hogy valaha olyan gyilkos kerül az ítélőszék elé, aki hatmillió embert gyilkolt meg. Sajátkezűleg — amennyire tudják — csak egyet, egy szerencsétlen kis zsidófiút vert agyon, mert a kiéhezett gyerek éppen Eichmann budapesti villájának kertjébe mászott be szilvát lopni. A néhány szem szilváért sajátkezűleg agyonverte a gyermeket. Ő, aki rosszul lett, ha vért látott. Ő, akit Viszliczeny, személyes jóbarátja, egészen úgy írt le, amilyennek én is láttam a tárgyaláson: gyáva, babonás, félművelt, nagyon félt a zsidók bosszúálló istenétől, és előre fedezni akarta a hátát, minden intézkedését aláíratta vagy ellenjegyeztette feletteseivel, mert már akkor felkészült arra, hogy egyszer talán védekeznie kell, és akkor majd azzal védekezik, hogy parancsra cselekedett: és mégis annyira túlbuzgó volt, hogy felettesei is megrótták érte, Ribbentropp külügyminiszter többször közbelépett Himmlernél miatta, mert nemzetközi bonvodalmakat támasztott túlkapásaival, még Himmlerrel, a hatalmas Himmlerrel, legfőbb közvetlen főnökével is szembeszállt, amikor ez utasította — a hírhedt Bernadotte-tárgyalások idején —, hogy szüntesse be a vérengzést; Eichmann

akkor írásbeli parancsot követelt, és amíg az írásbeli parancs késett, az alatt még sietve elintézte a néhány százézer — utolsónak — maradt magyarországi zsidót. Nem, nem egyszerű, igyekvő buzgó kis tisztviselő volt Eichmann, noha most vallomásában — ismétlem, mint rossz műkedvelő színész — ezt a szerepet játszotta meg, tetette magát, hogy a részletekre már nem emlékezik, hiszen emlékezetében is *ad acta* tette mindazt, ami történt, a többi, a felelősség, nem tartozott és nem tartozik rá. Rossz színész, nem tudja végigjátszani a szerepet, minduntalan kiesik belőle, és vinnyogó, életéért reszkető gyáva féreggé válik, akinek az agya abban a pillanatban vált, amint a nem-émlékezésben valamilyen veszélyt érez. És így mégis kialakult ennek az új típusú tömeggyilkosnak az igazi képe: maga teremtette, szervezte hivatalát, kivégzési szervezetét, maga léptette elő magát tömegmészárlási főparancsnokká, maga adott parancsokat magának, és mindezzel újabb érdemeket akart szerezni, hogy még hatalmasabb legyen, még fontosabb személyiség a gyilkosságok rendszerében. A legolcsóbb népszerűséget választotta, alig hatmillió életbe került, de a német területeken évszázadok óta nagyon népszerű volt a zsidókérdés, nagyon gyorsan és könnyen lobbantak az antiszemita kilengések, hatalmas irodalma — sőt szakirodalma — volt a német antiszemitizmusnak, és Eichmann egy olyan rendszerben könyökölte ki magának nagyhatalmú hivatalát, amely a német antiszemitizmus egészen irracionális elemeire számított uralmában. Kezdetől fogva ideológiájába fűzte, azután alaposan kiaknáztta vagyonszerzésre, fosztogatásokra, tömeggyilkolásra és — ahogyan ezt Eichmann is vallotta — arra, hogyha valahol nyikorgott a náci-fasizmus szekere, csak rágvújtottak az antiszemitizmus nótáira, és egyszerre elterelték a figyelmet a nagy veszteségekről, Sztalingrádról és mindenről, ami a német népnek a hitleri új európai rendbe vetett hitét megingathatta volna.

Persze szó sincs róla, hogy ez csupán zsidókérdés volt! (Milyen relativ minden! Ez a csupán hatmillió halottat takar — de nem fed!) A zsidók csak a legszétszórtabbak voltak, legkönnyebben fosztogathatók, asszimilációjukban a legkevésbé ellenállóak, a gazdag zsidó semmi közösséget nem érzett a szegény zsidóval, és amíg pénzzel győzte, addig azt remélte, hogy csak a szegény zsidót ütik majd, reá már nem kerül sor. Azt mondta nekem egy jeruzsálemi egyetemi hallgató: „A mi nemzedékünk nem érti ezt az Eichmann-pert, és soha az idők nemzedékének nem bocsátja meg, hogy egy ilyen Eichmann létezhetett. Ha a zsidók, akár olyan szétszórtan és egymástól függetlenül, fegyvert ragadtak volna ott, ahol éltek, mind egyszerre, a huszonöt európai országban, akkor sem halhatott volna meg több hatmilliónál, és könnyebb lett volna meghalni fegyverrel kézben, mert legalább nem haltak volna meg olcsón.” Ez az egyetemi hallgató, aki az egész mai izraeli fiatalság nevében beszélt, nem tudja fel-fogni, hogy a zsidó asszimilációban elveszett minden nemzeti összetartozási érzés és gondolat, és ezzel minden erő, hogy visszaüthessenek, nem érthette meg, hogy saját nemzeti érzéseikben meggyalázottan, lelkiileg összetörtén, megszűnt az emberekben az életöszön, elsorvadt az ellenállóképesség, és kivészett a lelkekből a lelkekből az emberi méltóság, amely a fegyverrel a kézben megvárt halált választja a vágóhíd helyett. És mégsem csupán zsidókérdés ez a per, nem a zsidóirtásért felel Eichmann a rendszere képviselőjében, mert a zsidóság csak az első lépés volt, és a rendszer kimondta, hogy kíméletlenül kiirt minden népet, amely útiát állja terieszkedésének (a hitleri élettér megteremtésének) és világmeghalának, és efelől nem is hagyott kétséget, akadt elég Artukovića ahhoz, hogy például nálunk hatszáz ezer embert lemészároljanak — a harcban elesetteken kívül —, akik közül ötvenezer volt a zsidó és ötszázötvenezer nem-zsidó, hogy a szlovén elhurcolásokról és széttelepítésekről ne beszéljünk.

A jeruzsálemi perben ugyan főként a zsidókérdésről, a zsidók kiirtásáról beszélnek, mert ez az egyik főérv, hogy Izráelben, tehát a bűntény elkövetése után keletkezett államban ítélkeznek a gonosztevő felett, ennek ellenére a félig kimondott szövegben minduntalan felbukkannak olyan részletek, amelyekben a kapitalizmus ítélkezik a kapitalizmus felett. Kénytelenek — óvatos, forró kásaként kerülgetett, nagyon diplomatikus és választékos szavakkal — arról is beszélni, hogyan telepedett be Ford, a vagyombukott Opel-műveket megvásárló General Motors és a többi óriástőke a hitleri Németországba, hogyan erősítette a harmadik birodalmat a kommunizmus ellen, ugyanakkor mindezzel elősegítve azt is, hogy a menekülő vagy termelékenységében megállított zsidó tőkét pótolják, és a fasizmus erősödését, beleértve a zsidóirtást is, elősegítsék. Noha a zsidóüldözéseket, habár a nyugati óriástőke már akkor látta, hogy nem állnak meg a zsidóüldözéseknél, hanem a többi népet is sorra veszik, figyelmeztetésnek is vehették volna, hogy a náci fasizmus majd visszaüt és támogatói ellen fordul, kommunistaellenes reménységeiktől elvakultan csak a Szovjet Szövetség elleni ütőerőt látták meg a fasizmusban, és ezért a Eichmann-perben most kénytelenek, sokszor marxista kifejezésekkel, megbélyegezni a tőkésrendszer közepette a tőkés rendszert, amely megszülte és felnevelte a fasizmust, és újból és újból meg fogja szülni más és más formákban.

Azáltal, hogy a fasizmus felett ítélkeznek a jeruzsálemi perben, a per kortörténelmi okmánná válik, kiesik az újságszenzációk érdeklődési köréből, és egészen más rendeltetést tölt be, olyan rendeltetést, hogy Eichmann sorsa és az, hogy a tárgyalás a végtelenségig elnyúlik, egészen lényegtelenné válik. Kétezer év után a szétszóródott zsidóság, két évezred bűnbakja, újra erőre kapott, hogy támadva védekezzék az antiszemitizmus minden vádjá ellen, minden racionális és irracionális jelensége, oka, alapja, célja, értelme és értelmetlensége ellen. Eddig csak színtelen, szürke jogi vitákban bukkantak fel részletek, amelyek — egy kissé még köntőrfalazva — az antiszemitizmus eleven csíráit firtatták, a jordáni Jeruzsálemben élő főmufti Eichmannal folytatott tárgyalásain keresztül az Izráelt körülvevő antiszemita világ képét mutatták meg, amiben az a furcsa, hogy egy másik szemita nép antiszemitizmusát bélyegezi meg. Az irathalmazban azonban már töméntelen adat van arról, amit Izráel a legfontosabbnak tart ebben a perben. Hiszen a hatmillió halottat nem támaszthatják fel, Eichmann egyetlen életével, nem fizethet bűneiért, bosszúállásról — noha akadtak véres szájú újsággilengések — szó sem lehet, amikor egyetlen szál vádlott ül egy üvegkalitkában, de arra jó ez a per, hogy magában a kétmillió izráeli lakosban megerősítse az erő tudatát, s figyelmeztesse a világot, hogy az újra és újra fellángoló antiszemitizmus korszaka lassanként mégis lejár. Az élők erősebbek a gyilkosoknál, a mestersegesen szított gyűlölködéseknél, fel tudnak támadni olyan tömegsírokból is, amelyekbe hatmillió halottat temettek, és a faji gyűlölködések izzásából csak vérontás következhet, megsemmisíteni az élőket nem lehet.

Ezt akarja a világ elé tární a per, amely a lappangó vagy olykor nyíltan fellángoló zsidógyűlöletet is odaültette Eichmann mellé a vádlottak padjára, és ezzel minden fajgyűlöletet pellengére állított, hogy a gyűlölködések lényegét, okát feltárja. Azt senki sem reméli, hogy évezredek óta begyökerezett tévhiteknek egyszerre végeszakad, boldog fogalmak egyszerre eltűnnek, és a zavarosban halászók, akik még mindig nagy halakat tudnak kifogni a zavarosból, feladják a bajkeverés mesterségét pusztán azért, mert egy jeruzsálemi per aktáiban megbélyegezték őket. De egy fiatal ország egész létezésével, nagyszerű elevenségével, teremtő erejével feltámad a gyűlölködés félrevezetése ellen, a vakság ellen, és ez ma, abban a pillanatban, amikor a gyarmati népek egymás után válnak önál-

lökká, figyelmeztető szó lehet mindazoknak, akik gyűlölködést szítanak. Eichmann védője ugyan a fejetetejére állította a tételt, és arra figyelmeztetett, hogyha Eichmann felett ítéleznek, tehát ítéleznek egy hatalmasság ellen, aki, míg hatalmon volt, irtotta azokat, akikkel hatalmaskodhatott, ezzel nagyon veszedelmes példát mutatnak a felszabadító gyarmati népeknek és esetleg azoknak is kedvük támad, hogy ítélezzenek emberirtó gyarmattartóik felett. Csakhogy ez igazán a fordítottja annak, amit az emberi értelem következtetésekben levonhat egy Eichmann-perből. És ha a gyarmati népek sorsára visszagondolunk, a rabszolgarendszerre, az embertelen kizsákmányolásra, amibe naponta ezrek pusztultak bele, azt sem mondhatjuk, hogy kevesen voltak az eichmannok. Mégis, józan ésszel, a figyelmeztetést kell, hogy meghallják azok, akiket illet, és ez is egyik fontos jelentősége ennek a régi Jeruzsálem tőzsomszédságában, az új Jeruzsálemben folyó nagy pernek.

Egyszer majd, ha az emberiség megéri arra, hogy szembenézzen önmagával és felfogja bűneit, ha egyszer majd meakulpázva leszámol lelkiismeretlenségével, akkor itt, ahol vallások születtek, istenségek haltak meg, és a vallások, istenségek, hitek, emberségességek nevében több vért hullattak, mint amennyi embert pestisek, kolerák, himlők pusztítottak, hiteles okmány lesz majd arról, hogy az élet erősebb a halálnál, és az élniakarás minden gyilkos gyűlölködésnél. Ez a fiatal kis ország, amelyben ez a nagy per folyik, erőszakosan épül a sziklákból, kövekből, homokból, pusztaságból, megváltoztatja az éghajlatot, megteremti a ligetek pomráját, a termőföldek bujaságát, erőt gyűjt a lesóványodott, sorvadásra ítélt földből, és éppen annak az európai kultúrának teremtő erejét igazolja, amelyet a hitleri uralom végveszélyben látott és vad hordák embertelenségével védelmezett. A náci fasizmus azt állította, hogy Kelet felől veszedelem fenyegeti az európai kultúrát, és ennek nevében indult irtóháború, ennek nevében gyilkolt — többek között Eichmann által hatmillió embert —, és ezt a látszat-piedesztálra emelt kultúrát akarta fegyverrel, tűzzel, vassal, erőszakkal, minden európai kultúrát megtagadó vaksággal terjeszteni. Ez az új kis ország — minden belső ellentmondása, furcsasága és küszködésből támadt zavara ellenére — nem beszél az európai kultúráról, hanem élteit, fáival, bokraival, házaival újra és újra továbbtenyészti ott, ahol már a Kelet kezdődik, és az európai szellem előtt falak merednek az ég felé. A kétmillió lakos között csak hatszázezer európai van, az sem európai mesterségét űzi, hanem többnyire kétkézi munkát végez, és ebből a hatszázezerből is csak alig négy százezer az igazán európai, mégis a Levante után itt egy pillanatra sem érzi senki, hogy kiejtött Európából. A hetven országból összehordott népesség, a sokszínű, soknyelvű, ezernyi ősi szokást magában hordó, magával hozó lakosság hámulatos szövetségével átvette az európai műveltséget, és a megszelídült kurdisztáni rablók, yemeni rabszolgatartók, perzsiai szektások, afrikai feketék egész életét áthatja az a nemesebb, jobb, igazibb európai szellem, amelyről a Goethe nyelvét beszélő, de fel nem fogó Eichmannoknak fogalmuk sem volt. A gyűlölködés még sohasem teremthetett és nem védehetett meg kultúrát, pedig ennek az országnak belül, magában is ezernyi gyűlölködéssel kellett megküzdenie a széthullott nép összekerült részeivel, hogy építő erővé tegye mindazt, ami mégis, éppen a gyűlölet elől, erre a menedékhelyre hozta, erre a legszelesebb részén is alig nyolcvan-kilencven kilométer széles kis földnyúlványra hordta össze nagyon sokféle asszimiláció embereit. A rengeteg emlék még — minden szabály szerint — kötné a gondolatot, hiszen ez a föld tele van babiloni és asszír emlékekkel, itt vonult át az ősi hadi út Egvintom és Babilonia között, itt találunk a föld mélyén sok ezer éves ősi templomokat, több mint kétezer éves üvegtálat, itt van Nazareth, Genezareth, Carmel hegye, itt van Sodoma és Magdala, itt van öt-hatezer

év története, de nincs már ereje, hogy visszahúzzon, és az új nemzedékek nemcsak ebből tépik ki magukat, hanem abból is, hogy a régi nyomokba lépdeljenek.

Felix Salten tréfája az, ami itt él: 1925-ben írt a kibucokról, ezekről az idealista kommunista termelőszövetkezetekről, és leírta nehéz paraszti életüket, ahogyan küzdenek a kövekkel teli föld mostohaságával, a nyolc hónapig esőt nem látó éghajlat keserveivel, a kapanyél keménységével, dolgoznak látástól vakulásig, holott azelőtt soha testi munkát nem végeztek. Este azután — írja valahol —, amikor fáradtan összeülnek beszélgetni, párhuzamot vonnak Bach és Beethoven között, Kant és Marx bölcseletéről vitatkoznak, elbeszélgetnek Anatole France regényeiről, Max Nordau legújabb könyvéről, már amiről parasztok ilyenkor beszélgetni szoktak... Ez él itt, ahol most Eichmann Adolf felett ítélik, az európai látszatkultúrát gyilokkal védő látszat-kultúremberek felett ítélszékét tartanak.

Maga a per kimenetele nem érdekes, ez a szembeállítás az, amiért érdemes volt elmennem oda, végigjárnom a hosszú utat a sok istentől, Zeustól és az Olympustól, az Akropolistól, Parthenontól a jeruzsálemi Siratófalig, az emberi műveltség ezernyi emléke között megkeresni magát a műveltséget, azt, amely diadalmaskodott az eichmannok felett. Sok-sok villanását megtaláltam még ott is, ahol a vérontás eddigi, legnagyobb mestere áll bírái előtt, ahol a hűvös bírói agy le tudja küzdeni a bosszúállás ördögét és féken tudja tartani a visszaütni akaró öklöket.

Ami az emberben a legnemesebb, a legnagyobb eredmény, hogy hűvösen tárgyilagos tud maradni az embertelenséggel szemben, és érző meleg emberi szívet tud kitárni a szenvedők, a megpróbáltatottak felé, azt megtaláltam ezen az Eichmann-tárgyaláson, ezen az úton az istenek és emberek, rhodosi oleanderligetek és az élet nagy, nagy teremtményeinek között, holott éppen ott jártam, ahol a történelemben legmélyebbre süllyedt szonoztevő áll értetlenül mindaz előtt, amit lát. Érdemes volt, ezért érdemes volt elmenni oda. És érdemes volt hazajönni, ahol mindezt magunk is teremtiük, hogy elmondhassam: a gonosz mélységek felett újból és mindig diadalmaskodnak a csúcsok.

Szociális költészet

Slobodan Berberski

A *szociális irodalom*, mondják, helytelen kifejezés, mert minden irodalom szociális, társadalmi; minden emberi tevékenység, különösen a felépítményben, a társadalmi lét, az objektív valóság kifejezése vagy tükröződése — néha kifejezése is meg tükröződése is — s ezért módfelett helytelen egy meghatározott irodalmi és általában művészeti elkötelezettséget szociálisnak minősíteni. A szociális irodalom mai ellenfelei arra törekszenek — csak látszólag más érvekkel, mint a tegnapiak —, hogy megnyilvánulását kiragadják történelmi meghatározottságából, megszüntessék társadalmi szerepét, elválasszák a munkásosztály, a proletariátus tevékenységétől és harcától. Ez lényegében nem más, mint a költészet és művészet autonómiájáról (nem viszonylagos és feltételes autonómiájáról) szóló tézis védelme, síkkraszállás arisztokratizmus mellett, a társadalomtól, osztálytól, osztályharcától való függetlensége mellett. A szociális irodalom ellenfeleit bántja, hogy ezt az irodalmat és a szocialista munkásmozgalom tudatos tevékenységét törvényszerű kapcsolatok fűzik egymáshoz; a szociális irodalom ereje és fejlődési vonala szo-

rosan kapcsolódik forradalmi mozgalmunk tevékenységéhez és terebélyesedéséhez. Ezért tehát a szociális irodalom csak természetes kereteiben tárgyalható.

I.

A szociális költészet és irodalom logikusan sarjad ki a szocialista eszméknek az emberi tudatban való térhódításából meg a munkásosztály izmosodásából. Már Živojin Žujović, az első szerb szocialista, utópista-szocialista külön gondot fordít az irodalomra és művészetre. Svetozar Marković, az első munkásszervezetek megteremtője és az első szocialista és munkáslap elindítója, az akkori romantika, nemzeti mítosz és idealista misztifikálás elleni harcában — a Szerb Matica *Letopisában* közzétett két jelentős cikkében, a *Költészet és gondolkodás* és a *Valóság a költészetben* című írásában — fölemeli szavát az egyéniség dualizmusát és elidegenedését hirdető „elméletek” ellen. Szembeszáll az akkori irodalom zömének együgyűségével és meddőségével, s harciasan megállapítja: „Az író köteles meg-

érteni az emberi életet mindazokban a körülményekben, amelyeket az élet teremt; köteles megérteni az *életben keletkező szükségleteket*, s tudnia kell *felelni azokra a kérdésekre*, amelyeket minden pillanatban fölvet. (S. B. kiemelése.) Ezt pedig csak a *korszzerű műveltségű ember* teheti meg". Marković egészen határozottan megköveteli a költőt, hogy „a nép megmozdult része”, „a nép fölébredt tudata” legyen, a költészet pedig „a társadalom vagy a nép életének megnyilatkozása, s az legyen mindig”. (S. B. kiemelése.) Ezeknek az eszméknek az érdeme, hogy a szociális és szocialista eszmék behatoltak az irodalomba, a publicisztika különvált a szépirodalomtól, a történetírás megszabadult a nemzeti mítosztól, s hogy az irodalmi kritika elszakadt a filológiától, és saját útjára lépett. Az irodalomnak társadalmi vonatkozása új fejlődési állapot adott, ez bontakoztatta ki új aktivizmusát, és szülte meg a szociális irodalmat. Jóval később, amikor már nemcsak általános munkásszervezetek léteztek, hanem volt egy olyan munkáspárt is, mint a Szerb Szociáldemokrata Párt, Dimitrije Tucović igen pontosan határozza meg a munkáspárt különféle tevékenységi formáinak viszonyát: „S amikor csak a proletárok akciójának mindezek az alakjai (szakszervezeti, parlamenti akciók, közművelődési és irodalmi tevékenység — S. B. megjegyzése Tucović szövegének előbbi része alóján) a szociáldemokrácia végső célja, az osztályuralom megsemmisítése és a proletariátus felszabadítása felé irányulnak, egy általános forradalmi harc különböző formáivá válnak: amikor azonban az ember mindegyiket külön-külön is elégedőnek tartja, mellékútra vezetik, vagy opportunista, illetve anarchista tévelvgésbe sodorják az embereket.” Dušan Ponović még élesebben fogalmazza meg ezt az állásfoglalást: „Elszigetelni egy szervezetet a szocialista akciótól, a gyakorlati harctól, lényegében a szocializmustól való elszigetelését jelenti”. Popović ugyanazon a helyen — a Szerb Szociáldemokrata Párt VIII. kongresszusán — mondott beszámolójában a művészetről is beszélt: „Különbség van persze a párt, a szakszervezetek, kooperatívák, művészeti testületek stb. között... Ezek...különféle megnyilvánulásai, különféle formái a proletariátus akciójának. A proletariátus akciójának összessége

azonban lényegében *ugyanaz*... Tartalma szocialista, végcélja: a szocializmus". Ilyen, elméletileg tisztázott alapvető nézetek között születik meg és fejt ki hatását a fiatal szociális irodalom. Nagyszámú szocialista és munkásköltő művel; köztük vezető szerepet tölt be Kosta Abrašević, Stevan Luković, Emilo Rebić, Vidosav Trepčanin, Ljubica Ivošević-Dimitrov (Georgi Dimitrov élettársa). Ezekre az úttörőinkre és költőinkre igen jellemző, hogy szorosan kapcsolódtak a munkásosztályhoz, fenntartás nélkül vállalták a művészet társadalmi hivatását, teljesen és minden megnyilvánulásban egybeforrtak a mozgalommal. A mozgalom fiatalsága, az elméleti ismeretek és az általános kultúra szintje szükségyszerűen gátat vet annak, hogy e jeles kulturális és irodalmi munkások valamennyi alkotása átlépje a tágabb nemzeti határokat. Ezzel a körülménnyel magyarázható az is, hogy Nestor Žučni (lalići születésű pék- és kézműipari s ki tudja, miféle munkás még) ideiglenesen eltávolodik a munkásmozgalomtól, és Skerlić meg a szerb burzsoázia a „nemzeti büszkeség” pozícióira, az „esztetizálás” világába vezetni át. Az eltévelyedett költő azonban — érezve a munkásosztály egyre növekvő erejét, s rádöbbenve arra, hogy félrevezették — halála előtt visszatér, legalábbis törekvéseiben, a forradalmi mozgalomhoz a költészetben is.

II.

Az első világháborút követő esztendőkhöz általánosabb elégedetlenséget hoznak, a szocialista mozgalomhoz pedig egyes kispolgári elégedetlenkedők is csatlakoznak, rövidebb vagy hosszabb időre, s egy bizonyos eszmei zűrzavart idéznek elő. Csak amikor 1929 után fejlődésnek indul a baloldali sajtó, akkor sikerül a belgrádi és zágrábi *Literatura*, *Stožer* és *Kultura*, valamint a ljubljani *Književnost* című marxista folyóiratnak jelentősen népszerűsíteni a marxista világnézetet, habár nem kerülhettek el bizonyos következtetlenségeket. (Ezzel, persze, nem mondjuk azt, hogy csupán ezek a folyóiratok foglalkoztak ilyen feladatokkal, sem azt, hogy csak ebben az időben voltak ilyen törekvések. Ezen a helyen azonban nem tárgyalhatjuk részletesebben mindezeket a mozzanatokat.) Teljeseb-

ben csak akkor mérhetjük föl ezeknek a folyóiratoknak a szerepét, ha szem előtt tartjuk, hogy a párt teljes illegálitásának, a mozgalom szétzúottságának korszakában jelentek meg, egy olyan időben, amikor az elmélet is meglehetősen zavaros volt. Ebben az időben „a párt súlyos csapást szenvedett el, csaknem teljesen szét volt zúzva, a párttagok és rokonszenvzők százaikat meg ezreit letartóztatták, elítélték és börtönbe vetették. A legjobb elvtársak közül igen sokat megkínóztak és kegyetlenül megölték... Ez volt a mérlege a munkásosztály ellenségével vívott egyenlőtlen harcnak”. (Tito) Ez a sajtó — noha helyenként következtelenül, sőt tudománytalanul tárgyalt egyes dolgokat — a maga idejében, amikor a munkásosztály és más társadalmi rétegek nem juthattak más marxista lapokhoz, jelentős szerepet játszott a munkásosztály politikai és eszmei nevelésében. Külön érdeme ezeknek a folyóiratoknak az, hogy bizonyos elméleti kérdéseket vetettek föl és tárgyaltak, jöllehet ezekben is gyakran található klisészerűség, doktrinésrig, sőt Djuro Tiljak nevéhez fűződő vulgarizálás is. Ezek az időszaki kiadványok sok tekintetben tükörképei voltak a munkásmozgalomnak és a pártban uralkodó helyzetnek, de bizonyos értelemben előkészítői is a jóval későbbi eseményeknek. A munkásmozgalom és sajtójának eszmei hatására Kikindán megjelenik egy jelentős, esztétikai és társadalmi szempontból még nem eléggé felmért mű: az *Elvtársak könyve*. Ennek alapján az akkori hatalomtartók nagy pert indítottak Jovan Popović és több vajdasági, szerbiai, boszniai, horvátországi és szlovéniai író ellen.

A *Naša stvarnost* (1936), *Izraz* (1939), *Umetnost i kritika* (1939), *Naš život* (1936), a *Hid* (1934, illetve 1936) és több más folyóirat a január 6-i diktatúra után jelenik meg, egy olyan időszakban, amikor már konszolidálódik és erősödik a munkásmozgalom; amikor a párt kezdi visszaszerezni a néptömegek bizalmát, s van ereje hozzá, hogy sorraiban szerveztesen, eszmeileg és más tekintetben is rendet teremtsen; amikor eléggé jelen van, később pedig döntő tényezővé válik a munkásmozgalomban és azonkívül is. Ebben az időszakban a baloldali sajtó egyes polgári írókra és egyik-másik polgári revülápra is hat. Még világosabb helyzetképet kapunk, ha tudjuk, hogy a vajdasági

munkásmozgalom nyomására még a *Letopis Matice srpske* című folyóirat is rövid időre megegyezést kötött a kommunista írőkkel (nemcsak a vajdaságiakkal), s hasábjain közzétette Branko Bajić, Vladimir Kolarov, Djordje Jovanović, Čedomir Minderović, Janko Djonović és mások műveit.

Abban a törekvésben, hogy leküzdjék a doktrinéséget és a dogmatizmust, meghatározzák viszonyukat a kulturális, tehát a politikai örökséghez is — abból a határozott álláspontból kiindulva, hogy a munkásosztály az egyetlen törvényes örököse a kulturális, politikai és anyagi javaknak —, a baloldali folyóiratok meglehetősen átfogó szerkesztési politikát alkalmaznak. A régi fogyatékoságok leküzdésére irányuló akcióban a baloldali sajtó a kezdetben némileg bizonytalanul áll a marxizmus-leninizmus pozícióin. Ez különösen abban jut kifejezésre, hogy nem eléggé tudományosan viszonyul az elmélethez. De ez már az erjedés, a problémák fölvetésének időszaka, az az idő, amikor megkezdődik a materialista felfogások különválása a nem materialista nézetektől. A mostani állapot homlokegyenest eltér az 1929. évitől, elsősorban a párt ereje és az elméleti fölkészültség tekintetében, a dialektikus módszer elsajátítására irányuló akarat és erőfeszítés, a marxista pozíciók melletti kitartás tekintetében. Nehézségek csak abból származnak, hogy bizonyos vonatkozásban még érezhető a frakciók csökevényeinek hatása, az ilyen meg olyan, elsősorban kispolgári származású opportunisták hatása. Ezeknek a csoportoskákknak, „elméletek”-nek és „elméletescské”-nek a megnyilvánulásai 1940-ben már tisztán láthatók, amikor teljesen leleplezi őket a munkásmozgalom, és amikor kívülrekednek a baloldali sajtón és irodalmon, a marxizmust pedig bergsonizmussal, adlerizmussal, freudizmussal, új-kantianizmussal és ki tudja, mivel nem váltják föl, hogy a társadalmi fejlődés alapjául a „szociális” és szexuális ösztönt kiáltás ki, s „elméleteik”-ben semmibe vegyék az osztályokat és az osztályharcot, akár gnoszeológiáról, akár esztétikáról vagy politikáról volt is szó. A munkásosztály és élcsapatának ezen a téren tisztogató erői a munkásmozgalom általában növekvő tömegeihez tartoznak, mint ahogy az irodalomban és filozófiában tevékenykedő antimarkista erők a munkásmozgalom alálás — politikai, eszmei és szer-

vezeti zűrzavar előidézésre törekvő — irányzatokhoz tartoznak.

Az 1939. és 1940. esztendő a munkásmozgalom politikai és eszmei sikereinek jegyében telik el. Ez már az elméleti megalapozottság, az ismeretek és tapasztalatok gyarapodásának és a káderek izmosodásának korszaka. Az 1941. esztendő beköszöntése előtt azonban ez az állapot nem más, mint a munkásosztályban, munkásmozgalomban és a pártban megteremtett konszolidálás törvényszerű megnyilvánulása. Az eszmei képzettség fokát az osztály forradalmi akciókésztségének oka mutatja meg.

III.

Vajdaság — ez az alapján véve és elsősorban mezőgazdasági tartomány — kifejezett példája a szüntelenül fokozódó gazdasági megoszlásnak. Nem teljesen megbízható (az esetleges eltérés ezúttal nem változtathat a lényegen), de egy általános kép megrajzolásához megfelelő adatok szerint 1931 táján a birtokosok 93,7%-a (kis- és középbirtokosok) a földek körülbelül 51%-át mondhatja a magáénak, a zsirosparaszttok és nagybirtokosok (6,3%) viszont a földek 49% tartják; a megművelhető terület 25%-a nagybirtokosok (0,2%) kezében van. A mezőgazdasági munkások és családtagjaik, valamint a bér munkára kényszerült törpebirtokosok gazdasági helyzete már 1930 körül nyomorúságos, a második világháború alatt pedig eléri a legmélyebb pontot. Az ipari munkásság helyzete évről évre szintén rosszabbodik. Ennek egyik oka a munkanélküliség állandó növekedése (a búza fokozott kivitele, valamint katonai és hadi szükségletek céljából való elraktározása miatt sok malomipari munkást elbocsátanak; a határvidékeken állami rendelkezések alapján a termelőkapacitást 50%-kal csökkentik, s az egész gyárparban tömegesen mondanak fel a munkásoknak; a helyzetet megnehezíti az a rendelkezés is, hogy ezeken a vidékeken nem szabad új gyárakat építeni, habár részben enyhítenék a munkanélküliséget); hasonlóan rossz a hatása annak is, hogy a tőke és a gyárpar Vajdaságból Szerbiába költözik; a szerbiai burzsoázia rendszeresen szegényíti Vajdaságot, és elnyomja, nincstelenségbe sodorja az itteni munkásságot és a nép szegé-

nyebb rétegeit; mindezt fokozza a tőkésnek kedvező adó-, hitel- és bankrendszer is. Ebben az időben a gyárpari, kisipari, vasúti és mezőgazdasági munkások létszáma az eltartott családtagokkal együtt — nem egészen pontos adatok szerint — 1 181 779. Ha mindehhez hozzáadjuk, hogy a mezőgazdaságban az átlagos napszám 8-10 dinár, a gyárparban pedig csupán kétszer annyi; ha figyelembe vesszük, hogy a második világháború kitörése folytán a közszükségleti cikkek ára mintegy 40%-kal felszökött, érthetővé válik, hogy a munkásság helyzete a kettős kizsákmányolás — „a vidék tőkésének és nagybirtokosainak, valamint a szerbiai imperialisták részéről történi kizsákmányolás”¹⁾ — körülményei közt szinte tragikusra fordult. Még nehezebb a nemzeti kisebbségek helyzete, elsősorban a mezőgazdaságban és élelmiszeriparban foglalkoztatott magyar bérmunkásoké, mivel őket nemcsak gazdaságilag nyomták el a szerbiai és vajdasági nagybirtokosok és tőkésék, hanem nemzetileg is. Ilyen gazdasági és szociális körülmények közt a munkásság és a szegényparaszttok számára nincs más megoldás, mint hogy lakadatlanul küzdjenek helyzetük javításáért, szem előtt tartva az egyetlen végső célt: a termelőeszközök átvételét, a burzsoázia és a nagybirtokosok hatalmának megdöntését, a munkásosztály fölszabadítását, az osztályuralom és az osztályok fölszámolását. Egyebek közt ezekkel a mozzanatokkal magyarázható a munkásosztály és a Kommunista Párt erőteljes hatása, különösen a párt konszolidálása után.

Ilyen gazdasági-szociális és politikai körülmények közt jelentkezik és fejti ki hatását — legnagyobb részét magyar és szerb-horvát nyelven — a vajdasági szociális irodalom, a jugoszláv szociá-

1) Az adatok és az idézet a JKP VI. tartományi értekezletén elhangzott beszámolóból valók. A referátumot Jusuf Tulic, a tartományi pártvezetőség szervező titkára terjesztette be. Az eredeti szöveget a JKSS KV történelmi levéltára őrzi.
A számaadatokat e sorok írója két okból minősítette „nem teljesen megbízhatónak”:

a) A JKP tartományi vezetőségének az illegális harc körülményei közt nem állhatott módjában teljesen rendezni a gazdasági adatokat, a munkások létszámának adatait stb.; erre nem is volt szüksége, hisz hozzávetőleges adatok alapján is kidolgozhatta a párt és a munkásosztály forradalmi tevékenységét meghatározó politikáját.
b) Egyes „történeszek” háború utáni műveikben féltékenykedtek a beszámoló adatait, noha csak tájékoztató célzatúak.

lis irodalom szerves része. Külön figyelmet érdemel az a tény, milyen nagyszámú magyar író közölte alkotásait a munkás-, szocialista és a baloldali színezetű polgári lapok hasábjain, főképp a *Híd* marxista folyóiratban. Ha tudjuk, hogy ezen a területen 1910 és 1960 között körülbelül négyszáz szerző tette közzé szépirodalmi, filozófiai és tudományos munkáit, akkor biztosra vehetjük, hogy számuk a két háború közötti időszakban jelentős volt. A vajdasági magyar irodalom külön jellegzetessége, hogy a szocialista pártállású írók tekintélyes csoportja mellett szép számban vannak olyan liberális polgári írók is, akik nemcsak haladó gondolatokat visznek alkotásaikba — hol többé, hol kevésbé kifejezetten —, hanem megjelenítik az őket környező reális világot is. Ez a csoport túlmegy a szokványos liberális polgári felfogásokon, álláspontjaiban néha megközelíti a proletariátus nézeteit; elsősorban antifasiszta, ellenzi a nemzeti elnyomatást, szót emel a munkanélküliség és a munkások súlyos gazdasági és társadalmi helyzete ellen. Ezek az írók támogatják a munkásosztály akcióit és a szocialista írókat, gyakran összefognak velük több kérdés megoldása végett, s ugyanazokban a sajtószervekben közlik írásaikat, amelyekben a szocialista írók is. Jellemző erre a helyzetre, például, a következő adat: a szuboticei *Napló* kultúrrovátát 1923 és 1928 között Haraszti Sándor magyarországi kommunista emigráns szerkeszti, s főleg a haladó írók műveit közli, a haladó nézeteket népszerűsíti. Nem kisebb jelentőségű Csuka Zoltán 1928-ban kiadott *Kéve* című antológiája sem, amelyet a vajdasági magyarok és az akkor Vajdaságban élő politikai emigránsok költeményeiből szerkesztett, s amelyben széleskörű összefogást teremtett meg. Antológiájában a modern, de kifejezetten szociális Mikes Flóris (Fischer Miklós) is helyet kapott. Ilyen körülmények között a szociális irodalom kövénsza az irodalomnak általában.

A tudatos szocialista erők mind több kulturális és politikai megmozdulásban jutnak vezető szerephez. Papp Pál, a JKP KV tagja, szuboticei és vajdasági tartózkodása idején erősen hatott az itteni magyar irodalom fejlődésére és a *Híd* jellegének meghatározására. Ez a tudományra szomjas, mindig tevékeny értelmiségi 1932-ben, egészen fiatal korában, a szuboticei *Tovább* fo-

lyóiratban lépett nyilvánosság elé a dialektikus materializmusról szóló munkájával. Ebben az időben és később is finom akvarelleket fest. A szó és a szín, az ember és a cselekvés kedvelője, a marxista *Híd* szerkesztője programot alkot az OMPOK-nak (Živan Milisavac és Fedor Kiselički tanúskodik róla), megszervezi a népfelkelők első rádióállomását a Zágráb melletti Sljeme hegyen. Papp Pál sok írását még homály fedti, mert többnyire álnévvel közölte őket különféle folyóiratokban és lapokban, s nemcsak magyarul írt. Hősi halála csak megerősítette életútjának határozottságát. Mayer Ottmár, a szuboticei járási pártvezetőség titkára és a JKP tartományi vezetőségének tagja, a *Híd* szerkesztője — azok közé a kommunisták közé tartozik, akik 1936-ban az utópista *Hídből* marxista folyóiratot csináltak —, ez az igen ötletes propagátor és vitázó, kiváló stilisztza és emberszerető író 1941-ben roppant tragikusán fejezte be életét. Útjának utolsó szakasza megérdemli, hogy egy avatott tollú író tragikus poémát költson róla. Cseh Károly jelentős elbeszélő, és nemcsak a szociális irodalom egyik úttörője, hanem 1911 óta a kommunista mozgalom egyik élharcosa a Tisza mentén. 1941. június 21-én internálták, aztán eltűnt egy magyarországi gyűjtőtáborban. Schwalb Miklós szerkesztője a *Kultúra* című lapnak, melynek csupán első száma jelent meg. Szakszervezeti munkás, jó tollú novella- és regényíró. Már apja szocialista volt, s gyermekelbeszéléseket, marxista filozófiai értekezéseket és más műveket írt. Schwalb Miklós munkás és kommunista (nem tudtam megállapítani, hogy be volt-e szervezve). 1934-ben kiadja a *Fiú a konyhából* című regényét, letartóztatása előtt pedig (1941-ben) befejezi nagy művét, az *Elkopott emberek* című regényt. Ez az alkotása, sajnos, nem érte meg a kiadást, mert felesége, a rendőrségtől való félelmében, a kéziratot elégette. A *Fiú a konyhából* szerzője a munkás szemével nézi a munkás életét, s nem kívülről közeledik hozzá. Ebben a tekintetben eltér a vajdasági magyar írók egy részétől, a korabeli vajdasági szerbhorvát irodalomban pedig Bogdan Teodosin prózáján kívül egyáltalán nincs megfelelője. Dr. Atlasz János, ez a nyugtalan költő, esszéíró, szociológus — az ő apja is szocialista volt —, ez a vitázó kedvű irodalmár eltűnt a hábo-

rú viharában. Ősz Szabó János novellairó, ez a szüntelenül kutató, megnyugvást sosem találó ember tragikusan és csaknem nyomtalanul tűnt el. Simokovics Rókus költő és novellairó, a *Híd* felelős szerkesztője, Bácska megszállásának első napjaiban szintén eltűnik. Löbl Árpád gazdag munkásságot fejt ki az esszéírásban, politikában, szociológiában, szépprózában, irodalomtörténetben, történetírásban, filozófiában; részt vesz sok akkori akcióban, harcostárs számtalan ösztörcsapásban. Gál László — ez a roppant tudásszomjú kultúrmunkás, a *Bácsmegyei Napló* és a *Híd* munkatársa — sok haladó poétikus írás és néhány verseskötet szerzője. Külön érdemeket szerzett a hazai humor fejlesztésében, a *Grimasz* című heti vicclap szerkesztésével, és nagy politikai felelősséget is vállalt. Laták István munkás, ha jól tudom, a *Szervezett Munkás* szakszervezeti lapban közli első írásait. Ez a lap 1923-ban, Belgrádban indult, s nemsokára Szubotićára helyezik át. Első könyve — a *Kolduslázak* — 1928-ban hagyja el a sajtót. Ezt követi 1929-ben a *Düh*, ugyanebben az esztendőben a *Kültelek*, 1939-ben a *Szürke napok*, 1940-ben az *Egy élet árad*, 1941-ben a *Vásár*. Ugyanabban az évben, miután a *Híd* felelős szerkesztőjét börtönbe vetették, ő jegyzi a folyóiratot, amely januárban, februárban és márciusban *Világkép* címmel jelenik meg.²⁾

Szerb-horvát nyelven a szociális irodalom általában a szocialista mozgalomban, közelebbről meghatározva az OMPOK-ban sarjad ki, fejlődik és lombozódik. Igaz, Vladimir Kolarov még 1932-ben jelenteti az *Egy nagy gyár kis munkásnőjéről*³⁾ című poémáját — ezt a vádiratot a munkásosztály akkori súlyos helyzetéről. Vladimir Kolarov a belgrádi és zágrábi szociális irodalomra támaszkodik, a vajdaságiak közül pedig Jovan Popović és főleg Stevan Babin mellé zárkózik. Poémája egyébként naturalizmusa tekintetében igen közel áll Babin költészetéhez. Kolarov legérteljesebb munkássága azonban egybeesik az OMPOK működésével. Igen kiemelkedő szereplője ennek a mozgalomnak.

2) A vajdasági magyarok itt tárgyalt irodalmára vonatkozó adatokat Steinitz Tibortól, dr. Löbl Árpádtól, Laták Istvántól és dr. Sztáncsics Andrástól kaptam. Ez úton is köszönetet mondok nekik fáradságukért.

A szerb-horvát nyelvű szociális irodalom sok feladatot tűzött maga elé. Ezt az irodalmi-szociális mozgalmat küldetése teszi izmossá, az, hogy olyan osztálynak a kifejezője, amely megoldhatja a társadalmi ellentéteket, valamint az, hogy tudatában van felelősségének. Egyszerre több irányban kell tevékenykednie. A társadalmi és az irodalmi folyamat párhuzamosan halad. Míg folyik a harc a munkásosztály politikai érvényesüléseért, a haladó írók azért küzdenek, hogy polgárjogot vívjanak ki a munkásosztálynak az irodalomban. Pontosabban: a vajdasági gyöngyeletről szóló burzsoá mítosz szeriefoszlik, amikor az irodalomban fölbukkan a városi és a falusi proletariátus. Vladimir Kolarov *Holnap aratnak* című versében (1937) feltárja a falu problémáját, megmutatja a gazdák, szegényparasztkok és a mezőgazdasági munkások társadalmi helyzetét, s összefűzi a szegényparasztkok meg a mezőgazdasági bérmunkások sorsát. A legszebb verssorokat az idénymunkásokról írja, gyűlöletének lavináját pedig az uzsorásokra és a kereskedőkre zúdítja. A két esztendővel később költött *Aratás*-ban rajongásának minden melegét az általányban dolgozó munkás felé sugározza, a zsirosparasztot elítéli. Itt már lényegbehatóbban fedi fel a vajdasági falu megosztottságát. Dejan Brankov 1938-ban a *Zakarašje* című alkotásában nagy figyelmet szentel a vajdasági élet dehumanizálásának, két esztendővel később pedig a *Zöld utcában* is. Ugyanazzal foglalkozik, némileg más módon, Branko Bajić is a *Magasrangú látogatókban*. Živan Milisavac, Bajićnak ezzel az elbeszéléssel foglalkozva, megállapítja: „Az elbeszélésben ügyesen és arányosan fölépített díszletek mögött meglátjuk az akkori valóság másik oldalát: emitt visszafojtott elégedetlenség, amott az ilyen állapotok semmibe vévése, egyes emberek kezük a fülükre tapasztják, hogy ne hallják a nyomorgók jajkiáltásait, behunyják szemüket, hogy ne lássák a valóságot, és fokozzák a szipolyozást.”⁴⁾ Miloje Čiplić — polgáriró, aki mindjárt a kezdetben magáévá teszi az antifasiszta és népfront-elveket, s mindjobbán

3) Az *Egy nagy gyár kis munkásnőjéről* című poémát, amely külön kötetben került nyilvánosság elé, Spasoje Vasiljev (Dušan Vasiljev fiúve) melegen köszöntötte Jeremije Zivanović *Venac* című folyóiratában.

4) Živan Milisavac: *Posmrtni susret peto- rice*. Matica srpska, Novi Sad. 1949.

közeledik a proletáriátus pozícióihoz — csaknem minden művében a kispolgári világgal, a régi pillérek omladozásával és az egykori erkölcsök csődjével foglalkozik. E sorok írója szerint azonban Bogdan Teodosin festi a leghatásosabb képet a mezőgazdasági munkás helyzetéről. Teodosin a saját munkástanulmányait alapján és avatott tollal örökíti meg világát.

A fiatal írók ifjú szociális irodalma kiterjed a szerelmi lírára is. Fénycsóvjukat az aktív emberi viszonyokra irányítják, s megvetik a polgári költészet csaláit. Branko Bajić már 1938-ban, a *Ha azt mondja az ember: boldogság* című versének zárósorában — „boldog lenni csak azért, mert emberek vagyunk” — megadja az első és nélkülözhetetlen meghatározó elemeket. Két esztendővel később Vladimir Kolarov megírja lírai melegségű költeményét: *Reči za moju drugaricu*. Erre joggal alkalmazhatók a költő szavai: „napos oldalról nyíló ablak”. Ebben a versében közelebből meghatározza két fiatal viszonyát, szorosabban beleszövi őket a széles arcvonalon vívott harc mindennapjaiba.

Viktor Rozencvajg a szociális irodalomban — a többiektől eltérően — többet foglalkozik általánosabb kérdésekkel, a harcoló ember általánosabb érzelmeivel. Talán pontosabb volna ha azt mondanánk, hogy Rozencvajg elsősorban a meditáció felé hajlott, vagy az akcióköltészet meglehetősen ártalmatlan sarkú meditatív formája felé. 1940-ben Kolarov is — ha így mondhatjuk — az általánosabb irány felé indul, amikor a fogházban megírja *Sorokba foglalt szavakat mondok* című, hangsúlyozottan aktivista versét:

„Soraim
nem is szólnak
hozzátok,
jóllakottakhoz,
bőfőgőkhöz
és nagyhasúakhoz!
Vigye az ördög
a rimelésünk!
Hideg
és éhkoppos
a mi teletésünk.

— — — — —
Nem vagyok bankár —
szelvényt nem ollózik.”

Mindenképpen ide sorolható az OM-POK nem himnuszos himnusza, a *Hajnal*, amelyet Vladimir Kolarov a *Naš život* második számában tett közvé. E két általánosság között az a különbség, hogy Rozencvajg a motívumok szintetizálására törekszik, s igyekszik puha meditalásba olvasztani őket, ez pedig nehezen bírja el az adatok domboruságát; Kolarov viszont az életből vett adatból indult ki, s erre építi föl a közös emotív és megismerési nevezőt. Miloje Ciplić általánossága, költészetének egy részében, inkább intellektuális-bölcseleti megnyilatkozás, mint megismerési-tapasztalati.

Ez a még fiatal, de már átütő erejű és befolyásos szociális irodalom a már beérkezett haladó és szocialista fővárosi írók segítségével — különösen a *Naš život* hasábjain — erőteljes hatással van a polgári írókra, elsősorban Boško Petrovićra, aki kétségtelenül a leghaladóbb közöttük, továbbá Mladen Leskovacra, Zarko Vasiljevićre, Alfred Rozencvajgra, részben Bogdan Ciplićre is (az utóbbinak „köszönhető” hogy többé nem jelenik meg a *Vojvodjanski zbornik*⁵⁾. Ennek a hatásnak — mondhatnánk talán nyomásnak is — az ereje azon is meglátszik, hogy a Szerb Matica kénytelen volt a *Letopisban*, *Évkönyvében* és a *Glasban* olyan kifejezetten haladó írók műveit is közölni, mint amilyen Djordje Bajić, Čedomir Mindeirović, Janko Djonović, Vladimir Kolarov és Branko Bajić.

Egyáltalán nem véletlen, hogy ez az erős írócsoport kezdettől fogva részt vesz a forradalomban. Közülük Vladimir Kolarov, a JKP észak-bánáti területi vezetőségének tagja esett el elsőnek — 1941. július 26-án, Becskeréken.

Ugyanennek az esztendőnek ugyanabban a havában, Kerestinacban kivégezték Viktor Rozencvajgot. Miloje Ciplićet, ezt a következetes antifasisztát szintén golyó terítette le, 1941. október 17-én, Belgrádban. Branko Bajić, a JKP tartományi vezetősége politikai irodájának tagja 1942 októberében esett el, Noviszádon. Dejan Brankov, a JKP dél-bánáti kerületi vezetőségének szervező titkára 1942 novemberében, Romániában vesztette életét.

5) Zivan Milisavac: *OMPOK*, Progres Kiadó, Novi Sad, 1959.

IV.

A szociális irodalom, a munkásosztály vállalkozásainak és harcának egyetlen hiteles irodalmi kifejezője, magyar nyelven a *Híd*-ban és néhány más lapban tör utat magának az olvasók felé, szerb-horvát nyelven pedig a *Naš život* és részben a *Vojvodjanski zbornik* folyóiratban, valamint itt-ott, a Szerb Matica sajtószerveiben. A szocialista írók, természetesen, nemcsak kapcsolatokat tartottak fenn egymással, hanem együtt is működtek, tenkéntet nélkül arra, hogy milyen nyelven írtak. Valamennyien ugyanannak a munkásosztálynak az érdekeiért szálltak sikra, s mindannyiukat ugyanaz a kommunista párt vezette.

Ennek az együttműködésnek egyik megnyilvánulását láttuk 1937. május 23-án, Becskereken, amikor Vladimir Kolarov kezdeményezésére kulturális-politikai manifesztációt szerveztek. A *XIX. századbeli vajdasági kultúra napja* címmel. Ezen, többek között Jovan Popović Sterijáról beszélt, Löbl Árpád tanulmányt olvasott föl arról, milyen hatással volt Petőfi és Ady a vajdasági költészetre, Nikola Petrović pedig az ifjúságnak a vajdasági kulturális örökséghez való viszonyát tárgyalta. A műsor művészeti részében a belgrádi egyetemi hallgatók *Samo-pomoć* szövetkezetének szavalókórusa előadta Zmaj és Jakšić néhány költeményét, Takács Magda pedig Petőfi-és Ady-verseket szavalt. Živan Milisavac — akinek az OMPOK című

könyvből merítettük a fenti adatokat — a következőket jegyezte föl erről a találkozóról: „A vajdasági kulturális élet haladó erőinek szemléje volt ez. Emellett ez volt az első kulturális megnyilvánulás és általában az első megnyilvánulás a régi Jugoszláviában, amelyen szerbek és magyarok együtt léptek föl; amelyen nemcsak a szerb, hanem a magyar kultúráról is szó volt, s amelyen egyenrangúan használták a szerb-horvát és a magyar nyelvet. „Kulturális és politikai szempontból egyaránt jelentősnek tekintjük ezt a manifesztációt, de a maga nemében nem volt az első a régi Jugoszláviában. Az expresszionista *Ut* c. folyóirat — ez 1922-ben jelent meg Noviszádon — már jóval a becskereki találkozó előtt rendezett olyan irodalmi matinékat, amelyeken szerbek és magyarok a saját nyelvükön olvasták fel műveiket. Ilyen manifesztációkat, természetesen, korábban is és később is szerveztek. Ha azonban nem értünk is egyet Živan Milisavac téves megállapításával, teljesen elfogadjuk értékelését a vajdasági szociális, haladó irodalom művelőiről. Ez így hangzik: „Egy haladó mozgalom soraiban küzdve, munkásságuk tetemes részét a közelmúlt fenyegető veszélye, a faszizmus térhódítása és a háború réme ellen vívott harcnak szentelték... Az új idők új erőket szültek”⁶⁾

6) Živan Milisavac: *OMPOK*, Progres Kiadó, Novi Sad, 1959.

Korom Tibor fordítása

SZEMLE

A három legjobb és a többi

Jegyzetek az idei cannes-i filmfesztiválról

Kalapis Zoltán

Amikor május 17-én a XIV. cannes-i nemzetközi fesztivál utolsó előtti napján a filmpalota hatalmas vászna előtt legördült a függöny, akkor ez nemcsak az aznapi előadás végét jelezte, hanem azt is, hogy lezárult a hivatalos versenyben benevezett 29 ország 31 játékfilmjének és mintegy 50 dokumentumfilmjének hagyományos évi seregszemléje és nemes vetélkedése. Az előzetes találgatások most már tárgytalanná váltak, minden lap az asztalra került, megkezdődhetett az értékelés, a méricskélés és a dekázás, ami, lévén szó művészi alkotásokról, mégpedig különféle irányzatokhoz, műfajokhoz tartozó alkotásokról, és különböző, sőt ellentétes mércék és szempontok alkalmazásáról, lényegében sziszifuszi munka, de az ilyen esetekben mégis elkerülhetetlen. A bíráló bizottság díjai

Lucyna Winnicka a *Joanna nővér* című lengyel filmben

ugyanis sorrendet állítanak fel, pontosan meghatározzák: ez a fesztivál első, ez a második stb. filmje, és ez a kizárólagosság, mint minden kizárólagosság, sok félreértésre ad és adott is alkalmat.

A fesztivál legmagasabb színvonalát Jerzy Kawalerowicz *Joanna nővére*, Luis Bunuel *Viridiana*, René Clement *Szép az élet*, Henri Colpi *Hosszú távollét után*, Alf Sjöberg *A bíró*, Daniel Petrie *Gyümölcs a napon* és még néhány alkotás jelezte. Várható volt, hogy a szakavatott, nemzetközi tekintélyekből összeállított zsüri — Liselotte Pulver, Pedro Armendariz, Luigi Chiarini, Jean Giono, Claude Mauriac, Edouard Molinaro, Jean Paulhan, Raoul Ploquin, Marcel Vertes, Szergej Jutkevics, Fred Zinneman — ezek között, főleg a megnevezett hat között osztja ki a díjakat. Nem egészen így

történt. Két első díjat is kiosztottak, az aranypálmával ékesített nagydíjat a *Viridiana* és a *Hosszú távollét után*, a zsüri külön díját a *Joanna nővér*, a rendezés díját pedig Julia Szolnceva kapta *Lángoló évek* című filmjéért. ez pedig gyakorlatilag azt jelenti, hogy hivatalosan ez a négy alkotás volt — a feltüntetett sorrendben — a fesztivál négy legjobb filmje.

A legjobb női főszerepért járó díjat Sophia Lorennak (*La Ciociara*), a legjobb férfi főszerepért pedig Anthony Perkinsnek (*Szereti-e Brahmsot?*) ítelték oda a jutalmat. Az elhunyt Gary Cooper emlékére külön díjat létesítettek a legszociálisabb és leghumánusabb film jutalmazására, és ez a *Gyümölcs a napon* című filmnek jutott.

Az imént azt állítottuk, logikus lett volna, hogyha a díjazottak névsorában ott találjuk azokat az alkotásokat, melyek általános vélemény szerint is a legszínvonalasabbak voltak. Logikát, következetességet azonban hiába várunk egy olyan hetegorén testülettől, mint amilyen egy nemzetközi összetételű zsüri. A bajok azonban talán nem is annyira az esztétikai mércék különbözőségéből származtak — noha ez is komoly, de végeredményben nem sorsdöntő hátrány volt —, mert egy erőteljes, egyetemes alkotástól nem lehet, vagy legalábbis nagyon nehéz elvitatni az értéket. A napi politika szempontjai voltak azok, amelyek beleszórtak az esztétikai mércék következetesebb, teljesebb alkalmazásába, a nem művészi szempontok voltak azok, amelyek megbontották a legjobb filmek logikusnak látszó sorrendjét, kompromisszumos megoldásokkal lehetlenné tették kialakítását, és ezzel alapjaiban rendítették meg a bizalmat egy ilyen nagyjelentőségű nemzetközi vetélkedés létjogosultságában, a zsüri ítélethozatalának függetlenségében. Cannes nagy szerencséje azonban, hogy az úgyvesztők és a mellőzések ellenére is mindig megtalálja az utat a tényleges értékek díjazásához. s végeredményben ennek köszönheti nagy tekintélyét a filmvilágban.

A franciák féltve őrzik a cannes-i fesztivál előkelő pozícióját, mégpedig minden eszközzel, kompromisszumok árán is. Meg kívánják őrizni mai összetételében, vagyis szeretnék a jövőben is a világ legszámottevőbb filmgyártással rendelkező országainak részvételét biztosítani a nyugati és a keleti féltékéről egyaránt. Ennek az

együttműködésnek, szerintük, legsebezhetőbb pontja a keleti országok. Ez rögeszméjükké vált, félelemmel határos módon igyekeznek a Szovjetunió kegyeiben járni, nehogy alkalmat adjanak kivonulására, mert ez maga után vonná a többi keleti állam távozását is. A szovjet filmek ezért mindig a legnagyobb eséllyel indulnak, tekintet nélkül igazi értékükre. Számukra mindig van díj, ha nincs megfelelő, akkor kitalálnak. Ezzel rossz szolgálatot tesznek a fesztiválnak is, meg a szovjet filmgyártásnak is. A fesztiválnak azért, mert kételyt ébresztenek komolyságában, a szovjet filmgyártásnak pedig azért, mert a nemzetközi barométeren olykor-olykor téves képet kap művészi erőfeszítéseinek eredményéről. Egy filmgyártásnak, amely képes olyan műveket adni, mint a *Ballada a katonáról*, az *Emberi sors* vagy a *Szólnak a darvak*, igazán nincs szüksége ilyen megkülönböztetésre, és nem is érdemli meg.

A napi politika behatásának könnyvelik el azt is, hogy ha a fesztiválon történetesen teljesen egyenlő értékű, vallásellenes film jelenik meg, amelyet lehetetlen a díjak kiosztásakor figyelembe nem venni, és az egyik nyugati, a másik pedig keleti országból érkezett, akkor valamilyen íratlan szabály szerint a nyugati filmre esik a választás, talán azért, mert a bírálatot könnyebb elviselni, ha az a családban hangzik el.

Feltevésünk szerint az ilyen és ehhez hasonló szempontok is közrejátszottak a cannes-i díjak kiosztásakor, ez a magyarázata talán, hogy Kawalerowitz *Joanna nővére* magas helyezése ellenére sem kapta meg az öt megillető helyet, hogy Julia Szolnceva jobbakat megelőzve, érdemtelenül kapta meg a rendezés díját, hogy Alf Sjöberg, de különösen René Clement üres kézzel tért haza, hogy a legjobb alakításért járó díjat se a legjobb színészek, hanem a legjobban szereplő csillagok kapták.

A fesztivál krónikása — az eredmények összegezésénél — összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben van, mint a zsüri, mert nem kell figyelembe vennie sok efféle, fontosnak vélt, pillanatnyilag célszerűnek látszó szempontot, nem kell hallgatnia a befolyásos erők sugalmazására, hanem csak saját lelkiismeretére.

Íme az idei Azur-parti találkozó eredményeinek rövid, vázlatos összefoglalása, íme a legjobb filmek név-

A Szepe az élet című olasz film egyik nagyjelenete

sora, azoké, amelyek művészi hitelességgel vissza tudták tükrözni korunkat, korunk emberének helyzetét a társadalomban, önmagának keresését.

MINDEN DOGMA ELLEN

A fesztivál legkimagaslóbb, mind tartalmi, mind formai szempontból legteljesebb alkotása Jerzy Kawalerowicz *Joanna nővére* volt. A rendező fejlődésének útját nem lehet elválasztani a háború utáni lengyel filmgyártás felé ívelésétől, az ottani művészi élet termékeny talaján nőtt — Wajdával és Munkkal együtt — a filmvilág egyik legvonzóbb, még sokat ígérő egyéniségévé. Hét filmet forgatott eddig, ezek közül kettő, *A háború igazi vége* és *A vonat* elkerült hozzánk is. A *Joanna* nővérral elérkezett aránylag rövid pályafutásának legmagasabb csúcására, mert az, amit adott, csak a filmművészet nagyjainak legjobb alkotásaihoz mérhető. Egyéniségének megértését elősegíti az az adat is, hogy Tadeusz Konwicki mellett részt vett a forgatókönyv írásában, tehát teljességre törekszik, a film megformálásában a kezdettől részt vett, ez pedig

nagyon fontos körülmény, hiszen a formát a tartalom határozza meg. Ez a körülmény végeredményben azt is megmagyarázza, hogy Kawalerowicz milyen úton jutott el a tartalom és forma egységéig.

A *Joanna nővér* Jaroslaw Iwaszkiewicz író regényének filmváltozata, cselekménye egy kolostorban játszódik, ahol a nővérek az elfojtott nemi ösztönök következményeképpen az őrültség határáig jutnak, gyóntató papjuk önmegtartóztatása pedig gyilkosságban oldódik fel. Ne zavarion senkit sem a regény, és ennek folytán a filmmese időpontjának meghatározása. A középkori történet csak keret, csak alkalom egy rendkívül időszerű probléma felvetésére, a dogmatizmus, a változtathatatlanok hitt formák alapján való gondolkodás bírálata. Ele látszólag csak az egyházi kánonok ellen irányul, amelyek a földöntúli, absztrakt szeretet nevében megölik az emberben az emberséget, magát a szeretetet. Ezt a hatást kelti az egyház ideges reagálása is, gondolunk itt elsősorban a lengyel bitoros pápsterlevelére. A film valóban alapjaiban ingatja meg az egyház erkölcsi normáit, objektíven sorolja fel az idealista és

materialista világnézet érveit és ellenérveit, de közben egy pillanatra sem ébreszt kétségeket afelől, hogy az alkotóknak is az a véleménye, hogy a világ megértéséhez nem szükséges a természet feletti hatalom feltevése. Ám a *Joanna nővér* mégsem csupán egyházellenes, hanem elsősorban és mindenek felett antidogmatikus. Végző fokon ugyanis minden kizárólagosság, minden merevség, minden dogma ellen irányul, legyen az egyházi vagy világi, középkori vagy huszadik századbeli. Ez a ki nem mondott, de mindig jelenlévő gondolat teszi a filmet rendkívül időszerűvé, egyetemessé, és ebből szűrjük le az alkotók a filozofikus megállapítást: minden előírás, szabály, szertartás, dogma, ideológia hazug, ha megkövesíti az értelmet, lealacsonyítja az ember méltóságát, és nem az ember szeretetéből fakad, az ember felemelkedését szolgálja, az értéket keresi benne.

Ez a közölnivaló természetesen megfélelő formai kifejezőmódot követel. Kawalerowicz ebben az esetben is a vállalt feladat magaslatán állt, és olvan eredményeket ért el, amelyeknek jelentősége túllépi a fesztivál kereteit. Dreverre és Eisensteinre emlékeztetve, de mégis eredetien komponálta monumentális képeit, a géno mozgatását a lehető legkisebb mértékre korlátozta, és ezzel maximális drámaiságot ért el. Minden díszletet, tárgyat szimbólikus kellékké tett, és lenyűgöző szerepet adott nekik. Hogy mennyire tudatos művészi erőfeszítés gyümölcse a *Joanna nővér*, azt igazolja az is, hogy Kawalerowicz a film minden egyes jelenetét, beállítását előre megtervezte, lerajzolta (a képzőművészeti akadémiáról került a filmvilágba) azzal a végső célkitűzéssel, hogy a lehető legolasztikusabban esetelje mondanivalóját, és hogy az embert tegye minden egyes kockája lényeges elemévé.

AZ EMBER ÉS A MŰVÉSZ SIKERE

A klérus, az egyház és a polgárság arcán még egy pofon csattant a cannes-i fesztiválon, s ez bizonyára még fájdalmasabb volt az előbbinél, mert onnan jött, ahonnan legkevésbé várták: Spanyolországból. Ebből a tényből azonban nem kell mélyreható következtetéseket levonni Franco birodalmának megváltozásáról, annál ke-

vésbé, mert hivatalos részről egészen egyértelműen reagáltak a *Viridiana* című film cannes-i bemutatója és díjazása után. A spanyol lapok eldugott helyen, nyúl farknyi hírből szármoltak be arról, hogy nagydíjat kapott, a filmüggyekkel megbízott hatósági szervezetőt pedig leváltották és felelősségre vonták, mert a *Viridiana* kikerült az országból. Spanyolországi bemutatója tehát, a cenzeni olló beavatkozása nélkül, egészen kétséges. Ez az epilógus egyáltalán nem lepi meg azokat, akik látták a filmet.

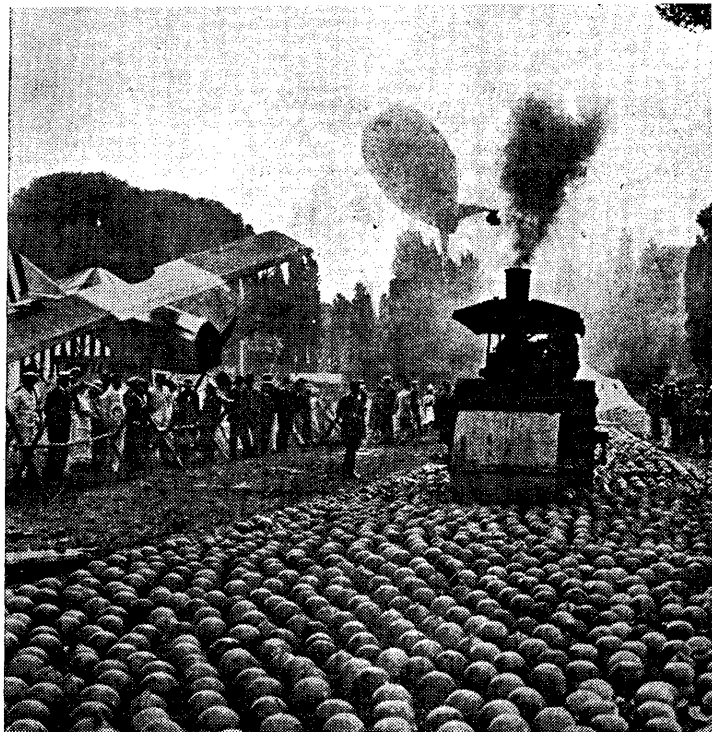
A siker a világszerte számontartott Luis Bunuel spanyol rendező nevéhez fűződik. Mert siker ez a javából, a madridi visszhang ellenére, mégpedig két vonatkozásban: emberileg és művésziileg.

Sokan megalkuvásnak és behódolásnak könyvelték el Bunuelnek azt az elhatározását, hogy csaknem harminc évi száműzetés után második hazáiból, Mexikóból, visszatért szülőföldjére, oda, ahol 1932-ben a köztársasági kormány megbízásából egyetlen spanyolországi filmjét készítette. A jóslatok azonban nem igazolódtak be. Bunuel hú maradt önmagához, eszméihez.

Művészi sikere sem kisebb emberi helytállóságának nagyságától. Filmjében egy apácának készülő leány kikerül a zárdából rokona birtokára, és maga köré gyűjti a környék koldusait, hogy alamizsnával enyhítse helyzetüket, ám a várt hála helyett a koldushad erőszakot követ el rajta. A fiatal leány tragédiájával, aki az élet célját és értelmét az irgalmasságban és a vezeklésben látja, Bunuel mesteri módon mutatja be a keresztény erkölcsi normáknak és az ezen alapuló társadalomnak tehetetlenségét, az élet könyörtelen realitásával ízzeporrá zúzza őket. A megszállott leány azonban az események után is megpróbálja lábra állítani a bizalmat önmagában, eszményeiben és környezetében, de ez most már a fuldokló kanaszkodása a szalmaszálba, a kevés reményt nyújtó hit-remény-szeretethez, hogy aztán később, külső hatásra, gondolatfoszlánvok szülessenek meg benne egy kénmutatók és koldusok nélküli emberi közösségről.

Bunuel egyenes vonalvezetéssel, fantasztikus ritmusérzékkel fokozza filmjének drámaiságát. Korábbi filmjeiből ismert szenvedélyes vérmérsékete áthatja a *Viridianát* is, úgyhogy a vázsonról valami nyers erő árad, és ha-

Georges Wilson a *Hosszú távol-
lét után* című francia filmben

talmába keríti a nézőt. Páratlan he-
vességű tragédia ez — akárcsak az
1950-ben készített *Akikről megfede-
keztek* —, amelyben megtalálhatók,
természetesen tisztultabb formában, a
szürrealista korszakából visszamaradt
elemek.

El lehet képzelni, hogy a cannes-i
zsűri milyen dilemmába került, amikor
nyilvánvalóvá vált, hogy az első és
utolsó napon bemutatott lengyel és
spanyol film a legjobb a fesztiválon,
és hogy mind a kettő olyan hévvel
és meggyőzően ássa alá a polgári tár-
sadalom egyik pillérét, sőt Kawalero-
witz ennél még egy lépéssel tovább
is ment. Nem volt más hátra, mint
két rossz közül a kevésbé rosszat vá-
lasztani.

A hazatért, de otthonra nem talált
neves rendezőnek spanyolországi műve
tehát a vártnál sokkal, de sokkal na-
gyobb és meglepőbb eredményeket ho-
zott. Ezért: elismerés a művésznak,
tisztelet az embernek.

VESZÉLYES JÁTÉK

Kawalerowitz műve iskolapéldája
annak, hogy az időszerűség fogalma
alatt nem kell okvetlenül mai tárgyú,
mai környezetben játszódó filmet ér-

teni. Ugyanezt igazolja René Clement
Szép az élet című alkotása, noha ő
nem ment vissza olyan messzire, mint
a lengyel rendező, hanem csak a kö-
zelmúltba.

A mese a huszas évek elejére vezet
bennünket, színhelye Olaszország, hő-
sei a leszerelt, munkanélküli katonák,
a zavaros fejű anarchisták és a zava-
rosban halászó, hatalomra törő fa-
siszták. Az első világháború utáni
helyzet pompásan megteremtett lég-
körében játszódik le ez a remek pa-
ródia az emberi gyengeségekről, kü-
lönösképpen arról, hogy szeretnek po-
litizálni, szabadságról fecsegni, hősök
pózában tetszelegni, világmegváltó esz-
méket hangoztatni, ezeket fanatikusan
vagy érdekhől szolgálni, anélkül, hogy
tudnák, hová jutnak, merre tartanak,
mit érnek el velük. Komoly dolgokkal
játszanak nagy komolysággal és még
nagyobb felelőtlenséggel. A könnyel-
műség és a felelőtlenség a film eseté-
ben a fasizmushoz, a második világ-
háborúhoz vezetett. Clement gúnvos
csipkelődéseivel egy meghatározott kor
embereit, jelenségeit tette nevétség
tárgyává, hősei csak akkor döbben-
nek rá félig-meddig, hogy saiat ma-
guk alatt vágják a fát, amikor a játék
komolyra fordul, ám e meghatározott-
ság ellenére is lehetetlen észre nem

venni, hogy a film alkotói a mához és a máról is szólnak. Nem abban az értelemben, hogy az élet változatlan és hogy a történelem ismétlődik, hanem hogy az emberi természetnek velejárója a könnyelműség, a felelőtlenység, tekintet nélkül a korra, nem tudják túltenni magukat ezeken manapság sem, amikor mindenki, különösképpen a politikusok, a leszerelésről szavalnak, ideológiai elmefuttatásokba bocsátkoznak, mindenből presztiziskérdést csinálnak, csak a maguk igazát látják, a másokét nem, és a viták, fenyegetések hevében nem veszik észre, nem vesznek tudomást arról, hogy az emberiség létével játszadoznak.

Van a filmnek egy szerelmespárja, a leány az anarchistákkal kacérkodik, a teljes, elvont szabadság megszállottja, a fiú pedig munkalehetőség híján a feketeingesek sorába lép. A rendező levakarja róluk ezt a külső mázt, emberi természetességükben állítja eléink őket, és rájuk hivatkozva, diszkréten közli velünk, hogy az ellentétes véleményű, sőt világnézetű egyedek egymás melletti békés életének formuláját elsősorban a megértésben kell keresni. Ez az üzenet a szellemesség, az ötlet és az élcelődés tűzijátékával jut el a nézőhöz, s ez arra is vall, hogy Clement folytatja azt, amit a *Ripois úr* című, nálunk is bemutatott szatirájában megkezdett. Noha a komikai elem jelen van korábbi műveiben — gondolunk itt a *Harc a sinekért* és a *Tiltott játékok* című filmjeire —, ezek mégis komorabbak, súlvosabbak voltak. Valójában a közlésmódnak csak a formája változott, a lényeg maradt a régi: a *Szép az életben* is, a hangos kacagás közepette is, az életet, az embert mutatja be teljes komolysággal.

A TÖBBIRŐL

Nem lenne teljes beszámoló, ha nem tennénk legalább említés azokról az alkotásokról, amelyek a három, szubjektív megítélésünk szerint, legjobb film mellett legtöbb eredményt mutattak fel. Valójában így sem teljes, mert közülük némelyik bizonyos vonatkozásban megérdemelne a nagyobb figyelmet, ám ettől eltekintünk, mert ezzel átlépnénk ennek az írásnak magunk szabta határát, nevezetesen azt, hogy csak a mind tartalmi, mind formai szempontból teljes alkotásokat emeljük ki. Szigorú határvonal termé-

szetesen nincs, de az alábbi filmekben e két, elválaszthatatlan egybetartozó összetevőnek nincs meg a szigorú egysége, nincs olyan mértékben, mint a *Joanna nővérben*, *Viridianában* és a *Szép az életben*. Itt van mindjárt Henri Colpinak, az egyik nagydiij nyertesének példája. *Hosszú távollét után* című, Franciaországban nagyra értékelt alkotását a forma tökéletessége jellemzi. Egy asszony kitartó küzdelmét írja le férjéért, aki a háborúban elvesztette emlékezőképességét. Nagy pillanata a filmnek a finálé, amikor a visszatérő tudatfoszlányok a férfinak csak arra adnak erőt, hogy megadásra emelje fel kezét, mint ahogy ezt a háborúban, bizonyára súlyos és embertelen helyzetekben tette. Sohase tudjuk meg, mi okozta az amnéziát, de így, egy jelenetbe sűrítve, talán még senki sem tudta kifejezni a háború borzalmát, deformáló hatását az emberre.

Sjöberg svéd rendező *A bíró* című filmjében keserű szájjal, jeges légkörben mond el egy történetet korunk ijedt emberéről, aki teljesen elvesztette a tájékozódást az ellentmondásokban, tehetetlenül vergődik egy világban, ahol a társadalom, az igazságszolgáltatás fogalma, az élet, sőt még a szerelem is elvesztette értelmét, és úgy véli, valami láthatatlan, rosszindulatú hatalom esküdött ellene. Egy arisztokrata család csődjét misztrifikálja az argentin Leopold Torre Nilsson a *Kéz a csapdában* című művében, figyelemre méltó rendezői megoldásokkal. Fábry Zoltán *Dúvadjának* esetében is elsősorban az az érdekes, hogy közölnivalóját hogyan mondja, és csak aztán az, hogy mit is mond. Julia Szolnceva — akinek rendezői teljesítményét olyan nagyra értékelték a zsűri — *Lángoló évek* című filmjében néhány valóban remekbe szabott jelenetet találunk, de alapijában véve mégis kiegyensúlyozatlan. Daniel Petrie amerikai rendező *Gyümölcs a napon* című négerkérdést tárgyaló filmjében elsősorban a tartalom dominál. Ebbe a felsorolásba tartozik még három olasz film — De Sica *La Ciociara* (Egy asszony meg a leánya) Valerio Zurlini *A tászkás lány* és Mauro Bolognini *Mellékváadnyon* című filmje, és ezzel le is zárul az említésre méltók névsora, meg ez a jelentés is a minden évben ismétlődő, de mindig frissen ható cannes-i fesztivál idei eredményeiről, főként a lengyel, spanyol és a francia rendező sikeréről.

Ady és Móricz jegyében

Pillantás a XX. század magyar irodalmával foglalkozó művekre

Bori Imre

I.

A XX. század határ: átlépve rajta, szemmel láthatóan megváltozik az irodalom világa, nemcsak a formák, mondanivalók, emberi magatartások, életérzések viszonyában, hanem az irodalomtörténet viszonyulásában is. Kortársak irodalma ez már, s még élnek e korszak nagy alkotóinak emberi tanúi, barátai, látói. Bárhova is nyúljon, bárkihez is érjen az irodalomtörténész, mindenütt eleven életet talál: feleséget, gyermekeket, közeli rokonságot, sérelmeket, haragokat, érzékenységet, kicsi és nagy megalkuvást, gyöngeségeket — és írói nagyságokat.

S ezek a tények nem könnyítik meg az irodalomtörténész munkáját. Az élő vagy a még élőknek tartható irodalom nem szolid és békés virágoskert, amelyben a kritikus és az irodalomtörténész jószándékú kertészként dolgozhat. Vannak szelíd pázsitjai, de tüskés és szúrós bozótjai is, hűsevő kancsókák és szelíd nefelejcssek vi-

rágzanak, hatalmas tölgyek és csenevész cserjék nőnek rajta. S mintha Dante Poklában járnánk:

*Akkor előrenyúltam a karommal,
s egy nagy bokorról egy ágat letörtem,
s a törzse: „Miért lépsz?” — szólt rám
[fájdalommal,*

*és vértől lett a helye barna körben
és „Mért szakítasz?” — így jajgatni
[nem szűnt
„nincs semmi részvét eleven
[kebelben? ...*

(Dante: Pokol, XIII. ének)

S ha még ezekhez a szubjektív tényezőkhöz hozzászámítjuk az irodalompolitika befolyásoló erejét is, akkor mérhetjük meg: a korunk irodalmával foglalkozó irodalomtudománytól nem lehet olyan jellegű műveket várni, mint amilyeneket az előző korszakokkal foglalkozó tudós adhat. Ezek a szubjektív mozzanatok, a kor eléggé át nem tekintett áramlatai, irányzatai és törekvései, a társadalmi fejlődés

meg nem állapodott volna, a filológia előmunkálatok hiánya, amit a napi kritika természetesen nem tud pótolni, megnehezíti a munkát, elanynyira, hogy az egyes irodalomtörténeszi vállalkozások is a kelletténél jobban *egyéni* veretet kapnak, hogy az irodalomtörténeti szakmunka már-már saját ellentétébe csap át.

A századunk magyar irodalmával foglalkozó művek még csak most értek az irodalomtörténetírás határterületeire: lassan háttérbe szorulnak az emlékezés-jellegű megnyilatkozások, az „Emlékszem, szegény Bandi...”, vagy a „boldogult Pádi”, az „Attilával egy szobában laktam...”, „Babits emlegette sokszor...” stb. kitételek, hogy helyüket az elemző munka foglalja el. S amikor az irodalomtörténetész kiszorítja az emlékező személyét, csak akkor állhat előtünk világosan egy-egy írói életmű emberi és művészi teljessége is, mert hiszen az emlékezősekben, még a legjobb indulatúakban is, a vizsgált írónak osztoznia kell az emlékezőjével. Az ilyeneknél az olvasó sokszor nem tudta, az író vagy az emlékezés a fontosabb-e, ami természetes is, hiszen az író magánélete keveredik az emlékezőével, s akaratlanul is emez kerül előtérbe, elvonva a figyelmet amarról. Különösen a XX. század magyar irodalmában gyakori az ilyen jelenség. Adyval könyvtárnyi irodalom foglalkozik, de alig találunk olyan művet, amelyet nem barátok, vagy dühös ellenségek írtak; Kosztolányiról felesége írt, József Attiláról nővére, Móriczról bátyja és leánya stb. S még az olyan jószándékú írásokban, mint amilyen Bölöni György is, a maga személye ott tornyosul akadályként az Adyhoz vezető úton.

A magyar irodalomtörténetírás azonban kezdí levetkőzni ezeket a személyes jellegű megnyilatkozásokat, s ma már örömmel figyelhetjük a valóban irodalomtörténeti munkálkodást: azokat a monográfiákat, amelyben az irodalomtörténetész teljes tudományos fegyverzetben lát munkához. Alábbi összefoglalónkban elsősorban ezekkel szeretnénk foglalkozni.

II.

Az új magyar irodalom élén, minden kezdeteként Ady Endre neve és életműve áll. Ahogy a Petőfi utáni irodalmi fejlődésnek az Ady-i felé ha-

ladás ad értelmet, az őt előkészítő munka és szerepvállalás jelentőséget, úgy a belőle indulásnak a hozzá való viszony lett a mértéke kora és az utána következő irodalmi fejlődés területén is. Aki körül életében már csaták dúltak, halála után még inkább apja lett az irodalmi viharoknak, s még ma sem csillapodtak ezek, csak jelleget és irányt váltottak: az Ady-filológia száll szembe az emlékezők volt és ma is élő hadával.

Seregszemlénket mi is Adyval kezdjük. Az elmúlt tíz esztendő az Ady-filológia megindulásának örvendetes évtizede volt, amelyben revízió alá került az egész életmű és az egész Ady-irodalom, amely kezdi háttérbe szorítani az emlékezők könyveit.

Hegedűs Nándor vállalkozott a legnehezebb és legháládatlanabb munkára: az Ady-irodalom adatait szembesítve egymással az adatok kritikai felülbírlásával igyekszik Ady életének és működésének adatait az igazság fényében megvizsgálni. Érdeklődésének központi területe Ady nagyváradi napjainak vizsgálata, amelynek ezt a címet adhatnánk: Ady Endre élete Nagyváradon napról napra. Kritikai vizsgálatainak eredményeit eddig két könyvben publikálta: *Ady Endre Nagyváradon* (Bp. 1956) és *Ady Endre nagyváradi napjai*. (Bp. 1957). Az elsőt „irodalmi forrástanulmány”-t végez, amely annál jelentősebb, mert a magyar irodalomtörténetírás egyöntetű megállapítása szerint Nagyvárad döntő módon befolyásolta Ady Endrét egész emberi és írói fejlődésében, világnézete alakulásában. Előbb a századvég és a XX. század első éveinek Nagyváradáról rajzolt adatokkal alátámasztott képet, megfesti társadalmi viszonyait, elemzés alá veszi „Nagyvárad képét az Ady-irodalomban”, felvonultatja azokat az embereket, akiket „Ady a városban látott”, számszerűen nyomozza, miből élt Ady abban az időben, és tisztázní akarja Léda oly színesen szőtt legendáját. Részletesen szólt Diósi és Léda házasságáról. „E házasság történetének felderítése az irodalomkutatás egyik fontos feladata. Szinte érthetetlen, hogy ezt a feladatot eddig senki sem végezte el”, pedig a Diósi-Léda-Ady problémához „amelyre pedig már kannaszámra pazarolták el a tintát és a nyomdafestéket”. nem lehet hozzászólni enélkül. S előbb-utóbb fel kell villannia az igazi Léda képének is, amit Hegedűs Nándor, kellő tapin-

tattal meg is tesz: „Erre nézve csak annyit tudunk, hogy Léda leányélete Nagyváradon a kispolgár meghökkenését hívta ki. A történetíró nem jellemezheti fel a mendemondákat, amelyek Léda leányélete körül keringtek, mert nincs reájuk bizonyítéka. De egymaga az a hiteles tény, hogy ez az érdekes leány lovagolni tanult a Volmis-huszárok tiszti iskolájában...” Ezzel és az ilyen Lédával találkozott Ady, s ez a tény rávilágít arra a furcsa helyzetre is, amely a Diósi-Léda-Ady háromszög létrejöttével keletkezett. Hegedús ebben a könyvében a kortársak szötte legendákat akarja eloszlatni, azokét, akik az Ady-Léda viszonyból romantikus századvégi szerelmi idillt formáltak.

Ezt a legendaoszlató munkát akarja tovább folytatni Hegedús *Ady Endre Nagyvárad napjai* című művében is. „Ebben a könyvben csaknem napról napra igyekszem megírni: hogyan élt Ady Endre Nagyváradon 1900 január és 1903 október között. Adatgyűjtés volt a céloom elsősorban az irodalomtörténész részére, de természetesen mindenki számára, aki az irodalom iránt érdeklődik. Ady Endre írásaiból csak azokat a részeket szakítottam ki, amelyek mindennapi életének személyes mozzanataival kapcsolatosak. Nem azt gyűjtöttem össze, amit Ady írt, hanem amit mások írtak róla.” Módszerét a következő, rövid részlettel szemléltetjük: „Szerkesztő. *Nagyvárad Napló*. 1902. október 2. Strófák címen tegnapi gyönyörű cikkében azt írta Ady Endre, hogy „Nem a szeretet fogja megváltani a világot, hanem ez a nagy gyűlölet, mert a gyűlölet a világgosság”. Olyan ez a mondat, az említett szép cikkben, mint ragyogó fehér igaz gyöngyfűzérbe fekete gyöngyszemeket fűznének, fehér galambok sorába fekete hollóseveget bocsátának. Nincs igazad, kedves barátom”. Eddig az idézet, s most jön Hegedús Nándor kommentárja: „A *Nagyvárad Napló* okt. 1. számában Ady Endre vezércikket írt Emile Zola halálára és abban magasztalta a gyűlöletet mint a világot megváltó szenvedélyt. Erre a cikkre írt terjedős választ dr. Dési Géza, ismert szentimentális modorában. Ady Endre nem felelt a cikkre, amely egyébként is eltörpült kvalitásában Ady Endre orkesztrikus zengésű vezércikke mellett.

Földessy Gyula tévesen tulajdonítja ezt a cikket (*Ady-múzeum* II.

114. 1.) Fehér Dezsőnek. A cikk stílusa és gondolatmenete Dési Gézára vall”.

Hegedús Nándor egy négy ives rövid dolgozatban, e nagyobb vállalkozása mellett, feldolgozta Ady életének egy érdekes, 1909-ben lejáródott epizódját is az *Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját* című füzetében. (Irodalomtörténeti Füzetek. 26. szám, Bp. 1959).

A magyar irodalomtudomány mintha megakadt volna Ady nagyváradai élete vizsgálatánál. Hegedús Nándor könyvei Nagyváradral foglalkoznak, mint ahogy Nagyváradal foglalkozik Dénes Zsófia, Ady egyik ismerőse s futó szerelme *Akkor a hársak épp szertettek...* című visszaemlékezéseiben (Bp. 1957), Lengyel Géza: *Ady a műhelyben* című, Adyval, a nagyváradai újságíróval foglalkozó emlékezéseiben (Bp. 1957), mint ahogy az Ady Endre Művei sorozat, Ady összes műveinek kritikai kiadása is megállt a nagyváradai prózatermés betakarításánál (Ady Endre: *Összes prózai művei*. I-II. 1955), és Ady nagyváradai működését elemzi Bóka László is nagyvárnyúra tervezett Ady-monográfiájának első, eddig megjelent kötetében is (Bóka László: *Ady Endre élete és művei, I. Bevezetés és Ady-kérdésbe. Ady Endre pályakezdése*. Bp. 1955).

Bóka könyvénel meg kell állnunk egy pillanatra, mert ez az első, tudományos igényű készült Ady-monográfia. Bevezető soraiban a szerző hangsúlyozza műve jelentőségét: „A magyar irodalomtudomány egyik mulasztása az, hogy századunk legnagyobb magyar költőjének, a világirodalom egyik legjelentősebb alakjának, Ady Endrének életműve mindmáig nincs tudományosan feldolgozva.” Bóka László erre vállalkozott. Ebben a szemlében nincs módunkban részletesebben szólni erről a kétségtelenül nagyon hasznos és fontos vállalkozásról. Bóka Ady életének részletes rajzára törekedett művében. A család, az ősök, a táj, a falu elsősorban abból a szempontból érdeklik, milyen élményeket kínáltak fel a fiatal Ady formálódó egyéniségének: „Ez a falu (ti. Erdmindszent. B. I.) és ez a táj valóban nagy nevelő volt. A paraszti nyomorúságot egyszerre tanította meg a méltánytalanság dacával. E falu szülötte sohasem hihetett egy világból kiszakadt, önállóan kerengő magyar glóbusban, mert csak ki kellett lépnie

a kertből s már fülével hallotta, hogy van más ritmusú idegen szót ejtő emberfajta is. Aki ilyen tájon tanulta anyanyelvét, annak ez a nyelv öntudatos tulajdona volt, gyerekül is tudta, hogy ezen a nyelven ő és a hozzá hasonlók beszélnek, hogy ennek szavait nem mindenki érti. Aki itt született, az nem hihetett csak úgy egyszerűen semmiféle isten korlátlan és vitathatatlan egyeduralmában, mert több istent ismert, s ezek nemzetiségi harcban álltak egymással. Aki itt született, az nem hihetett az osztálykorlátokban, hogy azok örök keretei az emberi létnek, mert esett öreg parasztkok fitymálva beszéltek a Károlyiakról, Andrásyakról, Kállayakról, mint akik az ősieg alacsonyabb fokán mérik vérüket." (19. old.) Művében úgy csoportosítja a költőről rendelkezésre álló adatokat, hogy azokból mintegy Ady öntudata fejlődésének tudatos iránya bontakozzék ki, és a kezdő Adynak a prózairót tartja. „A pályakezdő Ady útja és a későbbi költészete teljes fegyverzetében küzdő Ady között koránt sincs olyan nagy szakadék, mint azt eddig tudni véltük. Csak nem a kezdeti versekben kell első sorban az előzményt keresni (bár azokat is érdemük alá becsülték!), hanem Ady első cikkeiben. Elsősorban innen bontható ki fejlődése folytonossága... Mire elérkezik az ideje annak, hogy megjelenjen Ady első verseskötete, az a saiatos helyzet áll elő, hogy első kötetének versei költőiségben már anakronisztikus jelenségek ahhoz a költőiséghez képest, mely politikai cikkeiből bontakozik ki." (123. old.) Nem véletlen azonban, hogy Bóka monográfiájának legsikerültebb oldalai a prózaíró Adyról szólnak, mert ezekben a monográfus „belelátása” nem tűnik erőltetettnek, s természetesebben nyilatkozik meg, nagyobb az összhang mondanivalója és módszere között..

Hatvany Lajosnak 1959-ben jelentek meg Adyval foglalkozó írásai (Hatvany Lajos: *Ady. I-II.* 1959), egy majd fél évszázados Adyért folytatott harcok írásos gyümölcsei. Ady körül már életében ádáz csaták folytak, s ezekben a csatákban vezérkedett annak idején Hatvany Lajos, majd a költő halála után Ady örökségével rosszul sáfárkodó barátaival és még inkább az Ady-ellenségekkel szállt síkra a huszas évek feltámadt Ady-kultusza idején. Hasznos ez a gyűjtemény, mert

az egykorú lapokban megjelent, külföldön írott cikkeket és publikációkat gyűjti össze, s ha egyoldalúan is, csak Hatvany szövegeivel, mélyebb betekintést nyerhetünk Ady és az új magyar irodalom sorsába. Érdekessége a gyűjteménynek az Ady-Hatvany levelezés új publikálása (az első kötet nagyobbik fele), valamint az *Ady világa* című könyve újrakiadása is (a II. kötet), bár nem egyszer válik kesernyéssé az olvasó szájaize, Hatvany minden jószándéka ellenére is, ilyen sorokra bukkanva: „Amikor a szobába értük itallal kínáltuk Bandit. Hozzá is látott derekasan. Ahogy ott ült a piros karosszékekben, remegő kezében a pohárkával, kiöltözötten, kifésülten, szarvasbogár szemmel, melynek nagy, ragyogó feketéje a piros eres szemféhernek még nagyobb domborulatán fáradt, betegesen, lassan forgott, olyan volt Ady Endre, mint a magyar föld szelleme". (I. 160. old.).

Ady műveinek kiadásai terén a kritikai kiadás már említett prózai kötetek kívül meg kell még említenünk novelláinak gyűjteményét (Bukarest, 1957. I-II. köt.), valamint két, cikkeiből készített tematikus gyűjteményt is. Adynak a nacionalizmus ellen írt cikkei *A nacionalizmus alkonya* cím alatt jelentek meg (1959). A nacionalizmussal szemben Ady állásfoglalása talán a legtisztábban mutatja tisztánlátását, politikai gondolkodása éles-ségét. Ez a könyv egyben az utóbbi évek egyik legtanulságosabb kiadványa is. A másik cikkgyűjtemény a költőnek az egyházi reakció ellen folytatott harcainak szövegeit hozza (*A fekete lobogó*, Bp. 1960). S külön fel kell hívni a figyelmet Ady leveleinek egy válogatott kiadására is (*Ady Endre válogatott levelei*, Bp. 1956), amelyben a kötet szerkesztője, Bélia György, válogatott Ady-levelek segítségével illusztrálta a költő életútját, szellemi fejlődését, emberi, társadalmi viszonyait. A régóta nélkülözött teljes levelezés kiadásának ígérete ez a könyv, amely a teljes anyag „harmad vagy negyed részét” képezi csupán.

III.

Ady mellett a magyar irodalomtörténeteszek fokozottan érdeklődni kezdtek századunk legnagyobb magyar prózaírója, Móricz Zsigmond iránt is. Móricz életében Fėja Géza írt róla könyvet, s a nagy író halála után Né-

meth László áldozott neki egy kis könyvvel, személyes jellegű emlékezéseivel. Azóta több nagyobb terjedelmű, Móriczról szóló könyv jelent meg, s megindult a Móricz-szövegek filológiai gondozása is műveinek gyűjteményes kiadásával, amelyben eddig már 7 kötet elbeszélés, több kötet színmű, 4 kötet riport, három kötet tanulmány és sok regénye jelent meg.

Akárcsak Ady esetében, Móricz életművének kutatásában is az irodalomtudomány kb. az 1920-as évvel záródó korszakát, tehát indulásának idejét vizsgálja, s a teljes pályakép megrajzolásáig még nem jutott el. Móricz felé először lánya, Móricz Virág fordult 1953-ban (Móricz Virág: *Apám regénye*, Bp. 1953), majd Nagy Péter szentelte neki kandidátusi dolgozatát (Nagy Péter: *Móricz Zsigmond*, Bp. 1953), amelyben először kísérelt meg teljes pályaképet rajzolni. Műve nemcsak az úttörés jegyeit, de a korszakét is magán viseli, amelyben keletkezett. Szocialista realista kommentár ez, nem pedig a megértés igényével készült mű. Terminológiája a Rákosi-időszakban eluralkodott irodalompolitikai szótárból való, s benne is a modern irodalommal való leszámolás folyik a „realizmus”, „az életet teljes szélességében tükrözni akarás”, a „társadalmi haladás szolgálatában harcoló írók” nevében. Nagy Péter könyvében Móricz utolsó esztendeiről, a Rózsa Sándor korszakáról pl. ezt olvashatjuk: „Ilyen ellentmondások között hanyódva s anélkül, hogy megértette volna a marxizmus segítségének szükségét vagy lehetősége nyílt volna annak reális igénybevételére, valóban nem maradt számára más hátra, mint szemét soha fel nem emelni a „szoros útról”, s a kis reformok apró lépéseivel megpróbálni elkerülni a nyaklótlan kapitalista fejlődés káros és embert, értéket pusztító világát, de úgy, hogy a feudalizmus nyomorába se essen vissza a föld népe. Természetesen ez az út annyira szoros, hogy már járhatatlan; természetesen a romantikus antikapitalizmusnak és az antifeudalizmusnak ez az ötvözete, amely semmiféle pozitív, általános megoldás ígértét nem hordozza, kiút nem lehet — nemcsak a nemzet, de az egyén számára se. Ezért marad ezekben az években oly végtelenül egyedül, annak ellenére, hogy barátai nem hagyják cserben; ezért látogatja oly gyakran a kétségbeesés, amely alól csak a féktelen írói és szerkesztői munkába tud menekülni” (529.

old.). S az is világos, hogy Nagy Péter könyve visz bennünket legkevésbé Móricz munkássága megértésének közelébe. Az alkalmazott séma elnyomította az író s megkötötte Nagy Péter kezét, elhomályosította tisztán látását is.

Majd ismét a Móricz-család egyik tagja, a testvéröccs, Miklós ír könyvet bátyjáról (Móricz Miklós: *Móricz Zsigmond indulása*, Bp. 1959). Móricz: *Életem regénye* című művének érdekesen megírt, sok dokumentummal alátámasztott kiegészítése ez a könyv, amely Móriczknak máig is homályban maradt kezdőkorát világítja meg nem az emlékező író megszépítő messzeségéből nézve, hanem az adatok útjelzőit követve, s igazítja helyre bátyja emlékezetét is. S ennél is fontosabb az, amit a kezdő Móriczról el tud mondani, a magát és útját kereső író zökkenőkkel, bizonytalankodásokkal teli irodalmi próbálkozásairól, arról az évtizedről, amely a húsz és harminc éves kort jelenti, amely sötétben botorkálás is volt, míg a *Hét krajcár* révén be nem fut a nyilvánosság világosságába. S ebben a könyvben (*Ki ez az ember? Mi ez az író?* című fejezetben) találjuk az író máig legérdekesebb és legtalálóbbnak érzett jellemzését, amelyben az adatok ismerete, Móricz életműve és emberi mivolta alapos és elmélyült tanulmányozásának tapasztalatai szépíróra való módon forrnak össze a testvéri szeretet ömlő lirájával. S mégis tárgyilagos ez a könyv, de nem ridegen, tudósian, hanem melegen, megértően. Így:

„Ez az ember: író; ez az író: ember. Mindenki egy azzal, amit csinál — hogy is lehetne más. De legtöbbször ottmarad valahol munkánk mögött az az érzés: más is lehettem volna; csinálhatnék egyebet is. A munkánkon meg ugyanúgy az, hogy más is megcsinálhatta volna... Nála nem; ő nemcsak tökéletesen egy a művével, de a művében válik egészen azzá, ami. Neki az írás az igazi élet, s az írás egyúttal vallomás is... Nem volt csodagyermek, de önmagának mindig csoda maradt, maga is meg az élet is. Ő maga is meg az egyéb is, az az egyéb, ami az énen kívül a világot alkotja. Szüntelenül gyűjtött, szakadatlanul halmozta magában azt a másik világot, amelyet nem kívülről vetített aztán mások elé, hanem belülről. Nem úgy alkotott ő, mint a tudós, hanem úgy, mint a művész. A tudós a külső valósághoz akar hű lenni — úgy képzei, azt kell

megragadnia, és annak a törvényeit kell a megragadottból kikövetkeztetnie. Ő a hűséget befelé irányítja. Elete hatalmas művében a külső valósággal csak érintkezési pontok vannak, meg lehet őket ismerni, össze lehet őket gyűjteni, és el lehet tűnődni rajta, hogy lehet a többi még igazabb ezeknél? Hogy lehet, hogy a belsőhöz lévén hú — a külsőt építette olyan igazra?” (432. old.).

Czine Mihály mintha Móricz Miklóssal kelne versenyre: azt a kort veszi vizsgálat alá, amelyről Móricz Miklós is beszél, de míg Móricz Miklós emberi síkon közeledik témájához, s mindvégig azon is marad, szeme előtt Móricz Zsigmond, az ember lebegve, addig Czine Mihály a fiatal irodalomkutató szorgalmával merül Móricz írói világába, az érzelmi világ és érzelmi viszonyulás helyét Móricz tudatát a móriczi műből kihámozható jellegében ragadja meg. Móricz gyermekkoráról, a családról, Móricz Miklós könyve után újat és döntően lényegeset már nem mondhat, de a fiatal Móricz eszmélkedése éveit, majd lombosodó tehetségét s azután a *Hét krajcártól a Fáklyáig* terjedő alkotói szakaszt nagy erudícióval, érzékeny elemző készséggel világítja meg könyvében (Czine Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*, Bp. 1960). Alaposságával tűnik ki a néprajzi gyűjtőutakon járó Móricz képe, társadalmi élményeinek egyik forrásvidéke, majd ezt követően elbeszéléseinek, majd regényeinek világát rajzolja meg, egyúttal azt is megmutatva, hogyan bontakozik ki Móricz parasztszemlélete, hogyan vetkezi le a kor szabta sablonokat, birkózik meg a magyar irodalom parasztábrázolásának kényszerű hagyományával. „Hogyan, honnan áramlott be egyik napról a másikra ennyi új Móricz művészetébe?” — veti fel egyik helyen Czine Mihály. — „Honnan a forradalmi mondanivaló, a lobogó szenvedély, a tragikus döbbenet, a szociális indulatok, a forró erotika, a tudatosba belejátszó ösztönök rajza, a felséges és a nagyra nőtt ember? Mennyi az irodalmi hatás, s mennyi az életből művészeté izzított, a Móricz saját egyéniségéből, előzmények és hatások nélkül teremtett érték?” A forradalmakig tartó pályaszakasznak valóban ezek a döntő problémái, amelyekben már előtűnik áll Móricz egész írói világa, de alvó Csipkerózsikaként, varázsszóra várva. Czine Mihály Móriczot a forradalmakig kíséri fejlődésében, amely dátum nemcsak Móricz, de

az egész magyar irodalom fejlődésében, annak egyik szakasza, záróköve is, amely egyúttal a nagy felszabadító: Ady Endre sirhantját is jelképezi.

Egy másik gyűjteményes kötet anyaga is a forradalmakig kíséri Móricz útját, de nem az életmű belső fejlődés-rajzával, hanem az 1900—1919 között megjelent Móriczral foglalkozó tanulmányokat, cikkeket publikálva (*Kortársak Móricz Zsigmondról. Tanulmányok és kritikák 1900—1919*, Bp. 1958). Izzató a kérdés: milyennek látták a kortársak az egyre gyarapodó móriczi életművet, hogyan viszonyult a kritika hozzá, hogyan fogadták egy-egy művét az egykorú olvasók. S ezeken az íráson mérhetjük le leginkább, mennyi előítélettel kellett megküzdenie pályájának első szakasza folyamán, hiszen még 1917-ben is egy Krúdy Gyula így nyilatkozik róla: „Szebb volt a régi színművek malom alatti hangulataiban látni Magyarországot, mint e veséket boncolgató író pápaszemén át. Mert azért ő is csak elgyengült trubadurnak rajzolja az ökrös parasztot, ha rájön a szerelem. Újítása, valóság, megemésztett zabból való parfümje azonban elszomorít. Móricz Zsigmond írásain azt megutálni lehet a parasztot, de nem megszeretni.” Nem lehet akkor csodálkozni, ha az Isten háta mögött megjelenése kapcsán az egyik klerikális lapban azt olvashatjuk, hogy ezt a könyvet „unalmasan, undorral dobja a sarokba”. Természetesen nem hiányoznak a pozitív, Móricz műveit megértő, az író támogató, tehetségét felismerő kritikák sem, de ezeken a negatív hangokon mérhetjük fel igazán Móricz elevenbe vágó ténykedésének súlyát és jelentőségét.

Nemrégben tette közzé a MTA Irodalomtörténeti Intézete Móricz Zsigmond hagyatékának egy részét is (*Móricz Zsigmond hagyatékából*, Bp. 1960). „Páratlanul gazdag író: évekkel halála után új és új köteteket ad olvasói kezébe. Napilapok, folyóiratok sárguló lapjairól remekművek kerülnek elő, elbeszélések, riportok, tanulmányok, cikkek, versek, egy regény is — a hatalmas életműnek nem törmelékei, melléktermékei, hanem teljes értékű alkotások. A kiadatlan íráson, a szűken értelmezett hagyaték kincsei is két-három kötetre való anyagot jelentenek.” A kötet egyik legértékesebb darabja a Csibéről írt színművének szövege, valamint azok a töredékes feljegyzések,

vázlatok, amelyek Móricz írói műhelyébe engednek bepillantást.

S rögzítenünk kell ezen a helyen Kozocsa Sándor nagy körültekintést és munkát igénylő vállalkozását is, Móricz Zsigmond irodalmi munkássága bibliográfiájának elkészítését. Ez a több mint kétszázötven oldalas bibliográfia 1951-gyel bezárólag gyűjti össze Móricz műveinek könyvészeti adatait (Kozocsa Sándor: *Móricz Zsigmond irodalmi munkássága*. Összeállította Kozocsa Sándor, Bp. 1952, Kézirat gyanánt).

IV.

A *Nyugat*-nemzedék többi jelentősebb alkotói is lassan az érdeklődés előterébe kerülnek. Igaz, az irodalompolitika itt is érvényesíti hatásait éppen úgy, mint Ady vagy Móricz esetében. Adynál prózája túlhangsúlyozása, próza-kultusz jelenik meg, Móriczban a „realistát” kutatják, a *Nyugat*-nemzedék többi írójával kapcsolatban pedig egyesek kiemlése (Juhász Gyula, Tóth Árpád), mások szerepének csökkentése, háttérbe tolása folyik (Babits, Kosztolányi). Babits műveinek a kiadása ugyan megindult, sőt Kosztolányiszövege is megjelennek (verseinek válogatása, egyes regényei), de jellemző, hogy írókról, festőkről, tudósokról írt cikkei, gyűjteményének megjelenése kapcsán (Kosztolányi Dezső: *Írók, festők, tudósok*, Bp. 1958, I-II.), mert bennük helyet kaptak Kosztolányinak Adyt támadó cikke is, az akkor még élő Révai József éles támadást intézett a kiadó ellen. Ilyen körülmények között az irodalomtudomány ezen a téren még nem érvényesíthette szempontjait.

A Juhász Gyula iránt megindult érdeklődés csakhamar meghozta eredményeit. A sokáig háttérben meghúzó költő felé a forradalommal rokonszenvező magatartása miatt az irodalomtörténészek is bátrabban fordultak. Péter László, a szegedi írók lelkes bűvára, megindította a Juhász Gyula-textológiát, ennek eredményeként 1956-ban jelent meg a költő verseinek válogatása több mint ötven addig ismeretlen Juhász Gyula-verssel. E kötetben azonban még neki is le kellett adnia obulusait a vulgarizációnak és az akkori divó szokásoknak, így írva a kötet bevezetőjében: „1918 szilveszterén Rákosi Mátyás, a Kommunista Magyar-

országi Pártjának vidéki titkára kibontja a kommunista mozgalom lobogóját Szegeden is. Juhász Gyula is meghallgatja, s hogy a forradalmi szocializmus programja rá is hatott, jól mutatja későbbi szereplése mellett az is, hogy a *Tűz* másnapi matinéján *Petőfi és kommunizmus* címmel tart előadást” (Juhász Gyula: *Válogatott versek*, Bp. 1956., Bevezető, 23. old.). Vitathatatlan, hogy Juhász Gyulának nem volt szüksége erre az egy mondatra, mert így az messze jár az igazságtól. 1959-ben azután megszületett Juhász Gyula verseinek teljes kiadása is (Juhász Gyula: *Összes versei*, Bp. 1959). „Ez a kötet háromszáznál több olyan költői alkotást — verset, műfordítást, töredéket tartalmaz, amely az eddigi kiadásokban nem jelent még meg. Ez lényegében azt jelenti, hogy mintegy negyedrésszéval gazdagítja Juhász Gyula költői oeuvre-jét.” Válogatott prózai írásainak gyűjteménye pedig 1958-ban jelent meg (Juhász Gyula: *Örökség. I-II*, 1958), és a költő eddig nehezen hozzáférhető működésébe nyújt betekintést, így pl. Tömörkényről írt nagyobb tanulmányát, valamint *Szakállszárító* cím alatt összegyűjtött aforizmáit is közli.

Juhász Gyulának monográfusa is jelentkezett Kispéter András személyében (Kispéter András: *Juhász Gyula*, Bp. 1956), aki, akárcsak Nagy Péter Móricz-könyvében, a napi irodalompolitikát tartja szem előtt, s ez a bevezető célkitűzésében éppen úgy megmutatkozik, mint ahogy könyve elemzéseiben is ezt akarja következetesen végigvinni: „Igaz, mint a *Nyugat*-nemzedék tagja, ő sem mentes a nyugati dekadenciától. Fiatalkori költészetében helyet kapnak a szimbolizmustól, a l'art pour l'art-tól a miszticizmusig és az impresszionizmusig a különféle dekadens irányzatok. Életművére azonban mégsem ez jellemző, hanem az, hogy túljut a dekadencián és eljut a munkásosztállyal való szövetségig, s ezt a szövetséget mindhalálg becsületesen állja is.” Ez a monográfia annyiban tarthat számot érdeklődésünkre, hogy benne nagyon sok szétszórt adat kerül együvé, s így egy elmélyültebb monográfia valamelyes kiindulási pontját képezheti, de komolyabb értékkel alig bír.

Tóth Árpádról Kardos László írt nagyon szép könyvet. Ez a szépíró tollával megírt monográfia messze kimagaslik az irodalomtörténet utóbbi év-

tizedében készült könyvei közül stílusaival éppen úgy, mint tárgyához állásában is. Vizsgálódásaiban nem az irodalompolitika vulgáris sémáiba akarja gyömöszölni a költőt, hanem műveinek sokoldalú elemzését végzi el a divatos egyoldalú eszmei elemzések ellenében. Figyelemre méltók stilisztikai vizsgálódásai, a forma nagy mesterének formai szempontú elemzései, amelyek háttérbe szorultak az újabb magyar irodalomtudományban, mert hiszen könnyen a „formalizmus” vádját idézheték fel. Azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy Kardos bátortalan még kezdeményezései fejlesztésében. A formai elemzéseket nem mindig szervesen építi bele Tóth eszmei fejlődésének vizsgálatába, hanem egy-egy fejezet végén, összefoglalóan, tehát kiszakítva kapcsolja a korszak-képhez. Nagyon érdekes könyvének a Tóth Árpáddal, a műfordítóval foglalkozó fejezete, amelyben először teszi vizsgálat tárgyává, az eredeti szövegekkel szembesítve, a költőnek immár köztudatba átment műfordításait.

Szabó Lőrinc újból sajtó alá rendezte és néhány darabbal gazdagította Tóth Árpád nem nagy termését, és így most már az egész költői életmű a kutatás rendelkezésére áll (Tóth Árpád: *Összes versei és műfordításai*, Bp. 1958), s rögzítsük még, hogy prózájából is megjelent egy válogatás (Tóth Árpád: *Novellái és válogatott cikkei*, Bp. 1960), amely Tóth Árpád verseinek szerelmeit új oldalról ismerteti meg a költővel.

Füst Milán összes verseinek kiadása érdekes kiadói kuriózum és költői extravagancia találkozása. Elő költőnek jelent így meg egy véglegesített verskiadása, majdnem teljes filológiai apparátussal, amelyet csak halott költők szoktak kapni műveik kritikai kiadásában. (változatok, kihagyott versek, a költőről megjelent bírálatok stb.) A „különös” jelzót aligha tagadhatjuk meg ettől a kötetől (*Füst Milán összes versei*, Bp. 1958), amely a *Nyugat*-nemzedék egy sajátos költőjét idézi fel.

A *Nyugat*-nemzedék kortársa, de ellenlábasa is, Gyóni Géza, válogatott versei gyűjteményével újból felbukkant (Gyóni Géza: *Csak egy éjszakára, Válogatott versek*, Bp. 1959), „...már életben ez irodalmi viták pergőtüzében állt. Áldozatul esett abban a küzdelemben, mely a Rákosi Jenő képviselte „hivatalos-nemzeti” irodalom és a megújhódást sürgető *Nyugat* között folyt.

A *Budapesti Hírlap* „Dunántúlija” ütőkártyának használta fel Ady és tábora ellen...” Értékeléséhez azonban még nem fogott az irodalomtudomány.

Szabó Dezső neve az 1956-os események után bukkant fel újra, és az ún. „népiesekről” folytatott vita kapcsán visszhangzott. Nagy Péter fogott azután Szabó Dezső életművének felméréséhez. Eredményeit eddig két könyvben jelentette meg 1923-ig kísérve Szabó Dezső fejlődését (Nagy Péter: *Szabó Dezső indulása*, Bp. 1958 és Nagy Péter: *Szabó Dezső az ellenforradalomban*, Bp. 1960). Mivel ezekkel a könyvekkel részletesebben szeretnénk foglalkozni, ezen a helyen csak annyit állapítunk meg, hogy Nagy Péter alapos munkával érdekes eredményekre jutott ennek a tele ellentmondással élt írónak vizsgálatában.

A *Nyugat*-nemzedék kapcsán még három kiadványt kell megemlítenünk. A MTA Irodalomtörténeti Intézete kiadta Babits-Juhász-Kosztolányi ifjúkori levelezését (*Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése*, Bp. 1959), amelyben az alakuló, irodalomba belépni készülő fiatal, tervezgető, tanuló író munkája közben érjük tetten. Ez a levelezés éles fényt vet a három, később oly nagy szerepet játszó író lelkeségére, arra a szerepre, amit vállalni és játszani akarnak. „Ma a mozgékony és tett korát élem. Az érvényesülés, az elismerés, az ismertté levés és dicsőség korát. Egy pillanatra mámorosan megállok s bámulom a változást, az embereket, enmagamat...” (Kosztolányi Babitshoz, 131. old.) — lelkenedik Kosztolányi 1906-ban, Babits ugyan csak 1906-ban így ír Juhász Gyulához: „... mit gondol: meg lenne-e alapítható rövid időn belül, mai tehetségeinkkel, egy egészen sajátos jelleggel bíró (minden más nemzet modern lírájától különböző) *modern magyar lyra*?” (137. old.), Juhász Gyula pedig ugyanabban az évben így levelez Babitscsal: „A második örök hálára köteleznék, ha elküldené utánam Baudelaire-t, vagy esteleg Paul Verlaine-t, vagy talán valami modern francia antológiát és — föltétlenül Babics Mihály új verseit. Szeretnék újból kontaktusba jutni az igazi modern lírával...” E szövegekben villan fel a három arcél, annak az emberi magatartásnak és sorsnak az előképe, amelyben részük lesz.

Tömörly Márta a Gallilei Kör történetét írta meg *Új vizeken járok* című

könyvében (1960), Galambos Ferenc pedig a *Magyar Géniusz*, a *Figyelő*, a *Szerda* című folyóiratok mint a *Nyugat* elődei, a *Nyugat* évfolyamai és a *Magyar Csillagnak* teljes repertóriumát állította össze és jelentette meg, s ezzel az 1902—1944 között eltelt majd fél évszázad magyar irodalmi életébe nyújt betekintést, feldolgozva az említett folyóiratok anyagát a bibliográfiai mai szempontjai szerint.

V.

Az 1918-19-es forradalmi időszak is lassan az irodalomtudomány érdeklődése körébe kerül. Huszonöt éven át ennek az irodalomnak Magyarországon maradt képviselői hallgattak erről a korszakukról, az emigrációs irodalmak újság- és könyvtermése még nincs feldolgozva és összegyűjtve, sok szereplőjéről pedig 1956-ig nem volt tanácsos beszélni (Kun Béla pl.). Ezért csakis örömmel fogadhatunk minden olyan kezdeményezést, amely e korszak irodalmával foglalkozik. A kutatómunkában József Farkas mutatott fel legtöbb eredményt és szorgalmat. Könyve a világháborús irodalomról (József Farkas: *Rohanunk a forradalomba, A modern magyar irodalom útja 1914—1919*. Bp. 1957) első kísérlet, hogy összefogja a magyar irodalomnak „rohanunk a forradalomba”-jellegű áramlatait s azt bizonyítja, hogy az egész modern magyar irodalom, Ady felléptétől egyenes úton haladt 1919 tavasza felé. „A századunk első évtizedében induló társadalmi erjedés — amit irodalmunkban Ady fellépése jelez —, az első világháború kezdetének fékező hatását leküzdvé, a háborús szenvedések tanulságát és az októberi Szocialista Forradalom eszméit magába szíva, 1918 őszen polgári-demokratikus forradalomra növekedett, majd 1919 tavaszán megteremtette a proletárdiktatúrát hazánkban.” Könyvének központi kérdése az irodalom eszmei radikalizálódása, amelynek egyik legfontosabb megnyilatkozása a háborúval szembe forduló magatartás, könyvének végső kicsengése pedig megmutatni „hogyan és miért jutottak el a haladó magyar írók a Tanácsköztársaság igenléséig”. „Sok esetben oktanul a szükségyszerű alkalmazkodás vádjával illetnének így egyes írókat, holott valójában a történelem magával sodró erejéről van szó. Éppen

ezért vált elsődleges feladattá, hogy megrajzoljuk iradalmunk fejlődésvonalának azt a szakaszát, amely a Tanácsköztársaság irodalmához vezet; csakis így válik világossá, hogy a Tanácsköztársaság irodalma nem valami különös, iradalmunk egészétől elütő képződmény, hanem szerves részként kapcsolódik irodalmunk — s az egyes írók belső, immanens — fejlődéséhez, annak betetőzéseként jött létre.”

Könyve kiegészítéseként foghatjuk fel hatalmas terjedelmű szöveggyűjteményét, amelyben a Tanácsköztársaság ideje alatt keletkezett irodalmi szövegeket jelentette meg (*Mindenki újakra készül... Az 1918/19-es forradalmak irodalma, III. kötet, a Tanácsköztársaság szépirodalma*, Bp. 1960). Könyvéből s még inkább szöveggyűjteményéből kitűnik, hogy a magyar irodalom polgári szárnya legtöbb képviselője tovább dolgozik a Tanácsköztársaság ideje alatt is, radikális nézeteivel bele tudott illeszkedni a forradalmi mozgalomba, bár mindvégig annak felszínén maradtak, s e korszak rövidege miatt is, igazi arcukat nem mutathatták meg. S többek között ezért is talán egy fokkal halványabbra kell festeni azt a képet, amit József Farkas tár elénk.

A szöveggyűjtemény érdekessége, hogy bemutatja a korszak műfordításirodalmát, a hadifogoly irodalmat az omszki *Forradalom*, a szamarai *Ébredés*, a penzai *Világszabadság*, a krasznójarszki *Kommuna*, a taskenti *III. Internacional*, a jekaterinburgi *Világforradalom*, a barnauli *Tanácsmagyarország*, az omszki *Vörös Újság* hasábjairól; a vidéki sajtó szépirodalmi anyagát, a röpiratok és népszerűség toborzó és agitációs irodalmát, és közli az 1919. március 21. — 1919. augusztus 1. közötti időszakban megjelent szépirodalmi jellegű közlemények teljes bibliográfiáját. Az anyag lényegében tehát együtt van — az értékelés munkája, valószínűleg, már folyik, bár eredményeire még várni kell.

Kun Béla irodalmi tanulmányainak gyűjteménye (Kun Béla: *Irodalmi tanulmányok*, Bp. 1960) is megjelent, de a kötetben található írások irodalomtörténeti értéke még nincs felmérve. A kötet anyagának legnagyobb részét előszavak képezik, de találunk benne egy terjedelmes Petőfi-tanulmányt is. A magyar forradalmi emigrációs irodalom képviselői közül Komját Ala-

dárnak jelentek meg összegyűjtve írásai (Komját Aladár: *Összegyűjtött művei*, Bp. 1957). A kötet anyaga: versek, irodalmi és politikai tanulmányok, levelezése és műveinek bibliográfiája. Helyének felmérése, írói egyéniségének megrajzolása csak most indult meg, az összegyűjtött művek megjelenése után. Első elemzője Waldapfel József, aki terjedelmes tanulmányt írt róla *Komját Aladár helye irodalmunk történetében* (A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Oszt. Közleményei. XV. köt. 3—4. 1960) címmel. „Komját Aladár — az oroszországi hadifogoly-költészetén kívül s vele egyidőben — időrendben első kommunista költőnk, alapítója az első magyar kommunista folyóiratnak, első szervezője és nevelője kommunista íróknak, egyik irányítója a Tanácsköztársaság irodalompolitikájának, majd a Tanácsköztársaság megdöntése után önfeláldozó munkása a nemzetközi munkásmozgalomnak, munkatársa és szerkesztője a III. Internacionálé folyóiratainak. De mindezekon kívül nemcsak kezdeményezője a magyar forradalmi proletárvilágnak, hanem meggyőződése szerint legnagyobb költője a 19 utáni emigrációnak, s a hasonlíthatatlan József Attilán kívül alighanem az egész magyar forradalmi proletárirodalomnak.” S bár Waldapfelnek nem sikerült megnyugtatóan kijelölnie Komját helyét és kimutatni értékeit, tanulmányának érdekes részei azok a szakaszok, amelyekben József Attilával állítja párhuzamba. Mindenesetre vitathatatlan, hogy komoly hely illeti meg a kor magyar irodalmának történetében.

VI.

Mint jeleztük is, a magyar irodalomtörténetírás XX. századdal foglalkozó munkásai Ady és Móricz bővületében élnek, s ha a *Nyugat*-nemzedék többi képviselőire is jut ebből az érdeklődésből, kevésbé mondhatjuk el ugyanezt az újabb irodalmi kezdeményekkel, törekvésekkel, írókkal kapcsolatban.

Földes Anna Móra Ferencről (Földes Anna: *Móra Ferenc*, Bp. 1958), Kardos Pál pedig Nagy Lajosról (Kardos Pál: *Nagy Lajos élete és művei*, Bp. 1953) írt könyvet. Ha Földes Annában Móra „kismesteri” művészetének megértő, melegszívű elemzőjét üdvö-

zölhetjük, Kardos Pál elemzés helyett sokszor apológiát ír Nagy Lajos és életműve védelmében, s elistettnék látszik az a tendencia is, hogy Nagy Lajos közvetlen Móricz mellé helyezték értékben és jelentőségben. Értékes alkotó, de nem az, aminek Kardos monográfiája állítani akarja.

Sokkal jelentősebb az irodalomtörténeti kezdeményeknél az a törekvés, hogy gyűjteményes kiadásokban jelenjenek meg az írói életművek. Tömörkény, Gábor Andor, Nagy Lajos, Tamási Aron stb. műveinek kiadásai alapját képezik majd az újabb kutatásoknak. Különösen a Tömörkény-kiadásra vonatkozik ez, amely időrendbe szedve Tömörkény novellatervét tette közé gondos szövegkiadásban.

VII.

József Attila életműve még mindig a filológiai munkálatok közepontjában áll. Írásainak kritikai kiadásában eddig három kötet jelent meg (*Versek I-II.*, 1955, *Tanulmányai, cikkei III.*, 1958), míg az ígért IV. kötetre érthetetlenül sokat kell várni. Az irodalomtörténetírás mostoha gyermeke volt József Attila egészen a legutóbbi időkig, hacsak nem számítjuk ide Fövény Lászlóné *József Attila élete* című könyvét, amelyről joggal hallgat a magyar irodalomtörténetírás (megjelent 1953-ban). József Attilára vonatkozóan Szabolcsi Miklós tanulmánykötetében találunk új mozzanatokat. A szerző a költő műveinek mintaszere kiadójává vált, s joggal várjuk tőle a költő életrajzát is. Tanulmánykötetében (*Költészet és korszerűség*, Bp. 1959) több írás foglalkozik a költővel: egy majd ötven oldalas pályakép, a nagyon érdekes és gondolatébresztő *József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla* című, valamint József Aron életét bemutató írás.

A MTA-n 1958-ban József Attila ülésszak volt. Ennek anyaga a MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiben jelent meg (XIV. köt. 1-4. szám). Révai József *József Attila problémák* címmel tartott előadást (ez a szöveg megjelent *Válogatott irodalmi tanulmányaiban* is, 1960). Most már várjuk, hogy végre a magyar irodalomtudomány nyíltan és határozottan feltárja a költő és a párt viszonyának még homály-

ban lévő részleteit, de ezt, sajnos Révai József sem tette meg, bár nem egy helyen látszik ilyen törekvés (publikálja Pákozdy Ferenc hozzá írt levelét a költő *Külvárosi éj* című kötetéről megjelent hírheft bírálattal kapcsolatban), de a homályt nem osztja el. E kötetben látott napvilágot a már említett Szabolcsi-tanulmány a *József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla* című, azután Diószegi András írása: *József Attila öröksége és a mai líra*. Tolnai Gábor Radnóti-val foglalkozik (*Radnóti Miklós és a felszabadulás előtti szocialista irodalmunk egyes kérdései*), Bóka László pedig a két világháború közötti líráról ír (*A két világháború közötti magyar líra néhány problémája*). Ezek az írások egy-egy részletkérdés, szempont tisztázásával járulnak hozzá egy majdani irodalomtörténeti összefoglalás munkálataihoz.

Újabban néhány, másod- harmad- vonalbeli költő, József Attila tágabb köre tagjainak verseskönyvei is megjelentek. Fenyő László *Ítélet* című kötete (1959), a Bórbán meghalt Lukács László *Leejtett furulya* című verseskönyve (1959), Zsigmond Ede *Elszántan és szelíden* című kötetében szólal meg ismét (1961) Gyagyovszky Emilnek, a *Népszava* költőjének, fél évszázados termését *Dércsípte bimbók* címmel mutatják be (1960).

Halász Gábor tanulmányírói munkássága is könyvet kapott egy testes kötetben (Halász Gábor: *Válogatott írásai*, Bp. 1959), a kellően még nem értékelt Gelléri Andor Endrének pedig novellái jelentek meg a *Varázsló, segíts* címmel 1959-ben, s nagyon érdekes önéletrajza *Egy önérzet története* címmel 1957-ben. S itt jegyezzük meg, hogy a nemrég elhunyt Szabó Lőrincnek máris megjelentek versei Sötér István tanulmánya kíséretében (Szabó Lőrinc: *Összegyűjtött versei*, Bp. 1960).

A jelzett könyvek, kiadványok érdeklődésünkre számíthatnak, így ezen a helyen csak jelezzük őket addig is, míg részletesebben nem szólhatunk róluk.

VIII.

1945 után a magyar irodalom fejlődése új utakra tért. Ezzel az anyaggal a magyar irodalomtörténetírás, érthetően, érdemében még nem tudott foglalkozni. Két összefoglalás azonban született. *Irodalom és felelősség* cím alatt tíz év irodalmi kritikáiból jelent meg válogatás 1955-ben. A kötet igen tanulságos olvasmány, mert az elmúlt tizenöt esztendő irodalmi termésére, az irodalmi kritika állására, arra a szellemi és irodalompolitikai légkörre is fényt vet, amelyben a legújabb magyar irodalom fejlődik.

Nagy Péter *Új csapáson* címmel foglalja össze 1956-ban a magyar regényirodalmat „A szocialista realizmus útján” alcímmel. Vizsgálódásait az 1948-1954 közötti időszakra korlátozta. Nagy Péter „vonalas” tanulmánya nem mentes a túlzásoktól, s jellemzően mutatja azt a szellemiséget, amelyben a szocialista realizmus elvei az írókra kényszerültek.

Legújabbban pedig megszületett Szabolcsi Miklós tollából az új. XX. századi magyar irodalom felszabadulás utáni első összefoglalása is a *Kultúra Világa* című sorozat IV. kötetében (Bp. 1960), amely vázlatyszerűségével és beállításával csak tapogató lépésnek tűnik.

Összefoglalónk végén állapítsuk meg még egyszer, hogy sok kezdeményt láthatunk, de még aligha várhatjuk századunk irodalmának új, minden igényt kielégítő összefoglalását: a filológiai munka és az elvek tisztázása, valamint részletkutatások folynak még.

Válságos időkről*

Tomán László

Majd három éve, hogy Bernáth Aurél önéletrajzi munkájának első kötetét olvastuk, de még mindig frissek, elevenek a benyomások, még élnek bennünk a festő ifjú korának emlékei. Azok az évek, amelyeket a szerző a *Kor és pálya* második kötetében örökít meg, nemcsak az ő életében jelentettek döntő fordulatot, hanem magukkal hozták annak a világnak az eltűnését is, melyet az első részben festett meg. Bernáth számára ez a végleges elhatározás, a festői pályára való lépés ideje, az első világháború pedig, amely ennek a korszaknak a vízvonalzója, az ő életének is új irányát jelzi.

A második kötet, az *Utak Pannóniából*, a festő nagybányai tartózkodását, az első világháborús éveket, katonáskodását s néhány, a háborút közvetlenül követő év eseményeit. Bécsben és Berlinben töltött idejét foglalja magában. Bernáth itt is felhasználja művének első kötetéből ismert módszerét: részletekben mutatja be életét, s a részletek az előbb említett csomópontokban futnak össze, illetve onnan indulnak ki. Itt van a nagybányai időszak, amely a tapasztalatok szerzését jelenti, a hadikórházban eltöltött hónapok sok apró, érdekes élménnyel, ismeretével

tel, a zalaháti hetek, egy csöndes idill Ella asszonnyal, az első kötet remek balatoni vihar-leírásának méltó párja is itt van, aztán a hajóút Bécsig, tele festői megfigyeléssel, néhány érdekes jelenet bécsi tartózkodásából, és rövid, jellemző, anekdótyszerű részletek. Külön kell beszélnünk Annáról, arról a szerelemről, amely a festőt hozzá fűzte, s végül azt a fejezetet kell kiemelnünk, amelyben Theáról, erről a furcsa, tragikus sorsú asszonyról ír.

Annának több fejezetet szentel a szerző. Anna volt a nagy szerelem, a csöndes, de a szív mélyéig hatoló érzés, Anna volt az elkerülhetetlen válás. Naplószerű részletekben, illetve párbeszédbe szedett jelenetekben követhetjük nyomon, majdnem napról napra, egy érzés történetét, azt a szerelmet, amely lassan, halk lépésekkel köszöntött be, s ugyanilyen csöndben tűnt el, érkezett el befejezéséig.

Bernáth néhány művész arcképét is megrajzolta könyvében, például Thorma Jánosét, aki Nagybányán mestere volt, Réti István és Egry József festőét, Kas-

* Bernáth Aurél: *Kor és pálya*. Második kötet: *Utak Pannóniából*. Szépirodalmi Kiadó, 1960.

sák Lajosét, Moholy-Nagy Lászlóét, akiknek modern művészi törekvéseivel sehogysz tudott kibékülni. De vannak a könyvben apró képek, arckép-vázlatok is, melyek villanásszerűen vagy pasztell színekben állítanak elének egy-egy embert, aki Bernáth életében valamilyen szerepet játszott: Viktória, a festőnő, Stefi, Ella asszony, Pflugné, a kedélyes, anyáskodó bécsi háziasszony, a bécsi esernyő-műhelyekben dolgozó művészek egyike-másika, vagy Bozsényik Béla tanár, aki a Nagybányára került fiatal festőt védőszárnya alá vette.

Az olvasót természetesen az is érdekli, milyen volt Bernáth Aurél festői fejlődése. Erre a kérdésre is választ kap ebben a könyvben. A nagybányai tanulás ideje után az absztrakt kísérletezések rövid korszaka következik, majd a meg hasonlítás, amikor a festő nem tudott ecsetet venni kezébe. „Mintha a tökéletes semmibe zuhantam volna” — írja. „Nincs pátoasz abban, amit mondok: a megsemmisüléshez voltam közel”. Részletesen elemzi azt a hatást, melyet a modern képzőművészeti irányok tettek rá, csalódását, elfordulását az elvont festészettől, vizsgálja magukat a modern irányzatokat, a kubizmust, absztrakciót, Picasso művészetét, keresi a kétségbeesésből kivezető utat, s közben a maga szemszögéből, a csalódás hangján írja meg a modern művészet eléggé alapos, de nem mindenben helytálló kritikáját. Végül, kínzó lelki-tusák, hosszú vajudás után találja meg önmagát s azt az utat, melyen járnia kell. Bernáth újjászületik, s ennek első nagy eredménye a *Riviéra* c. hatalmas vászon. A kép alkotásának érdekes leírását és elemzését adja a könyvben. Ez a festmény jelentette számára a megmenekülést, a fényt, amely további útját megvilágította.

Találunk a kötetben néhány kiváló reprodukciót, egy Chagall-szerű színes krétarajzot, a *Primitív apoteózist*, amely nemcsak vizionárius ábrázolásával, hanem merész színmegoldásával is elragadó, itt látjuk a sötét kísérteties *Falu éjszakáját*, a dufyst *Sassnitz-i kikötőt*, a szimbolikus, kubista hatást mutató, dinamikus *Vörös állatot*, a nyugtalan rajzú rézkarcolt Alice-ről, egy csöndes, tompa fényű, gazdag árnyalású pasz-

tellt: a *Hegedűt*, a pompás színekompozíciójú *Ősz* c. pasztellt, s a sziklák, a tenger és az ég szimfóniáját: a *Riviérát*. Ezek a képek nemcsak illusztrációi a könyvnek, nemcsak a szövegben említett műveket állítják elének, hanem szer-ves részei a műnek, róluk, arról a munkáról, azokról a küzdelmekről szól Bernáth ebben a kötetben, melyeknek eredményei a képek. A festmények és az írás kiegészítik egymást, a szövegnek azonban annyival nagyobb a szerepe, hogy a képek közé eső időről is beszél, arról is, ami nem kerülhetett a festményekre. De a leírt szó helyettesíti is az ecsetet és finom, rengeteg árnyalatban játszó színekkel varázsolja elének Bernáth napjait, tájakat, embereket városokat. Még akkor sem válik egyhangúvá vagy szürkévé a könyv, amikor Bernáth művészi problémáit fejtegeti, s meglehetősen elvont kérdésekkel foglalkozik. Akkor is van valami melegség, közvetlenség szavaiban, mondataiban.

Az emberi egyéniségek, jellemek leírásában, az események pergetésében, összefűzésében, a párbeszédekben Bernáth igazi írói felkészültséget, vérmérsékletet és igényességet mutat, kitűnően ért mindazokhoz az eszközökhöz, amelyek egy nagy prózai mű megalkotásához szükségesek. És még egy dolog, amelyet meg kell említenünk: Bernáth itt-ott, szinte észrevétlenül szövi írásába véleményét, egy-egy megjegyzést ejt el, amely nemcsak értékel és jellemez, hanem megdöbönt. Ilyen eset például a bécsi sztrájk, amelyet egy nő szervezett meg — a munkások tudta nélkül — s amikor mindannyian az utcán, munka nélkül találták magukat, a céltalan sztrájk szervezője — nyomtalanul eltűnt.

Gyönyörű, festői részletek, lírai látv-sággal megrajzolt arcképek, és emlékek, emlékek, emlékek — ez az *Utak Pannóniából*. Talán még korai ítéletet mondani az egész önéletrajzi műről, hisz még csak második kötetét olvastuk, s a huszas évek elején álltunk meg, válságos időkben, amikor Bernáth még keresi önmagát, keresi a festői ideálokat, és amikor nem tudjuk, mivel lép meg bennünket a további kötetekben. Most még nem tudunk választani Bernáth, a festő és Bernáth, az író, az emlékező között.

EGY FIATAL PORTUGÁL KÖLTŐ HÁNYATOTT ÉLETE

Németországban, Würtzburgban már két év óta megjelenik a *Blätter+Bilder* című irodalmi, zenei és kulturális kéthavi folyóirat, és nemcsak rendkívüli kiállításával tűnik fel, hanem mindegyikét következőes kozmopolita fogékonyságával minden művészi újdonság iránt. Az előttünk lévő január-februári szám közli Jorge Luis Borges argentin költő verseit; a verseket a költővel folytatott sikerült interjú kommentálja. Közli továbbá Emilio Vedova avantgardista olasz festőnek, a legutóbbi Biennále nyertesének *Nehéz orrt rajzolni* című írását, képeinek reprodukcióit és egy esszét a művészről; Rolf Hädrich fiatal német költő verseit, Raoul Ubac francia festő illusztrált írását; Hans Otte fiatal (1926-ban született), német zeneszerző cikkét és partitúráját; Sy Twombly amerikai festő aforizmáit és cikket róla, a svájci Cuno Raeber (szül. 1922-ben) verseit, a spanyol Ramon Gomez de la Serna írását Toulouse Lotrecről, *A bádogtrombita* (Die Blechtrommel) című paródiát és Günther Grass regényét, amely nagy vitát váltott ki Németországban. A Gregorio Partez y Aronzról szóló rovat mutatja meg mégis leginkább, milyen messzire terjed ennek a minden tekintetben pazar folyóiratnak a nagylelkűsége. Először is *Egy diktátor halála* címmel részletet közöl ettől az ismeretlen írótól, aki monológ formájában mutatja be egy volt hatalmasság megbékélését az elkerülhetetlen véggel. A részlet feltűnik fiatalos pártoszával, amely járatlan tollra vall, de egyben bizonyos formai érettséggel is. Am ez alkalommal nem ez a fontos, hanem, az, hogy a folyóirat hogyan tálalja a művet. A részlet után közli Günther W. Lorenz fordító írását, melyben a következőket olvashatjuk: „Gregorio Partez y Aronz 1930-ban született Madridban. Apja politikus volt a köztársaság idején. A Partez y Aronz család 1938-ban Portugálián keresztül Észak-Afrikába menekült, és hosszabb bolyongás után Tangerban talált menedéket”. Lorenz ezután leírja a fiatal spanyol tanulmányait, közreműködését az *Espana Libre* című emigráns folyóiratban és eltűnését Tangerből, ahonnan a politikai helyzet rosszabbodása miatt ismeretlen irányba, valószínűleg Kubába vagy Mexikóba távozott. Ezután így folytatja: „Gregorio Partez y Aronz, akiben kirajzolódik Európa sorsa, az Exodus sorsa, nem szerezhette nevet magának, mert nem volt hazája, nem volt nyelvi hazája... Amikor 1957-ben Lisszabonban megismerkedtem vele, betegen és kétségbeesetten egy regényen dolgozott. *Sőtét élet* volt a regény ideiglenes címe, de tudomásom sze-

rint sohasem jelent meg. Megalkuvás nélküli regény volt egy ember felemelkedéséről és bukásáról, aki bitorolta a hatalmat hazájában — nem nehéz ráismerni — Spanyolországban. A kéziratból akkor lefordítottam a *Le muerta de un dictador* című fejezetet, mert úgy véltem, hogy ez a fejezet az egész regény kulcsa”. Lorenz ezután kifejti a sötét élet eszméjét, végül pedig magyarázattal szolgál maga és a *Blätter+ Bilder* nevében arról, hogy miért közöl részletet fordításban olyan regényből, amely sohasem jelent meg, és amelynek írójáról azt sem tudni, él-e vagy nem. „Gregorio Partez y Aronz *Sötét élete* egyike lehetett volna a nagy regényeknek, amelyek korunk egyik központi problémájával foglalkoznak. Az író élete és alkotásának névtelensége magában véve is jellegzetes tünet, és a legirgalmatlanabb vallomás a korról, amely magában foglalja mindazokat a jellemvonásokat és azt a „borzasztó humort”, amelyet egykor Baudelaire próbált megadni a spanyolok természetében, de ez talán semmivel sem borzasztóbb egy egész korszaknál, amelyen egy ifjú költő megpróbált felülkerekedni”.

PILLANTÁS AZ ÚJ OSZTRÁK PRÓZÁRA

A mai osztrák próza állapotára panaszlik a bécsi *Forum*ban Humbert Fink. Jóllehet a cikk érvelése meglehetősen naiv, az érveket alátámasztó tények meggyőzőek. Fink megállapítja, hogy az osztrák próza a közelmúltban néhány világjelentőségű nevet adott, mint Robert Musil, Hermann Broch és Rudolf Kassner. Hozzájuk csatolható az öreg, de újonnan felfedezett Hermanowsky-Orlando is, akinek feltámadásáról annak idején itt beszámoltunk. Az élő régi nemzedéknek is van néhány jelentős tagja: Doderer, Gütersloh és Saiko. Fink azonban azt állítja, hogy ennek a tekintélyes garnitúrának nincs utóda. Habár a kritika már 1953-ban hangoztatta, hogy nem kell többé „fiatalokról” beszélni, mert ezt a serkentő jelzőt az új írók egész csoportjainak érettsége már túlhaladta, a dolog úgy áll, hogy éppen az 1953-as esztendő szüntetett meg néhány merész háború utáni reménységet. Ugyanis akkor már megjelent Ilse Eichinger *A nagyobb remény* (*Die grössere Hoffnung*) című jelentős regénye, már modorossá kezdett válni Walter Toman sajátos rövid prózája, már elkészült és megjelenésre várt Jeannie Ebner *Válaszra várnak* (*Sie warten auf Antwort*) című sikeres regénye. Később is feltűntek új nevek: Artmann, Boeck, Friedl, Lebert, Wawra, Vogel, Haushofer, de új osztrák prózáról szó sem lehet. Kontrasztként megemlíti Németországot, ahol az utóbbi években befutottak: a huszonegy éves Uve Johnson *Jakob meggyanúsítása* (*Mutmassungen um Jakob*) című regényével, a harminchárom éves Günther Grass, a harmincegy éves Kristian Greissler *Interpelációjával* (*Die Anfrage*), Peter Härtling az *üstökös fényében* (*Im Schein des Kometen*) című regényével; megemlíti még Franciaországot, ahol a fiatalok megteremtették az új regény iskoláját; továbbá Svájcot, Olaszországot. Mindenütt áll a harc az új kifejezési lehetőségek meghódításáért, Caesare Pavese egyik definíciójának megvilágításában: „Nem igaz, hogy napjaink, ban azért nem írnak több regényt, mert nem hisznek többé a világ maradátságában... hiszen a XIX. századi regény egy világ összeomlása idején keletkezett, és tulajdonképpen a világ elvesztett maradátságának a pótléka. A regény most új törvényt keres egy megújulásra törekvő világban, és nem elégszik meg azzal, hogy új világban mozog a régi dimenziók szerint.” A fiatal osztrák

prózaírók elzárkóznak ettől a szükséglettől: Walter Jens, az ismert kritikus szerint azt hiszik, hogy „becsapják a világot, és egy nagy fátyol alá rejthetik a legkirívóbb jelenségeket is”, mint-ha sejtelmük sem volna arról, hogy „elmúltak azok az idők, amikor személyes élményeket lehetett megírni”. Az új osztrák elbeszélők, Wawra, Friedl, Boeck, Lebert, Elmer, Hanshofer szerelmes regényeket írnak, és a kritika elismerésével találkoznak, amely ezt a Doderer által „bekötött újságnak” nevezett, újságíráshoz való időmúlást agyonmagasztalja mint „a mai osztrák irodalom példás következetességét”. A fiatal regényírók közül, ambícióinál fogva, az egyetlen kivétel Erich Fried, az *Egy katona és egy leány* című regény szerzője (könyvéről tavaly írtunk). Született 1921-ben Bécsben, már húsz éve Angliában él, könyvei Ausztrián kívül jelennek meg, németországi és angliai tiszteletdíjakból tartja el magát, tehát aligha nevezhető osztrák írónak. Úgy látszik, Ausztriában nem kedvező az éghajlat. Herbert Eisenreich, az egyik fiatal osztrák író a kevesek közül, akik megpróbálnak birokra kelni napjaink problémáival, jellegzetes mondattal fejezi ki ezt az állapotot, és azt cikke végén Fink is idézi: „Politikai értelemben Ausztria ma nyugodtabban, de szellemi tekintetben szegényesebben él.”

A MEGTÉRT ÍRÓ

Claude Mauriacról, Francois Mauriac fiáról már írtunk ezen a helyen, amikor *Vacsora a városban* (Dinner en ville) címmel megjelent második regénye; lassított cselekményénél, a gondosan részletezett tárgynál és a külső dramatika hiányánál fogva ez a könyv „az új francia regény” művelői közé sorozta a szerzőt. A *grófnő öt óraker kiment* (La Marquise est sortie a cinq heures) című könyvének ismertetését olvasva az *Express* április 6-i számában, megtudjuk, hogy Mauriac már kinőtt ezekből a ma már kissé banalizált keretektől. Tudjuk, hogy a cím mire céloz: a klasszikus realista regény kifejezőképességét kétségbevonva, Paul Valéry azt mondta André Bretonnak, hogy sohasem száná el magát ilyen mondat leírására. Lám, Mauriac egyenesen könyvének címéül vett egy ilyen mondatot, és ezzel nyilván egy túlhaladottnak tekintett eljárás mellett szavazott. Ezt a megtérést természetesen nem kell szó szerint venni: Mauriac modern író, és kihívása nem annyira Valéry és a modern esztétizmus ellen, sokkal inkább önmaga ellen irányul. Az író, aki egy kifejezetten egocentrikus könyvvel, a *Toutes les femmes sont fatales* (Minden nő végzetes) című művel kezdte, és azzal folytatta, hogy érdeklődését kiterjesztette egy zárkózott társaság világára, a mondén vacsora egy kivételes pillanatában, ezekből a keretektől most egyenesen a zsúfolt, sokemberes életbe próbál kitörni. Az első pillantásra nem szembetűnő ez a kitörés: a *Marquise* cselekménye egyetlen és pontosan meghatározott helyen, Párizs VI. kerületének de Buci nevű útkereszteződésénél játszódik, és időtartama is egy órára — délután öttől hatig — szorítkozik. De leír mindent, ami ebben az időközben egy zajos nagyvárosi útkereszteződésen történhet, az apró-cseprő gondoktól a nagy reményekig mindent, ami a járókelők fejében lejátszódhat. Mauriac nemcsak a halaskofák és virágárusok banális beszélgetését, a midinette-ek csevegését írja le, hanem két férfi féltékenykedését is, akiknek ugyanaz a nő jár az eszében, és végül klinikai pontossággal leírja egy öregasszony utolsó perceit is. Szerlem és halál, gyermekkor és szexus (a kritikusok véleménye)

szerint mintha ez az utóbbi a *Lolitta* és a *Zazzie a métróban* (Zazzie au métro) hatása alatt állna) — íme, ez a regény központi témája. A kritika azonban rámutatott arra, hogy Mauriac nemcsak leírja valamelyik párizsi utca átmeneti állapotát, hanem régi krónikának a regénybe iktatásával arra törekszik, hogy az utca történetét is szemléltesse. Ez a eljárás lehetőséget ad a szerzőnek, hogy érzékeltesse a nemzedékek évszázados folyamatosságát, és ezáltal elérje a XIX. századi realista regény integrációját az új, modern szellemben, ahelyett hogy egyszerűen mellőzné vívmányait.

A HÁBORÚ IRODALMA

Megkezdődött az algériai háború benyomulása a francia irodalomba, mind több és több író ragadja meg ezt a véresen időszerű témát, amely bizonyos értelemben az elkötelezettség és a lelkiismeret mércéje lesz. A legtöbb „algériai” könyvet az ifjú tehetségek istápolójaként ismert Julliard adta ki eddig (François Sagan is nála jelent meg először); Daniel Anselme *Jóváhagyás* (La Permission), Frédéric Gréndel *Békeszerződés* (La Traité de paix), Maurice Clevel *Djamila kertje* (Le Jardin de Djamila) és Malek Haddad *Utolsó benyomás* (La dernière impression) című műve is az ő kinadványaiiban talált helyet. A többi kiadónál megjelentek Philippe Héduy, Jean Bruno, Clostermann, Frank Kevert, Michel Kamerer, Paul Archambault, Maurienne, Jacques Malori, Erik Ollivier és Pierre-Henri Simon regénye. A névsorban túlnyomórészt ismeretlen neveket olvashatunk. Roger Ikor, a Goncourt-díjas és nálunk is megjelent *Kevert vizek* szerzője, könyvének megjelenése után, ebben a tekintetben, jóval megváltozik a helyzet. Regényének címe *A háború moraja* (Les Murmures de la guerre); a regényt a *Figaro Littéraire* március 25-i száma ismerteti. A hangutánzó első címszóval az író egyrészt az Algériában folytatott háború fojtottságára akar rámutatni, másrészt arra, hogy milyen összetett reakciókat vált ki ez a háború egy emberben, természete és nevelése alapján. A regény hőse Fenns, harminc éves altiszt, aki ellensége a háborúnak, mert „hogyan is zerezhethné a háborút egy pacifista és liberális tanítónak, a *Scandale* hű olvasójának, a pénztelen falu építőjének a fia?” Amikor megkapta katonai behívóját, ment mint a többiek, ő is mennydörögve kikelt a szégyenletes háború ellen, amely „még nevén sem meri nevezni magát”. Ilyen hangulatban Fenns szemberkerül hőséggel, szomjúsággal, rettegéssel, a feljebbvaló kettős felelősségével — mert egy kimerítő menetelés alatt főhadnagya és alárendeltjei ütközéspontjába kerül —, és végül a csoport egyik tagjának a halálával. Mellesleg felfedezi a harc, a fegyverforgatás fanyar örömét — és ellentétes következtetések sarjadnak benne. Am az igazi bonyodalom Bériou ezredes személye körül keletkezik, aki 1940-ben Fenns apjával együtt hadifogságba került, és most azzal adózik ennek a barátságának, hogy törzskarába veszi a fiatal altisztet. Fenns „a szolgálattevő tiszt” szerepét játssza a törzskarban, „társalkodónő, testőr és művészi kárpitos egy személyben”, közben hosszú beszélgetéseket folytat az ezredessel a háborúról. Nagyon nyugtalanítja az a sejtélem, hogy az ezredes bántalmazza a foglyokat, és úgynevezett „kényszervallatásnak” veti alá őket. Miközben ez a gyanú marcangolja, levelet kap a főhadnagytól,

aki alatt a harci egységben szolgált, és megtudja, hogy gyanúja alapos volt. A hithű katolikus főhadnagy lemond a katonai szolgálatról és kolostorba vonul, Fennsnek pedig kemény összetűzése támad az ezredessel, és odakiáltja neki: „Kínózni nem szabad. Soha, semmilyen esetben, semmilyen helyzetben!” Úgy látszik, ez a felkiáltás a vezéreszméje ennek a jószándékú, de a bírálat véleménye szerint túlságosan terjengős regénynek.

ISMERETLEN JUGOSZLÁV NÉPDALFELDOLGOZÁSOK

kerültek elő Svájc egyik kisvárosában, Sionban, Valais kanton székhelyén, egy 1946-ban elhunyt és elfelejtett zeneszerző és karmester, Arthur Parchet hagyatékából. Halála előtt három évvel egy fiatal tisztelőjének, Jean Quinodoz sioni énektanárnak adta át megőrzésre mintegy 500 népdalt tartalmazó eredeti gyűjtését, melynek legnagyobb része a balkáni népek dalaiából való, köztük igen sok a jugoszláv népdal is. Ezek a zenei átdolgozások és kórusfeldolgozások soha sehol nem kerültek még bemutatásra. Hányatott életű gyűjtőjük konzervatóriumi tanár volt, Németországban a mannheimi filharmónikus zenekart vezényelte, az első világháború félbeszakította karrierjét, és hazájába, Svájcba visszatérve, kifogásolható magánélete miatt nem tudott érvényesülni. A balkáni dalgyűjtés ideje az első világháború utáni évekre esett. Összegyűjtött műveit most a Valais kantoni könyvtárban helyezik leltébe, amint azt a Gazette de Lausanne hírül adta Jean Quinodozsal folytatott interjújában.

G. Cz. A.

AMIRE MINDEN FIRKÁSZNAK SZÜKSÉGE VAN...

Közönségünk ismeri Nikos Kazancakist, a nemrég elhunyt görög író, ismeri krónikáját Alexis Zorbászról, a vidám parasztról, de bizonyára aligha sejtette bárki is, hogy ezt a krónikát nemcsak az ihlet sugalmazta, hanem elejétől végig létező személyről szól. Erről meggyőző bennünket Kazancakis poszthumusz könyve, amelyet *Levél El Grecohoz* (Lettre a Greco) címmel Plon, az ismert kiadó most francia nyelven is kiad. Idézünk a műnek a *La table ronde* áprilisi számában megjelent részletéből. „Életemben — írja Kazancakis — az utazások és álmok voltak legnagyobb jötevőim; csak nagyon kevés ember, élő és megboldogult, támogatott a harcban. Ha mégis ki akarnám választani azokat, akik mélyebb nyomot hagytak lelkemben, akkor Homéroszt, Buddhát, Bergsont és Zorbászt választanám. Az első nyugodt és ragyogó szem volt számomra, amely, mint a nap korongja, megváltó fénnel világítja be a világegyetemet; Buddha sötét és megfoghatatlan szem, amelyben a világ elmerül és felszabadul; Bergson megszábadított egyes filozófiai kérdésektől, amelyek válasz nélkül maradtak és gyötörték ifjúságom idején; Nietzsche új aggályokkal gazdagított, megtanított arra, hogy szeressem az életet, és ne féljek a haláltól. Ha

életemben szellemi vezető — egy Gurut, mint a hinduk mondják, egy vént, ahogyan az athosi szerzetesek mondják — kellett volna választanom, egész biztosan Zorbászt választom, mert neki megvolt az, amire minden firkásznak szüksége van, hogy üdvözüljön: éles tekintet, amely, mint a nyíl, felülről éri eldozatát; minden reggel megújuló alkotó jámborság, amely lehetővé teszi, hogy szakadatlanul úgy lássa a világegyetemet, mintha először látná, és amely szüziességet ad az örök mindennapi elemeknek — szélnek, tengernek, nőnek, kenyérnek; biztos kéz, erős szív; bátorság, hogy tréfát üzzön saját lelkével, és végül mély, az ember bensőjénél is mélyebb forrásból fakadó harsány és vad kacaj, amely a válságos pillanatokban bugyogva kitör Zorbász vén melléből, amikor pedig kitört, valóban minden falat ledönthetett: erkölcsöt, vallást, hazát, amit a nyomorult és rettegő ember maga köré emelt, hogy bicegve biztonságban élje le szegényes életét.”

A BARÁT EMLÉKEZÉSE

Arnolt Bronnen (1895—1959) német novellista és drámaíró hagyatékában egy kötetre való visszaemlékezést is találtak az író és híres kortársa, Bertolt Brecht barátságáról; *Tage mit Bertolt Brecht* (Napjaim Bertolt Brechttel) címmel most jelent meg a Kurt Desch Verlag kiadásában. Alcíme, *Mese, egy befejezetlen barátságról*, arra céloz, hogy ez a kapcsolat nagyon rövid életű volt, hiszen csak 1921-től 1923-ig tartott, mivel azonban éppen ezek az esztendők voltak Brecht kialakulásának évei, idézünk a *Welt und Wort* áprilisi számában közölt részletből. Az érintett időben a Berlinben élő Brecht állandó pénzzavarral küzdött, és meglehetősen mértékben tisztelőinek támogatására szorult; a barátság megkötése idején Marianna Zoff bécsi nő, Otto Zoff író húga töltötte be ezt a szamaritánusi szerepet. Bronnen ugyanakkor azzal tartotta el magát, hogy segédmunkásként dolgozott egy nagyáruházban, és amikor bekopogtatott barátjához, elég bizonytalanul érezte magát. Az érvényesülés tekintetében azonban egyformán álltak. Bronnen ugyan már megjelent nyomtatásban, de egyetlen színgazgatóban sem volt meg a kellő bátorság, hogy a barbár bűnöktől hemzseggő *Apagyilkosát* (Vatermord) másorra tüzze; Brechtnek, ellenkezőleg, hivatalos funkciója volt a színháznál, de *Baal* (Baal) című darabja ellentmondott a színművészet akkor érvényben lévő törvényeinek. Nem csoda tehát, hogy a két művész rögtön jól megértette egymást. Bronnen erről a következőképpen ír, harmadik személyben említve önmagát: „Közös állásponton voltak, mindketten megtagadtak mindent, saját termékeiket is beleértve, amit addig a pillanatig elgondoltak, leírtak, kinyomtatnak, de mindketten a legnagyobb esélyt jósolták mindennek, ami a jövőben jön létre, nagylelkűen belefoglalva saját műveiket is. Ennek a hitnek gyakorlati része zavaros volt Bronnen számára, Brechtnek viszont rögtön világos terve volt. „Eljárunk együtt a színházakba és a bemutatókra — mondotta —, tanulmányozzuk a rendezőket, megtanuljuk, hogyan nem kell dolgozni. Leleplezzük a szerzőket, Alfred Brusttól Bernard Shaw-ig és Zuckmeiertől — kivéve, ha te szereted — Georg Kaiserig, akit én szeretek.” Egyéb-ként — folytatódnak a visszaemlékezések — a második találkozás után tegezni kezdte Bronnent, és együtt maradtak délutántól éjfélig. Akkor Marianna Zoff egy megkezdett doboz szardíniát talált valahol, és egyetlen villát használva, megették hármasan, úgyhogy mindenkinek fél hal jutott...”

SZÉP A HAZÁM...

Alan Paton, Olive Schreiner után a legjelentősebb prózaíró, 'akit Dél-Afrika adott, csak ritkán jelentkezik, mert túlságosan bekapcsolódott az ország demokratizálódásáért vívott harcba. Annál nagyobb figyelmet érdemel *Elbeszélések egy nyugtalan országból* (Tales from a Troubled Land) című új könyve, amelyet a *New York Times Book Review* április 15-i száma ismertet. Tíz elbeszélés van benne, a recensens szerint az egyik közülük kivételesen jó; címe *Életet életért* (Life for a Life) és egy afrikai fehér farmer meggyilkolását követő eseményeket írja le úgy, ahogyan a meggyilkolt farmer színesbőrű munkásai látják. Végignézik a rendőrség megérkezését a helyszíni szemlére, a fehér szomszédok gyülekezését a temetésre, és ezek a jelenetek halálos rettegéssel töltik el őket. Az egész írásművet a készülő megtorlás megsejtése hatja át; ez a légkör alkalmat ad az írónak, hogy még egyszer szembeállítsa a négerek szelidségét a rendőrség brutalitásával. A rendőrség a gyilkosság gyanúja alatt végül is letartóztat egy néger munkást; a munkás teljesen ártatlan, mégis soha többé nem kerül elő, eltűnését pedig a rendőrség „balesettel” magyarázza. Éppen ilyen megrázó a *Ha'penny* (Fél penny) című elbeszélés is, amely arról szól, hogy egy apátlan-anyátlan afrikai fiú, árvaházi növendék, egész családot gondol ki magának, mert neki nincs, hogy szembeállítsa a többi gyerek családjával; amikor csalását leleplezik, belehal bánatába. Fiatalkorában Paton több évig tanítószkodott, és sok elbeszélésének a témáját ebből az időszakból meríti. Ez a visszaemlékező próza azonban — mondja a kritika — korántsem a legjobb, amit Paton nyújthat; az időszerep összeütközések felfedésében rejlik igazi ereje. A már említett két elbeszélésén kívül az *Egy pohárka ital útközben* (A Drink in a Passage) címűt is ilyen összeütközés tölti ki; az összeütközés illetőleg tulajdonképpen az érvényesíthetetlen rokonszenv tárgya egy szobor. Néger faragta, fehér ember gyönyörködik benne, de nem állíthatják fel a házban, hanem csak az udvaron, a szabad ég alatt. Ebben az elbeszélésben van egy mondat, amely a kritika szerint, Paton egész művének a vezérfonala; a mondatot a fehér ember mondja ki fekete barátja előtt, háza udvarán: „Szép a hazánk, de a szívem sajog tőle.”

A TUDÓS ÉS AZ ÍRÓ

A tudományos fantasztikumot (Science fiction) művelő írók sokaságához nemrég csatlakozott Szilárd Leó is, egyike a három vagy négy tudosnak, akik leginkább elősegítették az atomerő felszabadítását, az egyik a kettő közül, akiknek hitelekkel folyósítottak Amerika számlájára, hogy megvalósítsák ezt a forradalmi újdonst, társszerzője annak a levélnek, amelyben Einstein Roosewelttől pénzt kért az atomrobbantás végrehajtására, végül azok közül, akik a háború befejezése után a legtöbbet fáradoztak ennek a végzetes találmánynak a korlátozásán és esetleges kiküszöbölésén. A könyv címe *A delfin hangja és más elbeszélések* (The Voice of the Dolphins and Other Stories), és öt írást tartalmaz. A *Saturday Review* április 29-i számában megjelent recenzió szerint ezek az írások kevésbé elbeszélések,

sokkal inkább értekezések az emberiség jövőjéről. A *delfin hangja* című leghosszabb írás tulajdonképpen beszámoló azokról az eseményekről, amelyek a világbéke helyreállításához vezettek. A jelentés az *Atlantic Monthly* című ismert folyóiratban jelent meg, persze nem napjainkban, hanem a XXI. században. A világbéke helyreállítására az első lépést egy tudóscsoport teszi meg, amelynek központja Bécsben van; a tudósok megtanulják, hogyan lehet érintkezni a legértelmesebb lényekkel, a delfinekkel, és a delfinek megmagyarázzák, hogyan lehet megteremteni az örök békét. Ezt természetesen voltaképpen Szilárd magyar- rázza meg, saját eszméinek kifejtésével. Eszméi elég liberálisak, eredetiek, de most nem érdemes kitérni rájuk. Viszont említésre méltó, hogy a világ egyik legkiválóbb tudósa és kétségtelenül az egyik legfoglaltabb ember, akinek nem is anyanyelve az angol, egyáltalán irodalmi munkára vállalkozott, és az irodalmat használta fel eszközül nézeteinek közlésére, mégpedig, a kritika hangjából ítélve, teljes sikerrel. Vállalkozása még külön emberi értelmet is kap, ha tudjuk, hogy Szilárd néhány hónap óta rákban szenved, már régóta élő halottnak tekintik, és úgyszólván nem hagyja el a kórházat, de betegszobáját dolgozószobává változtatta. Nemrég meglátogatta ott a *Saturday Review* munkatársa. Betegágyán kívül, a telefon mellett érte; a szobában kéziratok, korrektúra-levonatok, könyvek heverték szanaszét. Szilárd akkor tréfálkozva azt mondta, meg kell tanítnia az orvosokat arra, hogyan sugarazzák, mert neki több tapasztalata van radiológiából, mint az orvosoknak. Sok megkezdett munkájáról is beszélt, többek között tudományos-fantasztikus elbeszéléseiről is. Ezeket kedvtelésből és barátainak szórakoztatására írta, de az a szándéka, hogy sajtó alá rendezi és kinyomatja őket. A *delfin hangja és más elbeszélések* című könyv is éppen így született és így készült.

ŐSÖK ÉS UTÓDOK

Rövid, de kaján írás jelent meg az *Arts* április 26-i számában az úgynevezett új francia regényről, amelynek legkiemelkedőbb képviselői: Alain Robbe-Grillet, Michel Butor és Nathalie Sarraute fordításban már nálunk is megjelentek. „Az új regény apára talált” címmel egy egész iskolának, mindenekelőtt pedig az iskola fő teoretikusának felróják, hogy nem is követi példaképpen, a régit ismételve. „Mint az újszülött bölcsője körül — hangzik a cikk —, mindig akad kritikus, aki az egészen újnak feltüntetett műben felismeri Balzac szemét, Dosztojevszkij orrát vagy Proust szakállát.” Az „új regény” sem kerülte el a hasonlatosságnak ezt a játékát. Már régen megtalálták családfáját, amelyre James Joyce és Virginia Woolf voltak ráaggatva. Kétségtelenül ez az idegen eredet magyarázta meg azt, ami az iskola — eléggé szegényes, eléggé színtelen — stílusában a fordítás névtelenségére emlékeztet. Am a némileg szigorúbb elemzés hamarosan arra kényszerítette a kritikát, hogy letagadja a hasonlatosságot *A mindent látó szem* (Le Voyeur) szerzője és az *Ulisses* vagy a *Hullámok* (The Waves) írója között. Az ilyen irányú új felfedezésekhez és az idézett cikkhez az vezetett, hogy újra megjelent Edouard Estavné elfelejtett francia író *Bastière úr felemelkedése* (L'Ascension de Monsieur Bastière) című regénye. Mihelyt átlapozzuk ezt a regényt — állítja a kri-

tika —, szertefoszlik minden kétség: „ha az anya ismeretlen marad is, az 'új regény' (vagyis legfőbb főnöke és legfőbb tanítványa, Alain Robbe-Grillet) apjára talált.” Nemcsak arról van szó, írja a cikk, hogy Estavnié és Robbe-Grillet tudományos képzettséget szereztek, és mindketten mint mérnökök dolgoztak. Nem történhetett véletlenül, hogy mindketten hasonló címet — Estavnié 1925-ben *Le labyrinthe*, Robbe-Grillet 1959-ben *Dans le labyrinthe* — adtak regényüknek; ez a cím tulajdonképpen műveik értelmét jelenti. Amit egykor Daniel-Rops Estavnié-ről mondott, nevezetesen, hogy „egyáltalán nem törekszik megvilágítani az emberi lélek titokzatos területeit, hanem csak körvonalazásukra szorítkozik; egy másik kritikus — Roland Barthes — elmondta Robbe-Grillet-ről: „a regény az ember környezetének közvetlen tapasztalata lesz, miközben az ember sem a pszichológiának, sem a metafizikának, sem a pszichoanalízisnek nincs alávetve” Estavnié hangsúlyozta, hogy a stílusnak semmi jelentősége sincs a regényre nézve, sőt annál jobb, minél inkább veszendőbe megy; Robbe-Grillet ezt mondja: „mi napról napra mind nagyobb visszautasítást tapasztalunk az elsődleges, összehasonlító, hangadó jellegű szóval szemben. Ezzel szemben áll az optikai, leíró, jelző, amely megelégszik azzal, hogy mérjen, helyreállítson, korlátozzon stb.” Mindkét író egyaránt lefoglalja a kompozíció. Robbe-Grillet számára „az írás terve mindenkor többé-kevésbé a forma terve”; másrészt ismeretes, hogy Estavnié újra írta minden egyes művét mindaddig, amíg formai részével meg nem volt elégedve. A szerkesztésben mindketten ugyanarra az eredményre jutnak: *A mindent látó szem* azzal tűnik ki, hogy ugyanazokat a jeleneteket ismételteti, Estavnié legnevezetesebb regénye a *L'Appel de la route* (Hív az országút) pedig magarázat nélkül marad egészen addig a pillanatig, amíg rá nem jövünk, hogy a három személy elbeszélése ugyanarra az eseményre vonatkozik. Az új regény legerősebb hangsúlya, a tárgyakra, a dolgokra való irányulás szintén nem újdonság: *A dolgok látnak* (*Les Choses voient*) című könyvében Estavnié felváltva az órát, a tükröt, az íróasztalt szólaltatja meg. Edouard Estavnié többi művének újabb kiadása teljesen be fogja bizonyítani ezeket az állításokat — ígéri végül az *Arts*.

JEGYZETEK

A KÖLTEMÉNY

Oskar Davičo híres regényét, *A költeményt* még az idén, a forradalom kitörésének 20. évfordulójának évében kiadja magyar fordításban a Forum könyvkiadó.

A VEZÉR

Domanović szatírái szintén megjelennek magyarul, ugyancsak a Forum kiadásában.

A SLEPPEN

A noviszádi Forum kiadásában nemrég megjelent a fiatal író első novellás kötete. Címe: *Rekviem*. Az itt közzétett írás ebből a kötetből való.

ORESZTÉSZ

A rádió- és televízió-dráma országos fesztiválja az idén már a Sterija-játékok keretében zajlott le. A legjobb hangjáték szövegéért járó díjat Hristić *Oresztésze* kapta.

A SZÓ VARÁZSA

Elhangzott a Nyelvművelő Társaság ülésén, Noviszádon, 1961 májusában.

A SZOCIÁLIS KÖLTÉSNET

A forradalom 20. évfordulója alkalmából szerkesztőségünk felkérte Slobodan Berberskit, a két háború közötti szociális költészet jó ismerőjét, e tanulmány írására.

TARTALOMMUTATÓ

Sinkó Ervin / Szemelvények drvari naplomból	583
Egy napon fölkél a vörös vihar	591
Oskar Davičo / A költemény	602
Gál László versei	612
Zákány Antal versei	614
Laták István versei	617
Fehér Ferenc / Születésnap i köszöntő helyett	619
Majtényi Mihály / A váróterem utasai	621
Bori Imre / Napló múltról és jövőről	624
Bogdánfi Sándor / Radoje Domanović	631
Radoje Domanović / A vezér	634
Báti Zsuzsa versei	641
Derűs István versei	643
Almási Tibor / Altatódal Búvópataknak	646
Deák Ferenc / A sleppen	648
Németh István / Déli verőfény	651
Jovan Hristić / Oresztész	654
Fehér Ferenc / A szó varázsa	668
Baranyai Júlia / Jegyzetek az ormánsági és drávaszögi tájnyelvről	673
Petkovics Kálmán / Fekete betűs ünnep	677
Sulhóf József / Utazás mélységek és csúcok között	689
Slobodan Berberski / Szociális költészet	697
Kalapis Zoltán / A három legjobb és a többi	705
Bori Imre / Ady és Móricz jegyében	711
Tomán László / Válságos időkről	722
KRÓNKA	724
JEGYZETEK	733
<i>Kapitány László rajzait az 590, 611, 616, 618, 623, 630, 633, 640, 651, 653, 667, 672, 676, és a 688. oldalon.</i>	
<i>Sáfrány Imre szövegrajzait a 607 és a 648. oldalon közöljük.</i>	

IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. 1961. JÚLIUS-AUGUSZTUS. KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLEALAT — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVIZÁD, VOJVODE MIŠICA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10—12-IG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA — ELŐFIZETÉSI DIJ: EGY ÉVRE 1000, FÉLÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁBAN NOVIZÁDON.

